

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ**

MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ

Əlyazması hüququnda

Süleymanov Elvin Natiq oğlu
(MAGİSTRANTIN A.S.A)

“Azərbaycanda turizmin inkişafının sosial-iqtisadi rolu” mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı __060404 “İqtisadiyyat”_

İxtisaslaşma “Turizmin iqtisadiyyatı”

Elmi rəhbər:

Magistr proqramının rəhbəri:

Kafedra müdiri

BAKİ - 2016

Mündəricat

Giriş	3
 I FƏSİL: Turizmin inkişafının nəzəri-metoloji əsasları 	
1.1. Turizmin sosial- iqtisadi mahiyyəti və inkişafının nəticələri.....	5
1.2. Turizmin inkişaf dinamikası və əsas amilləri.....	13
1.3. Turizmin inkişafının müasir problemləri.....	21
 II FƏSİL: Azərbaycanca turizmin inkişafının mövcud vəziyyəti və dinamikası 	
2.1. Turizmin regional xüsusiyyətləri və Azərbaycanda formalaşmasının tədqiqi..	29
2.2. Turizm potensialının formalaşma mənbələri və təhlili	37
2.3. Azərbaycanda turizmin inkişaf nəticələrinin təhlili.....	45
 III FƏSİL: Azərbaycanda turizmin inkişafının perspektiv istiqamətləri 	
3.1. Azərbaycanda turizmin sosial-iqtisadi səmərəsinin yüksəldilməsi yolları...	54
3.2. Turizmin inkişaf mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi.....	63
3.3. Azərbaycanda turizmin inkişaf perspektivlərinin proqnozu.....	72
Nəticə və təkliflər	80
İstifadə edilmiş ədəbiyyat.....	83

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı – Turizm həm iqtisadiyyatın güclü amili, həm təsirli sosial institut, həm də cəmiyyətdə ictimai rifah və mədəniyyətin göstəricisi kimi insanın həyat səviyyəsinin yüksəlməsinə, mənəvi zənginləşməsinə kömək edir. Azərbaycan dövləti milli turizm sahəsinin inkişaf etdirilməsini iqtisadiyyatın qeyri-neft sektoru üzrə prioritet istiqaməti elan etmişdir. Son illər turizmin təşviqi ilə bağlı görülən işlər, qəbul edilən dövlət proqramları, normativ-hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsi bunu bir daha sübut edir. Dövlət və regional səviyyələrdə həyata keçirilən sosial siyasətdə turizm strateji əhəmiyyətli məsələ kimi çıxış edir.

Tədqiqatın məqsədi və vəzifələri – tədqiqat mövzusunun məqsədi Azərbaycanda turizmin sosial-iqtisadi səmərəsinin yüksəldilməsi və inkişaf potensiallarının təhlili yollarının araşdırılmasıdır. Müəyyən olunmuş məqsədə çatmaq üçün **qarşıya aşağıdakı vəzifələr qoyulmuşdur:**

- Azərbaycanda turizmin inkişafının mövcud vəziyyətinin araşdırılması;
- Turizm sahəsində ölkədə həyata keçirilən dövlət siyasəti və proqramlarının öyrənilməsi;
- Turizmin ölkə regionlarının və ümumi iqtisadiyyatın inkişafına təsirinin öyrənilməsi;
- Turizmin inkişaf və təkmilləşdirilməsi yollarının araşdırılması;

Tədqiqatın predmeti – Tədqiqatın predmetini Azərbaycanın turizm sisteminin inkişaf perspektivləri təşkil edir.

Tədqiqatın obyektini – Tədqiqatın obyektini isə turizm sahəsinin Azərbaycan İqtisadiyyatının sosial-iqtisadi inkişafında əsas prioritet sahə kimi seçilməsi, mövcud vəziyyəti, problemləri və inkişaf perspektivlərinin araşdırılması və təhlili təşkil edir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi – Tədqiqat işində Azərbaycan turizminin mövcud vəziyyəti sahələr və regionlar üzrə hərtərəfli araşdırılmış, inkişaf potensialı təhlil edilmişdir. Dövlətin turizm siyasəti və onun istiqamətləri araşdırılmışdır.

Tədqiqatın informasiya bazası - Turizmin inkişaf konsepsiyası, onun qanunları, ölkə iqtisadiyyatında gələcəyə baxış konsepsiyası, turizm nazirliyinin fəaliyyət mexanizmləri və beynəlxalq turist təşkilatlarının əsas iş prinsipləri, Azərbaycanda turizm sisteminin inkişafı mövzusunda müxtəlif yerli və xarici məqalə və ədəbiyyatlardan istifadə olunmuşdur. Ölkənin turist ixrac, idxalına, yerli və xarici investisiyalarına dair və digər statistik göstəricilərinin öyrənilməsində Dövlət Statistika Komitəsinin, və s. rəsmi statistik məlumatlarından istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın praktik əhəmiyyəti – Dövlətin qeyri – neft sektorunun inkişafında turizmin prioritet sahə kimi seçilməsini nəzərə aldıqda bu mövzunun araşdırılması, təhlili, Azərbaycanın regional və beynəlxalq turizm bazarında xüsusi mərkəzlərdən birinə çevrilməsi perspektivləri gələcəkdə elmi konfranslarda iştirak üçün, həmçinin Turizm sistemini öyrənilməsi və təkmilləşdirilməsində istifadə oluna bilər.

İşin strukturu – Dissertasiya işinin birinci fəslində daha çox turizmin inkişafının nəzəri-metoloji əsasları müzakirə olunmuşdur. Bu fəsildə turizmin sosial- iqtisadi mahiyyəti və inkişafının nəticələri, onun inkişaf dinamikası və əsas amilləri, turizmin inkişafının müasir problemlərinə dair məlumatlar verilmişdir.

Dissertasiya işinin ikinci fəslində Azərbaycanda turizmin inkişafının mövcud vəziyyəti regionların iqtisadiyyatında rolu və yeri, bu sahədə dövlətin həyata keçirdiyi siyasət və proqramlar, onların turizm sisteminin inkişafına təsiri araşdırılmışdır. Dissertasiyanın üçüncü fəslində Azərbaycanda turizmin sosial- iqtisadi səmərəsinin yüksəldilməsi yolları, turizmin inkişaf mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi, Azərbaycanda turizmin inkişaf perspektivlərinin proqnozu və ölkədə turizm potensialının, inkişaf perspektivlərinin təhlili aparılmışdır.

Ümumilikdə dissertasiya işi - mündəricat, giriş, hərəsi 3 sualdan ibarət 3 fəsil, nəticə və təkliflər, istifadə olunmuş ədəbiyyat, və dissertasiya işinin referatından ibarətdir.

I FƏSİL: Turizmin inkişafının nəzəri-metoloji əsasları

1.1. Turizmin sosial- iqtisadi mahiyyəti və inkişafının nəticələri

Turizmin mahiyyəti onun sosial-iqtisadi mənasını açır. İqtisadi mənası sahə olaraq gəlir gətirmək qabiliyyətidir. Turizm sahəsi iş yerlərini təmin edir, özünün maddi ehtiyatlarını formalaşdırır, uyğun fondları təşkil edir. Fəaliyyəti nəticəsində gəlir-mənfəət əldə edir. Sosial mənası isə iş yerlərinin açılması, sahibkarlığın inkişafı və uyğun olaraq turizm regionlarında ev təsərrüfatının, əhalinin ehtiyaclarına uyğun xidmət sferası yaratmaqdır.

Dünya təcrübəsi göstərir ki, turizm inkişaf etmiş regionlarda dövlət və əhali gəlirlərinin 30%-ə qədəri turizm fəaliyyəti ilə bağlıdır. Turizm sosial sahə olaraq inkişafı xidmət sferası ilə bağlıdır. O cümlədən turizm inkişaf etmiş regionlarda sosial infrastruktura daha geniş yayılıb. Sosial infrastruktura sahələri isə nəqliyyat, ictimai iaşə, mənzil otel və məişət xidmətləri sahələri ilə bağlıdır.

Turizmin infrastruktur sahələri şəhərsalma və regionlarda kompleks ərazi inkişafını təmin edir. Turizmin sosial mahiyyəti onun sosial predmeti olaraq öyrənmə və sosial proqnozlarının əsasını yaradır.

Turizmin inkişafında sosial amillər- demoqrafik və təhsil səviyyəsi ilə ölçülür. Turizmin sahə quruluşu, onun regional yerləşmə sxemi, sosial infrastrukturun yerləşməsinin konseptual əsasıdır.

O cümlədən, turizmin infrastrukturunu birbaşa sosial xarakterli infrastrukturadır. Təhsil, səhiyyə, əhali daşınması, pullu xidmətləri, mənzil-kommunal təsərrüfatlarının inkişafı, otelçilik, ev təsərrüfatına münasibət sosial vəzifələri ifadə edir. Turizmin **sosial-iqtisadi inkişafı** əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi, rifah halının yaxşılaşdırılmasına səbəb olur. Bölgələrdə iş adamları tərəfindən və ya dövlət himayəçiliyi ilə turistik bazalar yaradılsa, bu, ilk növbədə on minlərlə iş yerinin açılması, kənd təsərrüfatı mallarının rahat satışı, bölgə əhalisinin sosial rifah halının yaxşılaşması deməkdir.

Ümumiyyətlə, turizm xidmətin xüsusi bir sahəsi olmaqla, insanların beynəlxalq hərəkəti və yaxud səyahəti ilə bağlıdır və bu sahənin inkişafı XX əsrin ikinci yarısından başlayaraq geniş vüsət almışdır.

Müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra yeni ictimai-iqtisadi inkişaf yoluna qədəm qoyan, açıq bazar iqtisadiyyatı sisteminin tələbləri əsasında inkişaf edən Azərbaycan beynəlxalq aləmə inteqrasiya prosesləri çərçivəsində dünya dövlətləri ilə iqtisadi əlaqələrini genişləndirmişdir. Ölkəmizdə bu əlaqələrin bir qolu olan beynəlxalq turizm münasibətlərinin inkişafı istiqamətində də təqdirəlayiq işlər görülmüşdür.

Ümummillə lider Heydər Əliyev ölkəmizdə turizmin inkişafına xüsusi önəm verirdi. 1999-cu ildə ulu öndərin müvafiq Fərmanı əsasında qəbul edilmiş “Turizm haqqında qanun” və 2002-ci ildə həyata vəsiqə almış “2002-2005-ci illərdə Azərbaycanda turizmin inkişafı proqramı” sonrakı dövrlərdə Azərbaycanda turizm sektorunun inkişafına təkan vermişdir.

Azərbaycan çox nadir təbii, mədəni, milli, etnoqrafik obyektlər kompleksinə malikdir. Əlverişli coğrafi mövqeyi, doqquz iqlim qurşağı, flora və faunasının müxtəlifliyi və zənginliyi, dəniz sahilində yerləşməsi, mədəni-tarixi irsi, ləziz mətbəxi, yüksək qonaqpərvərlik ənənələri ölkəmizdə turizmin inkişafı üçün böyük perspektivlər açır.

Azərbaycanda turizm sahəsində mövcud olan geniş imkanlar ölkəmizin bir sıra beynəlxalq təşkilatlarla turizmin inkişafı istiqamətində əməkdaşlıq etməsinə şərait yaradır. Bu beynəlxalq qurumlar arasında Dünya Turizm Təşkilatının, İslam Konfransı Təşkilatının, GUAM-ın, Müstəqil Dövlətlər Birliyinin və digər təşkilatların adlarını çəkmək olar.

Eyni zamanda, Azərbaycan turizm sahəsində zəngin təcrübəsi olan Türkiyə, Polşa, İtaliya, Gürcüstan, Ukrayna, Rumıniya, Belarus, Yunanıstan, Moldova, Qətər və digər ölkələrlə hökumətlərarası sazişlər imzalamışdır. Hazırda digər dövlətlərlə də belə sazişlərin bağlanması ilə bağlı müzakirələr aparılır.

2002-ci ildən etibarən hər il Bakıda Beynəlxalq Turizm Sərgisinin (AITF) keçirilməsinin ənənə halını alması dövlətimizin turizm inkişafına necə böyük əhəmiyyət verməsini sübut edir. Bundan əlavə, indiyədək Azərbaycanın turizm

ehtiyatlarının zənginliyindən, bu sahənin imkanlarının genişliyindən bəhs edən materiallar dünyanın İstanbul, Berlin, Moskva, London, Əl-Küveyt, Kiyev, Tbilisi, Daşkənd və digər böyük şəhərlərində keçirilmiş sərgilərdə nümayiş etdirilmişdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, ölkəmizdə turizmin müxtəlif növlərinin inkişafına, turizm sahəsində çalışan kadrların maarifləndirilməsinə yeni təkan verəcək “Azərbaycan Respublikasında 2007-2016-cı illər üçün turizmin inkişafına dair Dövlət Proqramı” qəbul edilmişdir.

Dövlət Proqramının əsas məqsədi “Turizm haqqında” Qanunda, habelə digər müvafiq normativ-hüquqi aktlarda nəzərdə tutulmuş müddəalara uyğun olaraq turizm sahəsində dövlət siyasətinin həyata keçirilməsini, ölkənin sosial-iqtisadi inkişafını təmin edən vasitələrdən biri kimi turizm sərvətlərindən səmərəli istifadə olunmasını, turizmin ölkə iqtisadiyyatının öncül istiqaməti kimi tanınması və bu sahənin səmərəliliyinin artırılmasını təmin etməkdir.

Azərbaycanda turizmin inkişafı sahəsində qarşıya qoyulan əsas məqsədlər sırasında turizm ehtiyatlarının öyrənilməsi və onların genişləndirilməsi, turistlərin istirahəti, onların tələbatının ödənilməsi üçün zəruri olan xidmətlərin, ekskursiya və digər mədəni tədbirlərin çeşidinin genişləndirilməsi və müasir standartlara uyğunlaşdırılması, sanatoriya-kurort sərvətlərinin öyrənilməsi və davamlı istismarı, mehmanxanaların və digər turizm obyektlərinin tikintisinin genişləndirilməsi, turizm marşrutlarının artırılması, turizm növlərinin inkişaf etdirilməsi, prioritet turizm növü kimi mədəni turizm, ekoloji turizm və kənd yaşıl turizmi, rekreasiya turizmi sahəsində dövlət tənzimlənməsinin gücləndirilməsi, milli adət-ənənələrimizi, Azərbaycan xalqının tarixi-mədəni irsini, ayrı-ayrı regionların və şəhərlərin tarixini əks etdirən materialların nəşr etdirilməsi və yayılması, milli sənətkarlıq və suvenir məhsullarının istehsalının və satışının genişləndirilməsi kimi istiqamətləri qeyd etmək olar.

Eyni zamanda, Azərbaycanı turizmin inkişafı üçün əlverişli şəraiti olan ölkə kimi dünyada tanıtmaq məqsədi ilə yeni Azərbaycan turizm əmtəə nişanının (loqosunun) və turizm sahəsində olan Azərbaycan brendlərinin reklam-təbliğat və məlumat-sorğu fəaliyyətinin canlandırılması, beynəlxalq proqramlar çərçivəsində regional mədəni

turizm marşrutlarının yaradılması və inkişaf etdirilməsi və turizm inkişafı sahəsində beynəlxalq əməkdaşlığın genişləndirilməsi prioritet istiqamətlərdəndir.

Ulu öndər Heydər Əliyevin siyasi kursunun layiqli davamçısı, Prezident İlham Əliyev ölkəmizdə turizmin inkişafını vacib istiqamətlərdən biri kimi daim diqqətdə saxlayır. Buna ən bariz nümunə kimi Prezident İlham Əliyev tərəfindən 2011-ci ilin Azərbaycanda “Turizm ili” elan olunmasını göstərmək olar. “Turizm ili” çərçivəsində bir sıra tədbirlərin keçirilmişdir. Təsadüfi deyildir ki, bu məqsədlə Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin nəzdində xüsusi işçi qrupu yaradılmışdır.

Sosial-iqtisadi sahə kimi turizm əsasən XIX əsrin ortalarından inkişaf etməyə başlamışdır. Bu dövrə qədər isə turizm fərdi gəzinti və səyahət xarakteri daşmış, qeydiyyatda düşmədən müxtəlif əraziləri, ölkələri gəzən adamlara «turist» demişlər.

Azərbaycan elə bir coğrafi məkanda yerləşir ki, burada təbiətin demək olar ki, bütün gözəlliklərinə rast gəlinir. Azərbaycanın turistik bölgəyə çevrilməsi üçün burada çox geniş imkanlar var. Turizmin inkişafı iqtisadiyyatımızın güclənməsi, gəlirlərin xeyli artması və ən əsası, regionların sosial-iqtisadi inkişafının əsasını təşkil edə bilər.

Müasir dövrümüzdə turizm bölgəsinə çevrilmək təkcə iqtisadi baxımdan deyil, həm də siyasi baxımdan ölkəmiz üçün çox vacibdir. Çünki bu gün dünyada gedən proseslər və təhlükəsizlik məsələləri baxımından turizmin inkişafı labüddür. Turizm həm də ölkələri, xalqları bir-birinə yaxınlaşdırır, beynəlxalq münasibətləri gücləndirir, iqtisadi və mədəni əlaqələrin inkişafına təkan verir. Turizmin həcmi artırmaqla, turistik bölgəyə çevrilməklə biz eyni zamanda regionların sosial-iqtisadi inkişafını çox sürətlə və effektiv şəkildə həyata keçirə bilərik. Turizmin inkişafı həm də regionların sosial iqtisadi baxımdan qısa bir müddətdə dirçəlməsi deməkdir.

Regionlarda yaşayış üçün normal şərait qurulduğu halda, xeyli insan kənd və rayon yerlərində yaşamağa meyl edəcək. Eyni zamanda bununla həm də kəndlinin problemi həll olunur, gəlir mənbələri əldə etmiş olur. Bu gün Azərbaycanda turizmin inkişafı üçün çox geniş imkanlar var.

Turizmin inkişafı ilə bir sıra problemlər də avtomatik turizmin inkişafı nəticəsində ekoloji təmiz məhsul istehsalına diqqət yönələcək ki, bu da növbəti uğurlara səbəb olacaq: “Azərbaycanda ekoloji təmiz məhsul istehsalını gücləndirsək, bu, turistlərin bölgəyə marağını, eyni zamanda regionların inkişafını gücləndirəcək”. Yəni bundan aydın olur ki, turizmin bölgələrin sosial-iqtisadi inkişafına təsiri misilsizdir.

Azərbaycanda son illər turizmin inkişafına diqqət artırılıb, bu istiqamətdə ilkin addımlar atılır. Turizm sahəsində açılan hər bir iş yeri multiplikativ effekt prinsipi ilə 3-4, bəzən 6-7 yeni iş yerlərinin açılmasına səbəb olur. Yəni bu proses su və ərzaq, kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalını genişləndirir, xidmət sahələrinin keyfiyyətinin artırılması üçün peşəkar kadrlar yetişdirilir və bunun üçün kurslar açılır. Bunlar hamısı yeni iş yerləri və bölgələrin inkişafı deməkdir.

Sosial-iqtisadi inkişaf sahəsində də şaxələndirmə siyasətini yürüdən Azərbaycan XXI yüzilliyin əvvəllərində dinamik inkişafı səciyyələnən proseslər kontekstində dünyaya yeni dövlətçilik modelini tanıtdırmağa nail oldu. Daha dəqiq deyilsə, bu nailiyyət ölkənin ümumdaxili məhsulun artım tempinə görə 2005-ci ildən başlayaraq sıçrayışlı dövr yaşaması, bir neçə il ərzində isə ÜDM-in artım tempinə görə dünyada lider dövlətə çevrilməsi oldu. Son on ildə Azərbaycanda adambaşına düşən ümumdaxili məhsul 7.5 dəfə, dövlət büdcəsinin xərclər hissəsi isə 21 dəfə artmışdır. Bu illər ərzində ölkədə orta illik iqtisadi artım tempi 15.6 faiz təşkil etmişdir. Məhz sosial rifaha ünvanlanmış islahat və balanslaşdırılmış inkişaf kursu nəticəsində Azərbaycan postsovet ölkələri arasında ilk olaraq bir ictimai-iqtisadi formasiyadan digərinə keçid dövrünü uğurla başa çatdırmış oldu. hesabına insanların maariflənməsi baş verir, müasir dəyərlər aşılır. Aşağıdakı cədvəldən görüldüyü kimi turizm müəssisələrinin əsas göstəricilərində üzrə il-ildən artım müşahədə olunur. Bu da respublikamızda turizmin inkişafından xəbər verir.

Turizm müəssisələrinin əsas göstəriciləri

	2010	2011	2012	2013	2014
Müəssisələrin sayı	126	141	170	197	218
İşçilərin sayı (kənar əvəzçilər də daxil edilməklə), nəfər	1418	1541	1730	1729	1 794
ondan:					
turizm fəaliyyəti ilə məşğul olan işçilərin sayı, nəfər	1159	1279	1473	1 515	1 567
Müəssisələrin əldə etdiyi gəlir, min manat	19065,3	22634,8	27121,5	29600,9	31 107,1
ondan:					
turizm fəaliyyətindən	14755,5	17804,7	21597,1	24823,6	26 031,0
Məhsul (xidmət) istehsalına çəkilən xərclər, min manat	17811,3	20662,1	23540,8	25292,5	27 018,1
ondan:					
turizm fəaliyyətindən	13805,7	16065,6	18903,1	21818,2	25 708,60
Əhaliyə satılmış turizm yollayış blanklarının sayı, ədəd	34121	42583	62866	65448	66 233
o cümlədən:					
ölkə daxilində səyahət etmək üçün Azərbaycan vətəndaşlarına, ədəd	3385	4045	5121	7078	6 990
ölkədən kənarında səyahət etmək üçün Azərbaycan vətəndaş-larına, ədəd	27030	34254	52378	53 771	54 900
Azərbaycan ərazisində səyahət etmək üçün xarici ölkə vətəndaşlarına, ədəd	3706	4284	5367	4 599	4 343
Əhaliyə satılmış turizm yollayış blanklarının dəyəri, min manat	25848,7	29316,6	40693,2	42892,3	44 820,3
o cümlədən:					
ölkə daxilində səyahət etmək üçün Azərbaycan vətəndaşlarına, min manat	1708,4	2021,1	3147,4	2747,9	2 764,0
ölkədən kənarında səyahət etmək üçün Azərbaycan vətəndaşlarına, min manat	19750,2	22583,4	33652,3	36991,0	39 708,5
Azərbaycan ərazisində səyahət etmək üçün xarici ölkə vətəndaşlarına, min manat	4390,2	4712,1	3893,4	3153,4	2 347,8
Qəbul edilmiş və göndərilmiş turistlərin sayı, nəfər	69923	83620	101431	91 961	92 305

Mənbə:www.stat.qov.az.-2015

Turizmin müasir şəraitdə inkişaf problemləri, onun qloballaşma xüsusiyyətləri və resurs potensialının struktur dəyişmələri, onun inkişafının aktuallığını yaradır. Turizmin sosial-iqtisadi rolu və sahə-ərazi resurslarının iqtisadi dövriyyəyə cəlb edilməsi xüsusiyyətləri - onun idarə olunmasının xüsusiyyətlərini yaradır. Turizm sahə, funksional iqtisadi və sosial vəzifələri olmaqla müasir islahatlar proqramının tərkib hissəsidir. Turizmin ərazi və sahə quruluşu, turizm tələbatına və ölkə iqtisadiyyatının struktur dəyişmələrinə uyğun aparılır. Turizmin inkişafında kənd təsərrüfatı və kəndin inkişafına şərait yaratmaqla müasir dövrdə iqtisadiyyatın ərazi strukturunun təkmilləşməsinə nail olmaq olur.

Qeyd edək ki, uğurla reallaşdırılan inkişaf strategiyası artıq özünün növbəti - üçüncü mərhələsi ərəfəsindədir. 2013-2020-ci illəri əhatə edəcək bu mərhələdə ölkədə turizm infrastrukturunun inkişaf etdirilməsi və turizm xidmətlərinin daha da genişləndirilməsi, regionlarda və Bakıda yeni müasir standartlara cavab verən mehmanxanaların, Şahdağ Qış-Yay Turizm Kompleksinin istifadəyə verilməsi və tarixi abidələrin bərpası kimi tədbirlərin davam etdirilməsi nəticəsində turizm sektorunda 2013-2016-cı illər ərzində orta hesabla 21,9 faiz artım gözlənilir.

Əminik ki, ölkə prezidenti İlham Əliyev tərəfindən təsdiq olunmuş «Azərbaycan-2020: gələcəyə baxış» İnkişaf Konsepsiyasında müəyyən edilmiş hədəflərin reallaşdırılması, xüsusilə də turizm sahəsini əhatə edən irimiqyaslı tədbirlərin həyata keçirilməsi və yuxarıda sadaladığımız problemlərin həlli nəticəsində regionlarımızın və kəndlərimizin tarazlı inkişafı və bununla da gələcəkdə Azərbaycanın davamlı inkişafı, eləcə də bölgə əhalisinin və xalqımızın rifahının daha da yaxşılaşması təmin ediləcək. <http://webcache.googleusercontent.com/>.

Sürətli inkişaf tempinə görə turizm sənayesi XX yüzilliyin fenomeni adlandırılmışdır. ÜTT- nin məlumatlarına görə 2014-cü ilin yekunu üzrə dünya iqtisadiyyatında ümumdaxili məhsulun 9%-i bu sahənin üzərinə düşür. Turizm dünyada cəmi kapital qoyuluşunun 7%-ni, istehlak xərclərinin 11%-ni, vergi tədiyyələrinin 5%-ni təşkil edir. Dünya ixracında gəlirin 6%-ə qədəri məhz turizm

sənayesinin payına düşür ki, bu da dünyada yalnız neft və neft məhsullarının və avtomobillərin ixracatından azdır.

Turizmin iqtisadiyyatda rolu, onun iqtisadi artımda, tarazlı iqtisadi siyasətdə və beynəlxalq iqtisadi əlaqələrdə xüsusi çəkisi ilə müəyyənləşir. İqtisadi artım ÜDM-in artımı və bu artımda turizm sahəsinin rolu qiymətləndirilir. Bəzi ölkələrdə turizm dövlət büdcəsinə olan daxilolmaların 15% və bəzən də daha çox hissəsini təşkil edir. Turizm ümummilli məhsulun Fransada 7%-ni, Çexiyada 6%-ni, Macarıstanda 8%-ni, İspaniya, İsveçrə, İtaliyada 13-17%-ni təşkil edir. Kiprdə isə bu göstərici 20%-ə çatır.

Azərbaycanda turizm üçün xarakterik sahələrdə yaradılan əlavə dəyərin ölkənin ümumi daxili məhsulunda xüsusi çəkisi 2013-cü ildə 3,6% , 2014-cü ildə 4,1% təşkil etmişdir. İqtisadiyyatın əsasını neft sənayesi təşkil edən ölkəmiz üçün bu rəqəm digər sahələrə nisbətən çox böyükdür./2.səh.177./

Turizm iqtisadiyyatın əsas sahələri olan nəqliyyat, rabitə, inşaat, kənd təsərrüfatı, xalq istehlak mallarının istehsalına əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir. Turizm sənayesində göstərilən xidmətlərin həcmnin artımı yeni iş yerlərinin açılmasına digər sahələrə nisbətən daha tez təsir göstərir, nəinki digər sahələr. Buradan görünür ki, turizm sosial-iqtisadi inkişafın özünəməxsus katalizator rolunu oynayır.

Turizm bir sosial-iqtisadi təzahür kimi mürəkkəb və çox şaxəlidir. Turizm xidmətləri istehlakçılar üçün bir rekreasiya, işgüzar, maarifləndirmə və s. məqsədlə görülmüş səyahətdir(səfər,yürüş).Turizm sənayesi ilə məşğul olanlar üçün isə bu kapital qoyulması üçün bir sahə olduğu kimi, potensial müştərilərin ehtiyaclarının ödənilməsinə yönələn bir fəaliyyət sahəsidir.

Müasir turizmin inkişaf təmayüllərinin təhlili göstərir ki, siyasi iqtisadi və sosial amillərin təsiri, yeni reklam-informasiya texnologiyasının tətbiqi inkişaf etmiş ölkələrdə turizm inkişafının sıçrayışına səbəb olur. Həm ölkə daxili, həm də beynəlxalq turizm sürətlə inkişaf edir.

Turizm, insanların insanların səyahətlərindən meydana gələn ehtiyaclarının qarşılınması ilə əlaqəli olduğu üçün, sosial xüsusiyyət təşkil edir. Sosial hadisələr isə, sosial elmlərin mövzusu olduğundan, bu baxımdan turizm də sosial bir elmdir.

1.2. Turizmin inkişaf dinamikası və əsas amilləri

Turizmin mahiyyətinin açılması, onun sosial iqtisadi mahiyyəti statistik və dinamik göstəricilər sistemi ilə izah olunur. Sistem anlayışı və təhlili baxımından turizmin mövcud vəziyyəti respublikaya gələn və respublikadan gedən turistlərin sayı respublika əhalisinin yerli turist xidmətindən müxtəlif formada istifadəsi, həmçinin turist infrastrukturunu yaradan obyektlərin və onların keyfiyyəti ilə ölçülür.

Azərbaycan iqtisadiyyatının sosial-iqtisadi inkişafının sahə və ərazi problemləri onun dayanıqlı və tarazlı dinamikası respublikanın təbii, insan və coğrafi resurslarının səmərəli istifadəsi və bazar münasibətləri şəraitində imkanların alternativ layihələr əsasında iqtisadi dövriyyəyə cəlb edilməsi ilə mümkündür. Respublikanın inkişaf konsepsiyası onun resurslarının kompleks istifadə edilməsi yolu ilə maksimum həyat səviyyəsi və təhlükəsiz həyat fəaliyyətini qərarlaşdırmaqdan ibarətdir. Sosial-iqtisadi amil olaraq turizmin mövcud vəziyyəti onun qlobal məqsədlərin reallaşmasında rolunu qiymətləndirməklə bu sahənin inkişafının tənzimlənməsi bütövlükdə iqtisadi inkişaf strategiyasının və strateji planlaşmanın tərkib hissəsi kimi çıxış edir.

Turizm dövriyyəsinə daxil olan resurs potensialı, onların mövcud istifadə formaları və səmərəliliyi bu sahənin ilkin fəaliyyəti və sonrakə perspektivi üçün bir sıra təşkilati-maliyyə və proqram tədbirlərinin əsaslandırılması, onların elmi-metodik proqnoz əsaslarını yaradır. Ona görə də konseptual yanaşma baxımından turizmin inkişafı həm iqtisadi artım, həm investisiya prioritetləri, həmçinin ərazi və region inkişaf problemlərinin həlli üçün əsas rol oynayır. İqtisadi rol kompleks göstəricilər sisteminin, səmərə və xüsusi səmərə yolu ilə nəzəri cəhətdən qiymətləndirilir. Amil olaraq hər bir konseptual vəzifənin reallaşmasında fəal roluna görə turizmin sintetik səmərəsi vahid göstərici ilə müəyyənləşir.

Turizmin iqtisadi rolu və onun əsas istifadəsi istiqamətləri hər bir ölkənin iqtisadi inkişaf konsepsiyası və resurs potensialının növü, həmçinin təşkilatı idarəetmə strukturlarının əməyi və səmərəliliyi ilə optimallaşdırılır. Ona görə də

turizm sahəsinə faktorları baxımından yanaşma, onun nəzəri və metodoloji prinsipləri müəyyənləşdirilir.

İqtisadi ədəbiyyatlarda turizm sahəsinin amili olaraq: torpaq amili, ekoloji mühit, əhalinin məşğulluğu və əmək haqqının təşkili ilə yanaşı onun yüksəldilməsinə olan ehtiyaclar, turizmin kommersiya mənfəəti, inteqrasiya tələbatı və respublikanın digər dövlətlər və şirkətlər ilə təsərrüfat əlaqələrinin intensivliyi həmçinin ölkənin təhlükəsizliyi amilləri təşkil edir.

Turizmin inkişafının əsas istiqamətləri Azərbaycanın iqtisadi potensialının strukturu, onun iqtisadi dövriyyəyə cəlb edilməsinin əsas istiqamətləri, həmçinin istehlak seqmentinin sosial-demoqrafik xarakteristikası ilə müəyyənləşir.

Turizmin müasir modelə uyğun yanaşma, əhalinin sosial-demoqrafik vəziyyəti, həyat səviyyəsi və onun sonrakı inkişafı ilə müəyyənləşir. Turizmin inkişafının dünyəviliyi, onun istehlakçılarının bütün dünya əhalisinin olması və çoxşaxəli istehlak seqmentlərinin xüsusiyyətləri müəyyənləşdirilir.

Turizm dünya iqtisadiyyatının dinamik inkişaf edən sahələrindən biridir. İnkişafın yüksək sürəti böyük həcmdə valyuta kəsrləri, iqtisadiyyatın başqa sahələrinə də təsir göstərdiyindən son nəticədə (beynəlxalq miqrasiya) turizm sənayesi ildən ilə genişlənir.

Turizmin sahə olaraq formalaşması və inkişafının strategiyası makro və mikro səviyyəli problemlərin resallaşması prizmasından ölçülür. Ona görə də konseptual inkişaf və konkret proqramların öz məqsəd və funksional təyinatına görə işlənilib hazırlanması mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Resurs təminatı- ehtiyatların mövcud fəaliyyəti və perspektivini nəzərə almaqla proqnozlaşdırılır. Sistem baxımından turizmin inkişafının müəyyən idarə olunma cəhətləri mövcuddur ki, bunların konkret ölçülməsi və genişləndirilməsi yolları əsaslandırılır.

Azərbaycan Respublikasında konseptual inkişaf amili olaraq turizmin inkişafının vacibliyi artıq respublikada qəbul edilmişdir.

Turizmin özünün strateji inkişaf sahəsi olmaq və inteqrasiya üçün vacib amil olduğu onun iqtisadi və sosial rolunu müəyyənləşdirir. Turizmin inkişafı coğrafi

şərtlərlə müəyyənləşsə də, onun sonrakı inkişafı, respublikada digər sahələrin inkişafı və integrasiya effekti səmərəli istifadə etmək üçün yaradılan kompleks şərait və fəal tədbirlər məcmuu ilə müəyyənləşir. İlkən şərait olaraq respublika əhalisinin maddi rifahı, onun ən zəruri məhsullar tələbatının ödənilmə ərəcəsinin maksimum həddi, həmçinin yoxsulluq həddindən uzaqlaşmaqla orta və yüksək təminat səviyyəsində yaşayan əhali qruplarının xüsusi çəkisi ilə ölçülə bilər.

Turizmdə ən çox milli-etnik və texnoloji amil olaraq əhalinin yaş tərkibi onun istehlak davranışında daha çox maddi və mənəvi nemətlərin seçilməsi qabiliyyətindən asılıdır.

Turizmin inkişafı çox daha iqtisadi təminat səviyyəsi və demoqrafik tərkibi ilə müəyyənləşir. Belə ki, Avropa əhalisi ilə Azərbaycan əhalisi arasında turizmin mənfəətindən istifadə dərəcəsi eyni ola bilər. Bu fərqlər hər bir nəfərə düşən ÜDM-ə (ümumi daxili məhsul), yaxud gəlirə, eyni zamanda hər ailədə işləyənlərin sayına görə mümkündür. Ona görə də turizmin inkişaf istiqaməti, xarici turistlər üçün xidmətçilərin təşkili və idarə edilməsi, digər tərəfdən əhalinin yerli və xarici turizm xidmətindən istifadə edilməsi məqsədləri kimi baxıla bilər. Bu məqsədlərin həlli və təşkili və idarə etmə obyektinə olmaqla onun mahiyyətinin kompleks təhlili yaxud proqnozu kimi istifadə olunur.

Turizmin inkişafı rekreasiya kompleksinin tərkib hissəsi olmaqla özünün daxili strukturu və təşkili formaları üzrə təsnifləşdirilir. İqtisadi ədəbiyyatlarda turizmin təşkili quruluşu, uyğun əhali, məqsədi və biznes fəaliyyətinin rəngarəngliyinə görə, həmçinin hər bir respublika formalaşmış potensialına görə müxtəlif forma və məzmun kəsb edir. Belə ki, ərazi, sahə, məhsul və məqsəd turizmləri Azərbaycan Respublikasında onun amilləri ilə müəyyənləşir.

Turizmin inkişafı makrosəviyyədə iqtisadi artımın və həmçinin ümumdaxili məhsulun bölgüsü və yenidən bölgüsünün tərkib hissəsi kimi müxtəlif ölkələrdə özünün qanuna uyğunluqları ilə seçilir.

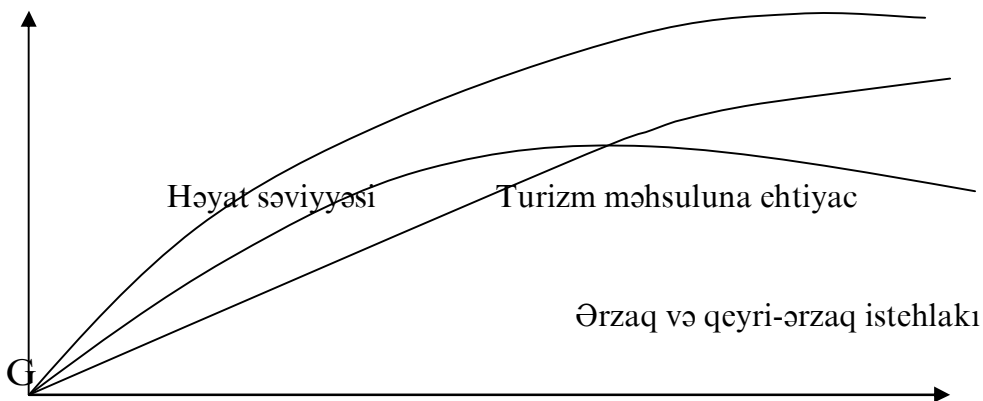
Azərbaycanda turizmin potensial göstəricisi, onun əhalisinin sayı, əhalisinin turist xidmətindən istifadə etmək qabiliyyətinə malik olan kontingentlərinin sayı, həmçinin turizmin maddi-texniki bazasını təşkil etmək üçün maliyyə resurslarının miqdarı ilə

müəyyənləşə bilir. Təbii ki, potensial imkanlar həmin imkanların turizm dövrüyyəsinə cəlb edilməsi ehtimalından, konkret proqramlar və iqtisadi təşkilati tədbirlərin məcmuu ilə müəyyənləşir. Bütövlükdə turizmin mövcud vəziyyəti ilə onun perspektivi arasında müəyyən variant olsa da islahatlar şəraitində və gəlirlərin perspektiv artım sürətinə malik olan Azərbaycanda bu transformasiya keyfiyyətli və çox güclü olmalıdır. Məhz turizm sahəsində islahatların həyata keçirilməsi mərkəzləşdirilmiş qaydada deyil, dünya təcrübəsinə əsaslanan qeyri-dövlət təşkilatları və resursları hesabına baş verməsi daha xarakterik xüsusiyyətdir.

Turizmin inkişafında mövcud riskləri bölüşdürmək üçün sahibkarlıq mühitinin yaradılması, hər bir sahibkarın müxtəlif turist kontingentləri üçün bazarın təşkili cəhdlərinin etməsi şəraiti transformasiyanın təşkilati-metodik tərəfidir. Ona görə də bu gün turizm segmentlərinin və turizm motivinin təhlili, onun formalaşması və dinamikasında baş verən struktur dəyişmələrin qiymətləndirilməsi, son nəticə planlaşma üçün əhəmiyyətli baza ola bilər. Turizm cəhdlərini onun tələbatının obyektiv və həmçinin mümkün dəyişmə həddi, əhalinin gəlirləri və fizioloji tələbatla ölçüldüyü kimi, perspektiv cəhdlər sivilizasiya, əhalinin istehlak davranışının təkmilləşməsi, ailə və qadın (gender) inkişafı ilə əlaqədə olur. Ona görə də təhlil metodikası ancaq mövcud statistik materiallar üzərində deyil, məqsəd və meyara uyğun dəyişmə meylini açan konstruktiv qiymətləndirmə üzərində qurulmalıdır. Elə bu baxımdan da turizmin inkişaf xarakteristikası və metodikası daha çox konstruktiv göstəricilər və həmçinin davranış meyllərinə uyğun dinamik vəziyyətlə izah olunmalıdır. Ona görə də turizmin inkişaf xarakteristikası və metodikası daha çox konstruktiv göstəricilər və həmçinin davranış meyllərinə uyğun dinamik vəziyyətlə izah olunmalıdır. Belə ki, həyat səviyyəsinin mövcud vəziyyətində cari gəlirlərin artması, ərzaq və qeyri-ərzaq istehsalı üçün daha üstün artımın olmasına üstünlük verilirsə, turizmin bu artımdan daha çox inkişafı, onun məhsulunun reallaşması nəticəsi ilə özünü biruzə verəcək.

Qrafik – gəlirlər, həyat səviyyəsi və ərzaq; qeyri-ərzaq və turist məhsullarının istehlak dinamikasını göstərir. Azərbaycan iqtisadiyyatının və əhalinin yoxsulluq həddinin səviyyəsinin təhlili göstərir ki, əhalinin 40%-i adam başına düşən gəlir

səviyyəsinə görə yoxsulluq həddindədir. Məhz bu qrup əhalinin turizmdən istifadəsini təşkil etmək predmeti olmayan təhlil deməkdir. Ona görə də adam başına düşən turizm məhsulunun orta statistik göstəricilər üzrə götürülməsi, bütövlükdə makrosəviyyəli təhlil üçün qəbul oluna bilər.

Qrafik 1.1.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, hər bir turizm ilə məşğul olan sahibkar və iatehlaqçı üçün üçün adekvat təsəvvür təhrik etmiş olur. Ev təsərrüfatlarının istehlak strukturu, ayrı-ayrı məhsulların istehlak strukturunda xüsusi çəkisini müəyyən edir.

Adam başına düşən gəlir səviyyəsi istehlak üçün mövcud qiymətlərdə turizm məhsuluna ehtiyacların ödənilməsi üçün əsas olsa da, onun kifayət olması üçün mövcud gəlirlərin səviyyəsi ərzaq və qeyri-ərzaq tələbatını ödəməlidir. Əhaliyə göstərilən pullu xidmətlərin daha çox artması, bir sıra xidmətlərin istehlak davranışında yer tutması və qiymətlərin artması ilə baş verir.

Turizm məhsulunun qiymətinin dəyişməsi, onun xərc strukturu ilə və turist obyektlərinin keyfiyyətinin dəyişməsi ilə bağlıdır. Belə ki, otel təsərrüfatının inkişafı üç ulduzlu mehmanxanadan beş ulduzlu, içərisində bütün xidmət növü olan kompleks əyləncə mərkəzlərinə keçirilməsi, istirahət, müalicə və idman kompleksləri ilə kompleks xidmət obyektlərinin turizm müəssisələrində olması daha çox onun qiymətinin artması ilə baş verir. Rəqabət mühitində bu qiymətin aşağı düşməsi mümkün olsa da bütövlükdə dünya standartlarına uyğun qiymət dəyişməsi turist xidmətinin dəyərini və onun satış qiymətini artırır.

Mədəni turizm sahələrinin bölməsi ilə funksional əhəmiyyət kəsb edən sağlamlıq obyektlərin, səhiyyənin geniş mülkiyyətinin artması turizm obyektlərinin,

subyektlərinin funksional təyinatını və onun resurs quruluşunu genişləndirir. Turizm məhsulunun qiymətinin dəyişməsi əhalinin alıcılıq qabiliyyəti ilə deyil, turizm xərclərinin çoxalması və dünya qiymətlərinin turizm sferasında daha üstün artması ilə izah oluna bilər. Turizm məhsulu daha çox yüksək təminatlı əhali qrupları və dövlətlər üçün xarakterikdir.

Turizmin respublikada inkişafında yüksək amillərlə, onun inkişafını ləng edən amillərin öz ətalətini saxlamaq dayanıqlığı mövcuddur. Hər ölkədə idxal və ixrac xarakteri turizmin inkişafı ilə bağlı olmaqla bir-birinə qarşılıqlı təsir edir.

Müsbət saldo əsasən neft məhsullarının ixracı ilə bağlıdır. Turizmin inkişafında gəlirlərin formalaşması baxımından ixrac məhsulları gəlirlərin başqa ölkələrdə istifadəsinə şərait yaradır. O cümlədən, əhalinin gəlirlərinin qütbləşdirilməsində neft sektorunun payı artdıqca onların xarici ölkələrə getmək və xarici ölkədən mal gətirmək qabiliyyəti artır. İxracatın xarakteri və onun hansı ölkələrə ixrac olunması həmin ölkələrlə iqtisadi əlaqələr və turist birliklərinin yaradılması üçün maddi baza yaradır. Belə ki, respublikada turizm motivi olaraq iş birliklərinin olması vacibdir. İdxal həcmi respublikada məcmu bazar tələbatına uyğun istehlak mallarını və həmçinin istehsal tələbatını ödəmək imkanlarını artırır, respublika daxili istehlakçıların və xarici ölkədən gələn iş adamlarının istehsal və istehlak xərclərini ödəmək üçün respublikada marketinq strukturunu təkmilləşdirir. Daha çox rəqabət mühiti yaratmaqla istehlak segmentlərinin yüksək keyfiyyətli olması üçün zəruri tədbirlər görülür.

Turizmin dinamikası, onun əsas istiqamətləri, respublika iqtisadiyyatında onun ictimai-siyasi, mədəni quruculuqda baş verən keyfiyyət dəyişmələri və dünya standartlarına uyğun təşkilati-iqtisadi tədbirlərin həyata keçirilməsi ilə ölçülür.

Ölkədə turizmin inkişaf etdirilməsi, turizm infrastrukturunun yaradılması əsasən də mehmanxana və mehmanxana tipli obyektlərin inşası sürətlə həyata keçirilir. Fəaliyyəti dayandırılmış mehmanxanaların yenidən qurulmasına, digər tərəfdən bu tipli yeni obyektlərin inşasına yerli və xarici sahibkarlar sərmayə qoymaqdan çəkinmirlər. Turizm sferasının inkişaf etdirilməsi dövlət tərəfindən dəstəklənərək "Azərbaycan Respublikası Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun vəsaitinin istifadəsi

Qaydaları”nda turizm infrastrukturunun inkişafının maliyyələşdirilməsi baxımından bu istiqamətdə də güzəştli kreditlərin verilməsinə yer verilmişdir. Fondun vəsaiti hesabına regionların və turizm infrastrukturunun inkişafı istiqamətində bir çox turizm obyektlərinin genişləndirilməsinə və inşa olunmasına müvəkkil banklar tərəfindən güzəştli kredit ayrılmışdır. Ölkədə turizmi inkişaf etdirmək, turizm imkanlarından səmərəli istifadə etmək məqsədilə ölkənin sosial-iqtisadi inkişafını təmin edən vasitələrdən biri kimi təbii və insan resurslarından məqsədyönlü istifadə olunması istiqamətində Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı ilə “Azərbaycan Respublikasında 2002-2005-ci illərdə turizmin inkişafına dair Dövlət Proqramı” təsdiq edilmişdir. Bu Dövlət Proqramının məqsədi normativ hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsini, turizm fəaliyyətinin təşkili, onun inkişafının idarə olunmasını, marketinq tədbirlərinin görülməsini, turistlərə xidmətin beynəlxalq standartlar səviyyəsinə çatdırılmasını, turizm infrastrukturunun təkmilləşdirilməsini, bu sahədə elmi təminatı və daxili turizmin təşkili üçün tədbirlərin həyata keçirilməsini təmin etməkdən ibarətdir.

Belə ki, turizm infrastrukturunun inkişaf etdirilməsinə yanaşmada Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin Qərarı ilə “Turist-ekskursiya xidmətlərinin sertifikatlaşdırılması Qaydası”nın təsdiq edilməsi bu istiqamətdə artıq mehmanxana və mehmanxana tipli obyektlərin beynəlxalq standartlara uyğun qurulmasını və yüksək xidmət imkanları əldə etməsini təmin etmişdir. Bu da təbii olaraq dünyada qəbul olunmuş “ulduz” dərəcələrini müəyyən edərək beynəlxalq turizm xidmət dərəcələrinin əldə edilməsi istiqamətində həyata keçirilir.

Azərbaycanın turizm sferasında beynəlxalq arenaya çıxması üçün 1975-ci ildə yaradılmış və bu gün 130-dan çox üzvü olan Ümumdünya Turizm Təşkilatında ölkəmizin də təmsil olunması inkişaf etmiş və geniş təcrübəyə malik olan ölkələrin təcrübələrindən istifadə etmək imkanı yaradır.

Hazırda dünya xalqları arasında əlaqələrin inkişafına xidmət edən turizm sahəsi Azərbaycanda geniş inkişaf etməkdir və 140-dan çox turist şirkəti daxili və xarici turizmi reallaşdırmaq məqsədilə ölkəmizi beynəlxalq arenada uğurla təmsil edir. Bütün bunlar onu göstərir ki, yaxın gələcəkdə Azərbaycan gözəl turizm məkanına

çevriləcək və digər tərəfdən qabaqcıl turizm ölkələri sırasında öz layiqli yerini tutaraq xarici turistlərin ölkəmizə axınına nail olacaqdır. [<http://www.intranslaw.com/jurnal-199.html>.].

Ölkədə sosial turizmin inkişafına gəldikdə:- sosial turizmin inkişafı həmin ölkənin sosial nailiyyətini özündə əks etdirir. 1980- ci ildə keçirilən Ümumdünya konfrans iştirakçılarının gəldikləri qənaətə görə sosial turizmin hədəfi aztəminatlı insanların istirahət imkanlarının genişlənməsinə xidmət etməlidir. Yəni sosial turizmin əsas funksiyasına ilk növbədə dövlətin, yerli hakimiyyətin büdcə hesabına ayırdığı vəsaitlə gerçəkləşən istirahət imkanı başa düşülməlidir.[2.səh.214.]

Sosial turizm aztəminatlı ailələr, tələbələr, sağlamlıq imkanları məhdud olanlar və əlillər üçün nəzərdə tutulan turizm növüdür. Bu turizm növünün reallaşması üçün hər bir müəssisənin maliyyə imkanları olmalıdır. Sovetlər birliyi müddətində bu yalnız həmkarlar ittifaqı xətti ilə qabaqcıl işçilərin istirahəti və sağlamlıqlarının bərpası məqsədi ilə həyata keçirilirdi. Müasir şəraitdə sosial turizmin inkişafı müxtəlif ölkələrdə müxtəlif səviyyədədir. Məsələn, ABŞ və Almaniya kimi inkişaf etmiş ölkələrdə dünya turizm istiqaməti kimi sosial turizm yoxdur.

Bir sıra digər ölkələrdə isə ümumiyyətlə sosial turizmə dövlət dəstəyi yoxdur. Bu ilk növbədə onunla izah olunur ki, turizm mənfəət verməlidir, halbuki sosial turizm yalnız vəsait qoyuluşları tələb edir. Üsrtəlik sosial turistlər əyləncə sənayesinin inkişafına kömək etmək iqtidarında deyil. Deməli, sosial turizmin əsas problemlərindən biri onun maliyyələşdirilməsi mənbələrinin aşkar edilməsindən ibarətdir. Buna baxmayaraq uzun illər milyonlarla turistlər yenə də sosial turizmin hesabına səyahət edirlər. Sosial turizmin maliyyə mənbələrini formalaşdıran orqanlara aiddir: 1. Dövlət müəssisələri; 2. Dövlət fondları; 3. Qeyri-hökumət fondları; 4. Xeyriyyə təşkilatları.

Avropanın bəzi dövlətlərində sosial turizmə son vaxtlar müəyyən diqqət artmaqdadır. Məsələn bu sahə üzrə Almaniyada xristian mehmanxanalar şəbəkəsi məşhurdur. Xidmət xərclərini xüsusi fondlar ödəyir.

1.3. Turizmin inkişafının müasir problemləri

Əgər bir neçə il əvvəllər turizm fəal istirahətin geniş yayılmış və ən kütləvi növlərindən biri hesab edilirdisə, artıq indi bu sahə daha qlobal məna kəsb etməyə başlayıb. Belə ki, hazırda turizm əsasən iqtisadi inkişaf, zəngin büdcə mənbəyi hesab olunur. Məsələn, turizmin dünyanın gəlirli sahəsinə çevrilən ölkələrindən Türkiyə ötən il turizmdən 35 milyard dollar qazanmışdı. İspaniya, Fransa kimi inkişaf etmiş Avropa ölkələrində də turizmdən gələn gəlir ölkə büdcəsinin təqribən 8-10 faizini formalaşdırır. Hətta inkişafdən geridə qalan Afrika ölkələrində də turizmin inkişafı prioritet sayılır. Xüsusən savannalara, milli qoruqlara təşkil edilən turizm adrenalini həvəsli və cibizəngin turistlər üçün cəlbedici bir məkana çevrilib.

Təbii ki, təbiəti və iqlimi zəngin Azərbaycanın da milli turizmdən qazanacağı xeyli sahələr mövcuddur. Məhz bu sahələrin prioritet təşkil etməsi üçün Prezident İlham Əliyevin xüsusi diqqət və qayğısı özünü imzalanan Dövlət proqramlarında göstərir. Belə ki, son 10 ildə Prezident İlham Əliyevin turizmin inkişafına dair imzaladığı bir neçə Dövlət proqramları mövcuddur. Xüsusən, turizmin müxtəlif növlərinin inkişaf etdirilməsi, həmçinin turizmin inkişafının yeni mərhələsinə təkan verəcək “Azərbaycan Respublikasında Turizmin İnkişafına dair 2008-2016-cı illər üçün Dövlət Proqramı” hazırlanmışdır. Həmçinin, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin müvafiq Fərmanının tələbinə uyğun olaraq “Turizm və rekreasiya zonalarının nümunəvi Əsasnaməsi” hazırlanmışdır. Ötən illər ərzində turizmin nümayiş obyektini kimi istifadə olunması məqsədəuyğun hesab edilən bir sıra tarix-mədəniyyət abidələri bərpa edilmiş və turistlərin istifadəsinə verilmişdir.

İndi Azərbaycanın bölgələrində ən müasir otel və pansionatların tikintisi sürətlənib. Qəbələdə, İsmayıllıda, Qubada, Qusarda, Masallıda, Lənkəranda, Lerikdə, Şəkiddə, Şamaxıda, Balakəndə və digər rayonlarımızda 4 və 5 ulduzlu otellərin sayı davamlı olaraq artır. Xüsusən Qəbələnin turizm imkanları o qədər genişləndirilib ki, hətta burada bəzən turisistlərin yerləşdirilməsi problemləri yaranır. Təbii ki, bütün bunlar müvəqqəti xarakter daşıyır.

Turizmə dair Şamaxı rayon Mədəniyyət və Turizm İdarəsindən məlumata görə, 2014-cü ilin 8 ayı ərzində Şamaxıya 58 minədək turist səfər edib. Sadə bir hesablamaya görə, hər bir turist orta hesabla istirahətinə 200 dollar xərcləsə bu 12 milyon dollara yaxın vəsait deməkdir. Demək, rayon büdcəsinin təxminən 10 faizini turizmlə zənginləşdirmək mümkündür.

Qeyd edək ki, 27 sentyabr hər il Azərbaycanda “Ümumdünya Turizm Günü” kimi qeyd olunur. Həmin gün təşkil olunan tədbirlər çərçivəsində həmçinin, hər il müxtəlif mövzularda - turizm sahəsində mövcud problemlər və onların həlli yollarının müzakirəsi, turizm sahəsində xidmət səviyyəsinin yaxşılaşdırılması, turizm infrastrukturunun yaradılması və s. mövzusunda “Ümumrespublika Daxili Turizm Konfransları” da keçirilir. Eləcə də bu müddət ərzində turizm şirkətləri, turist xidməti obyektlərinin iştirakı ilə Daxili Turizm Sərgisi də keçirilmişdir.

MDB-də “Soçi qış turizmi” istisna olmaqla Azərbaycan qış turizmi yaradan yeganə ölkədir. Qusar rayonundakı Dağ-Xizək Qış Turizmi meydançalarının istifadəyə verilməsi ölkəmizə ilin hər fəslində turist axını yaradan özəl bir haldır. Belə ki, əgər iki-üç il əvvələdək Azərbaycana turistlər yalnız yaz və yay aylarında maraq göstərirdilərsə, Qusar Dağ-Xizək Qış turizmi yaradılandan sonra ölkəmizə qış aylarında da turist səfərləri artmağa başladı. Xüsusən bu möhtəşəm turizm məkanında süni iqlim yaratma mexanizmi, yəni qar yağıdırma işi reallaşandan sonra buraya maraq daha da yüksəlib. Təbii ki, milli turizmin inkişafı ölkəmizdə prioritet təşkil edir və bu sahə üzrə çalışanlara, turizmə sərmayə yatırmaq istəyənlərə dövlət dəstəyi də mövcuddur. Mətbuatda gedən informasiyalara görə, son 10 ildə turizmin inkişafı üçün özəl sektora hərtərəfli- həm maliyyə, həm də digər iqtisadi resurslarla köməklik edilərək onlara kreditlər və subsidiyalar ayrılıbdır.

Ancaq bununla belə **irad və təklifləri** də var. Burada otellərdə sıxlıqdır və onların sayının artması şərtidir. Digər tərəfdən, qiymətlərdə endirimlər olsa, xüsusən xarici vətəndaşlara nisbətən ölkə vətəndaşlarına qiymətlərdə güzəştlər tətbiq edilsə bu, daha münasib olar.

İnsanları daha çox cəlb edən turizm əyləncə obyektlərinə, milli mətbəxin dadlı təamlarına üstünlük vermək lazımdır. Eyni zamanda, on illərlə kənd həyatından

uzaqlaşmış insanlara, hətta Avropanın ən böyük şəhərlərindən gələn turistlərə mənalı kənd həyatını yaşatmaq lazımdır. Belə ki, turizm məkanlarında atlarla gəzinti, Türkiyədəki kimi şar balonları ilə hava uçuşları, arxoloji məkanlara ekskursiyalar, yaşı yüzü keçmiş qocaman insanlarla görüş və onların həyat tərzləri ilə tanışlıq və sairə turistlər üçün əsl yenilik ola bilərdi.

Vətəndaşların ölkə turizmindən yararlanmaq arzularını təbii ki, bəzi hallarda insanların maddi imkanlarının azlığı onların daha geniş şəkildə istirahət etmələrinə imkan vermir. Ona görə də insanlar turizmlə bağlı bir bankın yaranmasını və onların aşağı faizli turizm kreditləri verməsini təklif etdilər. Təbii ki, bunlar səmərəli təkliflərdir və reallaşsa həm ölkə vətəndaşlarının böyük əksəriyyəti istirahətlərini ölkənin səfalı turizm məkanlarında keçirmək imkanları qazanarlar, həm də ölkə büdcəsinə maliyyə vəsaitinin artımı baş verər.

Hazırda Prezident İlham Əliyevin tapşırığı ilə ölkəmizdə məktəblilərin kütləvi ekskursiya turları həyata keçirilir. “Ölkəmizi tanıyaq” adlanan bu layihədə məktəblilərimiz Azərbaycanın səfalı yerlərini gəzərək ölkəmiz haqqında ən dolğun məlumatlara malik olurlar. Necə deyərlər: Yüz eştiməkdənsə bir görmək” prinsipinə daha çox önəm verilir.

Qeyd edək ki, Sovet dönəmində də Azərbaycanda turizmin yüksəliş dövrü olmuşdur. Belə ki, 1983-cü il Azərbaycan Respublikası turizmin inkişafında ən yaddaqalan il hesab edilir. Həmin il SSRİ Nazirlər Soveti Sədrinin birinci müavini olan ümummilli lider Heydər Əliyevin təşəbbüsü və rəhbərliyi ilə Xəzərin Azərbaycan sahillərində Ümumittifaq əhəmiyyətli kurort zonasının yaradılması barədə müvafiq qərar qəbul edilmişdir. Bundan sonra Azərbaycan Respublikası Nazirlər Sovetinin 1984-cü il 2 oktyabr tarixli 381 sayılı qərarına əsasən Azərbaycan Respublikasında 2000-ci ilə qədər Turizmin inkişaf sxemi qəbul olunmuşdur. 1988-ci ildə Dağlıq Qarabağ muxtar vilayətində və onun ətrafında baş verən hadisələr nəticəsində Azərbaycana gələn daxili və xarici turistlərin axını xeyli azalmışdır. Xankəndi, Şuşa, Sumqayıt, sonra isə Bakıda fəvqəladə vəziyyətin tətbiqi, əslində respublikanın bu regionlarında bir sıra turizm təşkilatlarının fəaliyyətlərinin dondurulmasına səbəb oldu. Ermənilər Azərbaycanlılara qarşı həyata keçirdikləri

düşmənçilik siyasəti Azərbaycana yüz minlərlə qaçqının gəlməsi ilə nəticələndi. Respublika hökumətinin qərarı ilə 1988-ci ilin dekabrında Ermənistandan qovulmuş azərbaycanlılar respublikanın turist bazalarında yerləşdirildi.

Ölkə turizminin inkişaf ediyi indiki dövrdə artıq Bakıda, Gəncədə, Naxçıvanda və ölkənin digər şəhərlərində xarici qonaqları qəbul edə bilən müasir mehmanxana və hotellər fəaliyyət göstərir və onların sayı durmadan artır. Belə ki, 2012-ci ildə Bakıda keçirilən “Avroviziya” beynəlxalq musiqi yarışmasında, ölkəmizə gələn onminlərlə turist otellərdə yerləşdirilməsi və onların ölkəmizlə tanışlığı yüksək səviyyədə keçirildi. Eyni zamanda, 2015-ci il Birinci Avropa Olimpiya Oyunlarının keçirilməsi paytaxtımıza yüz minlərlə turist gəlişinə və onların qarşılınması, yerləşdirilməsi üçün paytaxtımızda və ətraf rayonlarda yüzlərlə otel tikilib istiadəyə verilməsinə səbəb oldu. Bu möhtəşəm yarış ölkə turizmi üçün növbəti sınaq dövrü idi

Azərbaycan hökuməti milli turizmin lokal çərçivədən çıxaraq daha da qloballaşması üçün ötən dövr ərzində turizm sahəsində əməkdaşlıq haqqında Hökumətlərarası Sazişlər çərçivəsində müəyyən işlər həyata keçirib. Belə ki, son 5 il ərzində Azərbaycan Respublikası Hökuməti ilə Moldova Respublikası, Belarus Respublikası, Qətər Dövləti, Yunanıstan Respublikası, Qazaxıstan Respublikası, İordaniya Haşimiyyə Krallığı, Fransa Respublikası, Tacikistan Respublikası, Misir Ərəb Respublikası və Litva Respublikası arasında turizm sahəsində əməkdaşlıq haqqında sazişlər bağlanmışdır. 2002-ci ilin aprel ayından başlayaraq hər il “AİTF” Beynəlxalq turizm sərgisi Bakı şəhərində keçirilir. Bu sərgidə iştirak edən xarici ölkələrin turizm şirkətlərinin sayı ildən-ilə artır.

Eyni zamanda, Azərbaycanın əlverişli coğrafi mövqeyini nəzərə alaraq, “İpək Yolu” kimi bir çox tarixi yolların ölkəmizin ərazisindən keçməsi ölkəmizin turizm imkanlarını daha da artırır. İndi qərbdən şərqə, şimaldan cənuba aparan turizm marşrutlarında Azərbaycan da iştirak edir. Qeyd etmək istərdik, ötən illərdə, İstanbuldan başlayıb Pekində bitən “İpək Yolunda Velosiped Turu” layihəsinin, Rusiyadan başlayıb Hindistanda bitən “XV əsr səyyahı Afanasi Nikitinin izləri ilə” adlı turizm marşrutu layihələrinin Azərbaycan ərazisindən keçməsi ölkəmizin

mövcud turizm potensialının beynəlxalq aləmdə təbliğ olunması baxımından olduqca səmərəlidir.

Sonda qeyd etmək yerinə düşər ki, ölkəmizin cənnətməkan guşəsi olan Qarabağın təcavüzkar Ermənistan tərəfindən işğalı bu gün milli turizmin inkişafına əngəl olan ciddi bir maneədir. Qarabağın, xüsusən Şuşanın havası (bu şəhər dəniz səviyyəsindən 2500 metrədək yüksəkdədir) təmizliyinə görə, dünyada İsveçin hansısa dağ rayonlarından sonra ikinci yeri tutur. Ümumiyyətlə, Qarabağın, o cümlədən Şuşanın işğaldan azad edilməsi, eyni zamanda, ölkəmizin yenidən turizm mərkəzinə çevrilməsinə güclü təkan verəcəkdir.

Turizm və turizm xidməti fəaliyyət növü kimi əhalinin asudə vaxtının səmərəli istifadə edilməsinə, ekskursiya, səyahət və turist marşrutlarının təşkilinə, həmçinin turistlərin başqa xidmət növlərindən istifadənin gücləndirilməsinə təkan verir. Turizm xidmətləri bilavasitə turist təşkilatlarının fəaliyyətinin nəticəsidir. Turizm xidməti əməyin spesifik xüsusiyyətlərini və məzmununu müəyyənləşdirən milli iqtisadiyyatın müstəqil sahəsidir. Ümumiyyətlə turizm xidməti turizm muəssisəsinin turistlərin ekskursiyaçıların təlabatının ödənilməsinə uyğun fəaliyyətinin nəticəsidir. Turizm xidmətinin strukturu çox genişdir və struktur etibarilə funksional və instisional struktura ayrılır. Turizm xidmətinin funksional strukturu dedikdə funksional təyinatından asılı olaraq xidmətin növləri nəzərdə tutulur və struktur etibarilə aşağıdakılardan ibarətdir:

- turistlərin yerləşdirilməsi üzrə (mehmanxana, motel, otel, pansionat, sanatoriya, turist bazarları və s.) göstərən xidmətlər;
- turistlərin həmçinin yerli əhalidən icarəyə götürülən şəxsi mənzillərdə və evlərdə, eyni zamanda çadır, avtomobilə qoşulan qoşqu evləri, karvanıqlar, gəmi, qatar, yaxta, və s. –də yerləşə bilərlər;
- turistin qidalanmasının təmin edilməsi üzrə (restoran, yeməxana, kafe, qəlyanaltı, kafeteri, bar, və s.) xidmətlər;
- turistin səfər etdiyi ölkədə sərnişin nəqliyyatının müxtəlif növləri (qatar, dəniz, və çay gəmiləri, avia çarter reysləri, avtobuslar və s.) və hərəkəti üzrə göstərilən xidmətlər.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, nəqliyyat sisteminin inkişafı və ixtisaslaşmış turistlərin nəqliyyatının meydana çıxması, az vəsait sərf etməklə xarici ölkələrə turist səfərlərini daha əlverişli etmişdir. Nəqliyyat vasitələrinin seçimi, turistin gəldiyi ölkənin coğrafi mövqeyindən, turisti göndərən ölkənin hansı məsafədə yerləşməsindən, eyni zamanda turistin sosial vəziyyətindən və onun maliyyə imkanlarından asılıdır.

Reklam xidməti-bu ictimai informasiyanın, daha doğrusu insanlar arasında münasibətlərin növ müxtəlifliyindən biridir. Bu informasiya, yeniliyin fəal elementləri özündə daşıyır. Turizmdə reklamın rolu böyükdür, çünki reklamın turist məhsuluna olan tələbatının xarakteri və ölçülərinə bilavasitə təsir göstərir. Bu və ya digər bir ərazinin turizm resursları və bazar təklifləri barədə əhəlinin xəbərdar edilməsi səviyyəsini məhz reklam müəyyən edir.

- turist agentlikləri tərəfindən həyata keçirilən xidmətlər (səyahət marşrutunun hazırlanması, mehmanxanada və nəqliyyat vasitələrində yerlərin bronlaşdırılması, yer kürəsinin hər hansı bölgəsinin turizm resursları haqqında bilgiler, turistin gətirdiyi bölgədə olan yerləşdirmə vasitələri, gömrük və sərhəd rəsmiyyəti, valyuta məzənnəsi və s. haqqında informasiya verilməsi). Səyahət və ekskursiya büroları tərəfindən həyata keçirilən xidmətlərə isə gid-tərcüməçi, ekskursiya bələdçisi, qrup rəhbərləri ilə təminat və s. aiddir. - turistlərin mənəvi tələbatlarının ödənilməsi (teatr, kino, konsert zalları, muzey, sərgi, rəsm qaleryası, parklar, tarixi və təbiət qoruqlarına gedişlərin təşkili, tarix və mədəniyyət abidələrinə baxışların keçirilməsi, festivallarda, idman yarışlarında və digər tədbirlərdə iştirakın təmin edilməsi) üzrə göstərilən xidmətlər.

- turistlərin mənəvi tələbatlarının ödənilməsi (teatr, kino, konsert zalları, muzey, sərgi, rəsm qaleryası, parklar, tarixi və təbiət qoruqlarına gedişlərin təşkili, tarix və mədəniyyət abidələrinə baxışların keçirilməsi, festivallarda, idman yarışlarında və digər tədbirlərdə iştirakın təmin edilməsi) üzrə göstərilən xidmətlər;

- turistlərin işgüzar və elmi maraqların təmin edilməsi (konqress, assambleya, konfrans, simpozium, toplantı, seminar, yarmarka və sərgilərdə iştirak etmək) üzrə göstərilən xidmətlər;

- inzibati-nəzarət orqanlarının(sərhəd, valyuta, karantin, polis xidmətləri, pasport, viza və s. sənədlərin hazırlanması) göstərdikləri xidmətlər;
- informasiya vasitələrinin (qəzet, jurnal, radio, televiziya və s.) göstərdikləri xidmətlər;
- dövlət turizm idarələrinin (komitə, departament, nazirlik və s.) göstərdikləri xidmətlər;
- turist birliklərinin göstərdikləri və s. xidmətlər daxildir.

Həmçinin turizm təsərrüfatı ilə məşğul olan subyektlər öz fəaliyyətlərini daimi etmək üçün müxtəlif əmək vasitələrinə malik olmalıdırlar. Turizmdə istifadə olunan əmək vasitələrinin məcmusu onun maddi-texniki bazasının əsasını təşkil edir.

Turizmin maddi-texniki bazasına, turizm tikililəri (binalar), onların texniki təchizatı (avadanlıq), nəqliyyat vasitələri və digər əsas fondlar daxildir.

Azərbaycanda daxili turizmin inkişafında **ekoloji problemlərin yaranması müasir dövrdə aktual problemlərdən sayıla bilər**. Son illərdə bölgələrdə kütləvi turizm hərəkətinin genişlənməsi, yeni istirahət mərkəzlərinin tikilməsi, dağlıq və dağətəyi, meşəlik ərazilərdə turizm yükünün artması ətraf mühitin qorunmasını aktuallaşdırır.

Ölkədə daxili turizmin son illər sürətli inkişafı ətraf mühitə təsiri artırmışdır. Bu təsir regionlar üzrə müxtəlif olmaqla, əsasən dağlıq və dağətəyi bölgələri daha çox əhatə etmişdir. Tədqiqatlar göstərir ki, ölkənin daxili turizm bazarında Quba-Xaçmaz, Şəki-Zaqatala, Dağlıq Şirvan bölgələri daha intensiv mənimsənilmişdir. Bununla yanaşı Xəzər dənizinin sahilləri yay mövsümü dövründə ölkə vətəndaşlarının istifadə etdiyi ərazilərdən sayılır.

Azərbaycanda rekreasiya yükü meşə, meşə-çöl, dəniz sahili ərazilər üçün daha çox mənimsənilmişdir. Turizm baxımdan daha çox istifadə olunan bölgələrdə əsasən meşələr, iqlim komfortluğu, dəniz sahili mövqe və digər təbii amillərə daha çox üstünlük verilir. Ölkədə turizm baxımından ən çox yüklənmə Xəzər sahillərində, alçaq dağlıq ərazilər və meşə landşaftı üstünlük təşkil edir. Belə ki, Xəzərin Nabran-Yalama, Abşeronun şimali ənənəvi turizm- istirahət mərkəzləri olduqlarına görə rekreasiya yükü çoxdur. Aparılmış tədqiqatlara görə mövsüm dövründə Nabran-Yalama sahillərində 5-8 kv.m. çimərlik sahəsi, 2-3kv.m. qədər meşəlik düşür. Əgər

Xəzərsahili bölgədə çimərliklərin yüklənmə səviyyəsinin 8-15 kv.m., həmçinin hər nəfərə düşən meşəlik sahəsinin 20 kv.m.-dən çox olmasını nəzərə alsaq Nabran-Yalama sahillərində turizm yükü normadan yüksəkdir.

Abşeronun şimal sahillərində, qismən Lənkəranın Xəzər sahili çimərliklərində və sahilədən 5-10 km daxilə doğru olan ərazilər turizm baxımdan daha çox mənimsənilmiş və rekreasiya yüklənməsi çoxdur. Turizm yükü qeyd olunan ərazidə ekoloji tarazlığın pozulmasına, meşə örtüyünün azalmasına səbəb olur. Onu da qeyd edək ki, Nabran-Yalama turizm bölgəsində mərkəzləşdirilmiş kanalizasiya sisteminin olmaması, məişət tullantılarının təkrar emalının aparılmaması ətraf mühitə daha çox ziyan vurur. Burada məişət tullantıları meşənin müəyyən basdırılır, kanalizasiyalar yeraltı suları çirkləndirir, çaylara və dənizə axıdılır. Burada yerli əhalinin meşələrdə mal-qara otarmasını əlavə etsək ekoloji gərginliyin yüksək olmasını təsəvvür etmək olar. Belə acınacaqlı vəziyyət digər istirahət mərkəzlərində də müşahidə edilir. Son illər aparılan iqtisadi islahatlar, əhalinin gəlir mənbəyinin artması turizm hərəkətinə qatılanların sayını artırmışdır. Buna görə də mövcud istirahət mərkəzlərində xidmətin səviyyəsinin yüksəldilməsi, qiymətlərin tənzimlənməsi, ekoloji şəraitin və rekreasiya yükünün nəzərə alınması vacibdir. Qeyd olunan amillərin nəzərə alınması müvafiq icra hakimiyyəti və yerli bələdiyyə orqanları istirahət mərkəzlərində tikintiyə nəzarət etməli, ətraf mühitə dəyən ziyana görə cərimələrin miqdarı artırılmalı, əhali və turistlə turistlər arasında ətraf mühitlə bağlı maariflənmə işi aparılmalıdır. Onu da qeyd edək ki, dünyanın məşhur milli parklarında turistlərin ondan istifadə qaydası, məişət tullantılarının toplandığı qutular, dincəlmək üçün yerlər ayrılır ki, bu da ətraf mühitin qorunmasına şərait yaradır.

Bununla yanaşı rekreasiya yükünün tədricən az mənimsənilmiş kənd təsərrüfatının istifadəsindən çıxarılmış ərazilərə yönəldilməsi vacibdir. Belə ki, Abşeronun cənub sahilləri, Şabran-Giləzi zonası, Kürdili rayonu, həmçinin dağətəyi bölgələrdə istirahət mərkəzləri yaratmaq mümkündür ki, bu da rekreasiya yükünü azaltmış olar.

II FƏSİL: Azərbaycanca turizmin inkişafının mövcud vəziyyəti

2.1 Turizmin regional xüsusiyyətləri və Azərbaycanda formalaşmasının tədqiqi

Turizmin regional xüsusiyyətləri dedikdə, onun yerləşməsi və planlaşması istiqamətlərində hər bir regionun iqtisadi potensialını iqtisadi dövriyyəyə cəlb etmək intensivliyi başa düşülür. Turizmin coğrafi iqtisadi mahiyyəti onun ərazi xüsusiyyətlərini **formalaşdırır**. Belə ki, regional iqtisadiyyat təbii coğrafi və tranzit şəraitindən asılıdır. Hər bir regionda müəyyən resurslar, onlardan istifadənin texnologiyaları, əhalisi və məskunlaşma problemləri mövcuddur. Buna görə də regionların hərtərəfli və kompleks inkişafı üçün onların resurs potensialını qiymətləndirmək, yeni iş yerlərinin açılmasını təmin etmək və fəaliyyət sahələri kimi səmərəli iqtisadi təsərrüfat sahələri qurmaq kriterial meyar baxımından əsaslandırılır.

Regionların iqtisadiyatı ölkə iqtisadiyyatının tərkibidir. Ölkə iqtisadiyyatında baş verən dinamizm, inkişaf proporsiyaları, qanunauyğunluqlar regionların iqtisadi imkanlarına təsir edir. Regionlar bir-biri ilə və mərkəzlə əlaqədar vahid təsərrüfat sistemlərini yaradır. Təbii ki, bu təsərrüfat inzibatçılıq əsasında deyil, qarşılıqlı əlaqələr prinsipləri üzərində qurulur. Regionların iqtisadiyyatı məhəlli maraqlar üzərində qurulduğu halda ölkə iqtisadiyyatı ümumi mənafeələr üzərində qurulur. Ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyi hər bir vətəndaşın, hər bir şəxsin iqtisadi maraqlarını, sosial inkişafını mərkəzləşdirilmiş fondlar vasitəsilə, resurslar vasitəsilə təmin etmək strategiyası əsas götürülür. İnteqral, yəni makroiqtisadi maraqlar, resurslar, lokal, məhəlli və birgə imkanlar hesabına uyğunlaşdırılır. Bu baxımdan regionlarda təsərrüfat subyektləri, sosial əhali qrupları öz maraqlarını, tələbatlarını mərkəzləşdirilmiş ölkə səviyyəsində həll etməklə vahid sistemin region daşıyıcılarına, subyektinə çevrilir. Bu əlaqələr, uyğunlaşma iqtisadi mexanizmlər olan ÜDM-un istehsalında, bölgüsündə, dövlət büdcəsinin **formalaşmasında**, istifadəsində, həmçinin hər hansı qərar qəbulunun ayrı-ayrı sahələrə təsirində öz səmərəsini tapır.

Turizmin sahəsi region iqtisadiyyatında sahə və sosial rol oynayır. Həm məhəlli region, həm də ölkə mərkəzləşmiş səviyyədə özünəməxsus mexanizmlərlə icra olunur. Belə ki, ÜDM-un yaranmasında, bölgüsündə dövlət büdcəsi gəlirlərinin **formalaşmasında**, regionlarda yerli büdcələrin **formalaşmasının** mənbələri rol oynayır. Buna görə də region iqtisadi potensialı dedikdə, geniş mənada hər bir regionda olan potensial turist imkanlarını qiymətləndirmək və onlardan istifadə yollarını müəyyən etməklə ümumi iqtisadi inkişafa təsiri qiymətləndirmək, proqnozlar vermək mümkündür. Turizmin regional maraqları və dövlət maraqları arasında sərhədlər, miqyaslar, bölgü resursların istifadəsilə bağlıdır, amma müasir şəraitdə regionların özünü idarəetmə prinsipləri bu resursların istifadəsindənə əldə olunan ölçüsü ilə seçilir, əsaslandırılır.

Turizm baxımından bəzi regionlar daha əlverişli, daha sosial tutumlu və regionun kompleks inkişafı üçün əhəmiyyətli olur. Buna görə də turizm 2 əsas istiqamətdə öyrənilir:

- 1) makroiqtisadi meyarlara uyğun;
- 2) regionun sosial inkişafına uyğun.

Turizm təbii sərvətlərlə bağlı olduğuna görə onun təkrar istehsalı yerli əhaliyə ayrılmaq üçün vəsaitlərlə təmin olunur. Ona görə də mərkəzləşmiş büdcə hesabına sahibkarlığa kömək, yaxud subsidiyalar vasitəsilə ayrı-ayrı regionlarda turizmin inkişafı stimullaşdırılır.

Turizmin sosial-iqtisadi mahiyyəti, onun sahə funksionallığı bu sahənin **tədqiqi** sahələrini və uyğun metodiki aspektləri xüsusiləşdirilir. Bildiyimiz kimi turizmin obyektinin əsas məqsədi və onun perspektiv əhəmiyyəti, bu sahənin tənzimlənməsi və idarə olunmasında nəzərə-metodoloji prinsipləri və uyğun tədqiqat sferasını **formalaşdırır**. İlk mövcud turizmin kompleks təminatı bu sahəyə olan tələbatla müəyyənləşir. Turizm təkcə turist tələbatı ilə deyil, iqtisadi sahə kimi gəlir gətirən və bununla da turist tələbatının stimullaşdırılmasına nail olmaqda maraqlarını güdür. Turizmin iqtisadi sahə kimi tədqiqinin əsas məqsədi onun səmərəlilik fəaliyyəti işçilərinin sayı və həmçinin bölgü və istehlak sferasında oynadığı rol və onun təsiri ilə **formalaşan** gəlirlər istehlak və səviyyələri ilə ölçülür. Turizmin iqtisadi məqsədi

ilə yanaşı, onun sosial məqsədi və bazar tipli iqtisadi sistemdə kommertiya mənfəəti əldə etmək aspektləri prioritet istiqamətlərdir. Azərbaycanada turizm inkişafı üçün təsir edən region amillərin nəzərə almaq, turist amillərini nəzərə almaq turist məhsuluna tələbatın seqmentləşməsi modeli aşağıdakı kimi vermək olar:

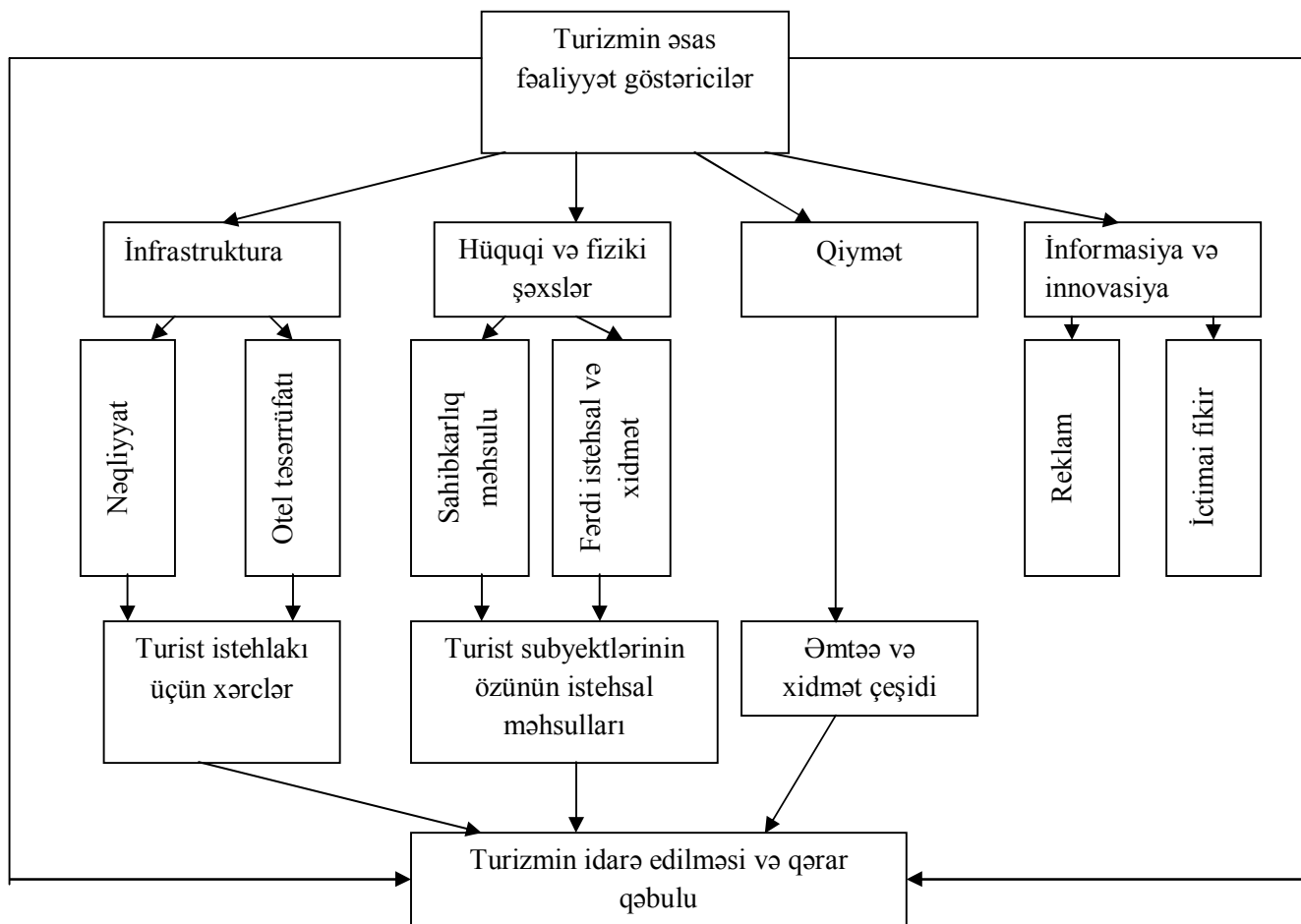
Turist məhsuluna tələbatının seqmentləşdirilməsi

Meyar	Tələbatın seqmentləşdirilməsi
I coğrafi meyar	
Azərbaycanın coğrafiyası	Respublikanın ayrı-ayrı regionlarına
Təbii sərvətləri, və turist səfərinin məqsədi	Turistlərin yaşayış məkanı
II Sosial meyarlar.	
1. Yaş	30 yaş
2. Cins	Yaş qrupları üzrə turizm
3. Sənəti	
4. Ailə başçısının peşəsi	
5. Turist məkanında	Cins üzrə turizm, peşə qrupları üzrə turizm, qarışıq turizm forması
6. Daimi yaşayanların sayı	Müxtəlif fəaliyyət növləri üzrə turizm
7. Ailəvi turist	Cəmiyyətin müxtəlif qatlarına görə seqmentləşmə qruplar
8. Milliyyəti	Böyük və kiçik sərhədlərdən turistlər, kənd turistləri uşaqların sayına görə, qruplaşan turistlər
9. Dini mənsubiyyət, gəlirlərin səviyyəsi	Etnik qruplar üzrə turistlər
	Dini turizm
	Sosial turizm
	Ekoloji turizm
	Bəhə olmayan turizm
III. Psixoloji meyarlar	
1. Səfərin motivi	Müalicə turizmi İşgüzar turizm İdial turizm Tanışlıq turizmi Kommunikasiya turizmi (məlumatlar mübadiləsi)
2. Turistlərin tipi (psixoloji şəkil)	Müxtəlif təsnifatlar (Məsələn-ğ, f, -B-tipləri)
3. Mövsüm	Əsas mövsümlər arası ilin ayları üzrə
4. Gedişin təşkili	Sərbəst turist şirkətlər üzrə
5. Gedişin forması	Qrup, fərdi
6. Nəqliyyat vasitələrinin istifadəsi	Avtomobil, təyyarə, velosiped
7. Yerləşmə vasitələrinin istifadəsi	Nəqliyyat növləri üzrə otel, motel və komitələr, xüsusi evlər və mənzillər, başqa növ yerləşmələr
8. Gedişin müddəti	Uzunmüddətli (1 gündən çox) qısa müddətli (2 gün) orta müddət (7-14 müddət)
9. Turist məqsədlərinin uzaqlaşdırılması	Müxtəlif seqmentləşmə meyarları
10. Maliyyələşdirmə mənbələri	Sosial sığortalaşdırma Ailə büdcəsi
11. Məsləhətlər və turist səfərində qərar qəbulunda otaqlar	Turist agentləri, bürolar kütləvi informasiya mərkəzləri.

Turizmin seqmentləşməsi ayrı-ayrı əlamətlərin turizm məcmununun artımında dominant rolu olmasının qiymətləndirilməsi nəzərdə tutulur. İstehlakçı kimi turist axınının xarakteri, onun tənzimlənməsi üçün tədbirlər və mexanizmlərin hazırlanması ilə baş verir. Əgər ölkədən gedən turistlərin əsas vəzifəsi onun məqsədini dəyişməsi ilə baş verirsə, onda onun məhz turizm məqsədi ilə genişlənməsi üçün şəraitin yaradılması ilə baş verməlidir. Belə ki, turizm niyyəti ilə respublikadan gedənlərin qısa müddətli məqsədi mal almaq və onun respublika bazarında satılması üçün gətirilməsidir. Turizm bazarının əsas xüsusiyyətləri onun kontingentlərinin, subyektlərin, regionun və ölkənin maraqlı və bu maraqların uzaqlaşmasına təsir edən obyektiv və tənzimlənən mexanizmlərin hazırlanması və **tətbiqi** ilə mümkündür.

Azərbaycanda turizmin inkişafı onun **formalaşması** ətaləti daha çox psixoloji seqmentlərdən asılıdır. Turizm sosial-iqtisadi idarəetmə obyektinə olmaqla uyğun mahiyyət kəsb edir, məqsəd və mexanizmlərin səmərəli təşkili nəticəsində **formalaşır** və inkişaf edir.

Sxem 2.1.

Turizmin formalaşması xüsusiyyətlərinin əsas istiqamətləri

Azərbaycanda yuxarıda göstərilən funksional vəzifələri reallaşdıran, sahibkarlıq fəaliyyətinin və mexanizmlərin regionlarda özünməxsus xüsusiyyətləri **formalaşır**. Belə ki, hüquqi və fiziki şəxslər kimi sahibkarlıq fəaliyyəti, qeyri-dövlət maliyyə imkanlarını genişləndirmək, turizm məqsədi ilə maliyyə resurslarını təmin etmək üçün kredit ittifaqları yaradır. Xarici şirkətlərlə birbaşa əlaqəyə girib, müştərək yaxud uzunmüddətli kredit qoyuluşu ilə təsərrüfat formaları yaradırlar. Yerli əhali üçün turizmin inkişafında fərdi kapitalın daha çox əhaliyə xidmət edən obyektlərin layihələşdirilməsinə və istifadəsi üçün şəraitin yaradılmasına yönəldilir.

Sxemdə göstərilən hər bir fəaliyyət növü dairəsi və mexanizmləri menecment sahəsi kimi və qərar qəbullarının səmərəli təklifi formasında baş verir.

Turizm kompleks fəaliyyət göstərən sahibkarlıq fəaliyyəti dairəsinin tərəfi ola bilər. Ona görə də sahibkarlığın özünün turizmi təmin edən digər sahələrin inkişafına kompleks yanaşması xərclərin azalması və ərazinin bütövlükdə sosial problemlərin həllinə şərait yaradır. Bu kompleksdə daha aparıcı növü nəqliyyat sferası oynayır. Turizm fəaliyyətinin əsas potensial təminatı, daşımaların təhlükəsizliyi, onların komfortu və həmçinin nəqliyyat xidmətində çəkilən xərclər təşkil edir. Respublikada beynəlxalq turist daşımaları, turistlərin nəqliyyat növünün seçilməsində onların seçimini müəyyənləşdirir.

Cədvəl 2.1.

Nəqliyyat növləri üzrə xidmət göstərilmiş turistlərin sayı

	2010	2011	2012	2013	2014
Xidmət göstərilmiş turistlərin sayı	69923	83620	101431	91 961	92 305
o cümlədən:					
Avtobus	10665	22073	30240	14868	13 529
dəmir yolu	102	184	244	340	57
hava nəqliyyatı	49594	48669	61991	68046	70 272
su nəqliyyatı	16	16	-	-	58
minik avtomobilləri	4357	5934	4956	8707	7 782
bir neçə nəqliyyat növü	-	-	-	-	-
digər nəqliyyat növləri	-	-	-	-	607

Mənbə: www.stat.gov.az.-2015

Cədvəldən görüldüyü kimi, turist daşımaları üçün daha çox güc hava nəqliyyatının payına düşür. Hava nəqliyyatının əlverişliliyi respublikada hava nəqliyyatının formalaşan bazası ilə əlaqəlidir. Respublikada beynəlxalq standartlara uyğun hava limanının olması, hava nəqliyyatı üçün yaradılan beynəlxalq prinsiplərə uyğun xidmət sferası, sənişinlərin qəbulu və onların uçuşu üçün təhlükəsizlik öhdəlikləri hava nəqliyyatının turizm üçün istehlakçı seçimi kimi əhəmiyyətini artırır. Beynəlxalq turist daşımaları üçün Azərbaycan hava məkanı, həmçinin tranzit rolunu da oynaya bilər. Belə ki, Azərbaycanın beynəlxalq hava limanı Avropadan uçan turistlərin qəbulu, şərqə gedən və gələn turistlərin Avropaya ötürülməsi yolu ilə əlavə tranzit haqqarı ala bilər.

Turizmin inkişafı xarici turistlərin istifadəsi üçün layihələndirilməsi və proqnozlaşdırılması daha əməli və tez başa gələn transformasiya modeli olsa da, əhalinin turist xidməti üçün hazırlanması və onun şəraitinin yaxşılaşdırılması ədalətli və əhali arasında təbliğat işinin yeniləşməsi ilə baş verə bilər. Əhalinin turizm tələbatı, respublikada daimi yaşayanların və respublikaya gələnlərinəhtiyaclarını nəzərə almaqla reallaşır. Turizmin Azərbaycan respublikası əhalisi üçün genişlənməsi, əhalinin məşğulluğu, maddi rifahı və sosial-demoqrafik tərkibi ilə respublikada işləyən vətəndaşların ümumi sayı onların həyat tərzinə uyğun turist elementlərinin seçilməsi ilə mümkündür. Turizmin respublikada spesifik xüsusiyyəti, ölkədə olan təbii vəsaitlərin iqtisadi dövriyyəyə cəlb edilməsi dərəcəsi və onların marketinq quruluşunun dəyişməsi ilə həmçinin, respublikada ənənəvi olan turist sənayesinin, milli nemətlərə olan arxitektura, əyləncə və mədəniyyət obyektlərinin milli xərclərinin və Avropa ilə şərq sistemində formalaşmış xidmət və ictimai iaşə müəssisələrinin mövcud vəziyyəti və perspektivi ilə bağlı olaraq dərinləşir. Ona görə də miras qalmış ənənəvi teatr, mədəniyyət, incəsənət əsərlərinin yeni sərgidə qurulması, mənzil və məişət şəraitinin yüksək standartlara uyğunluğu və turist zövqünə uyğun dəyişdirilməsi psixoloji amil olaraq, onun inkişafına şərait yaradır.

Onu da qeyd edək ki, ölkədə yerləşən turizm müəssisələri əsasən ənənəvi bəzi hallarda Avropa və şəpəq üslubunda tikilir. Mehmanxanalar, otellər və istirahət mərkəzləri öz interyeri, estetik və bədii üslubuna ilə seçilir. Belə ki, istirahət mərkəzlərində və şəhəratrafi qanıza müddətli istirahət yerlərində kempinqlər əsasən 1-2 mərtəbəli kotejlərdən ibarət olmaqla ətraf mühitə uyğunlaşdırılmışdır.

Dörd və beş ulduzlu mehmanxanalar əsasən 4 mərtəbədən çox olmaqla öz interyer və üslubu ilə seçilir. Belə mehmanxanalarda əsas və köməkçi binalar, qidalanma və xidmət məntəqələri idman kompleksləri, qapalı və açıq, üzgüçülük hovuzları, köməkçi binalarda qazanxanalar, camaşırxanalar və anbar fəaliyyət göstərir.

Regionlarda taxtadan çay daşından tikilmiş, estetik görünüşü ilə seçilən kempinqlər daha çox yayılıb. Belə kempinqlər landşaft ekzotikliyi ilə seçilən ərazilərdə, göl sahilində, çay vadilərində daha çox tikilir.

Ölkədə turizm sənayesinin inkişafı ilə əlaqədar tikinti materiallarına tələbat artmışdır. Bu baxımdan hər bir inzibati rayon daxilində turizm məqsədli tikintilərin planlı aparılması, xüsusilə kənd təsərrüfatına yaralı torpaqların azalmasının qarşısını almaq üçün kənd təsərrüfatının istifadəsindən çıxarılmış ərazilərdə istirahət mərkəzlərinin tikintisinin aparılması məqsəd əuyğundur.

Yüngül və kустar sənaye turizm bazarında mühüm rol oynamaqla əsasən turistlər üçün suvenir və hədiyyələr istehsalından ibarətdir. Ölkəmizdə yüngül sənayenin ənənəvi sahələrindən sayılan xalçaçılıq və ipəkçilik turistləri daha çox cəlb edir. Xarici turistlər xalçaçılıq və ipəkçilikdə toxunan məhsullara daha çox maraq göstərsə də, yerli turistlər də getdikləri bölgələrdən yadigar suvenir məhsulları, hədiyyələr almağa üstünlük verirlər. Buna görə ölkəmizin ayrı-ayrı regionlarında milli xüsusiyyətləri əks etdirən xalçaçılıq, ipəkçilik məhsullarının satışının təşkil olunması əsas məsələlərdən biridir.

Ölkəmizin əsas ipəkçilik mərkəzlərinə Şəki, Şamaxı, Basqal, İsmayıllı, Ordubad daxildir. Bunların əksəriyyəti turizm inkişaf etdiyi bölgələrdə yerləşdiyinə görə iri yaşayış məntəqələrində, turizm mərkəzlərində, yol qobşaqlarında ipəkçiliyə aid olan

məhsulların satışı mümkündür. Bu da yerli istehsalın artmasına, bölgənin turizm potensialının təbliğinə şərait yaradır.

Ölkəmizdə ənənəvi xalçaçılıq istehsalı da geniş yayılmışdır. Hər bir bölgənin özünəməxsus, ənənəvi, müxtəlif məhsullar, xalçaçılıq sənəti mövcuddur. Qeyd olunduğu kimi xalçaçılıq sənətinin kənd yaşıl turizmin inkişafında, ənənəvi sənətkarlığın yaşadılmasında mühüm əhəmiyyəti vardır. Xalçaçılıq və dekorativ sənət ölkənin bütün regionlarında yayılmaqla yerli və xarici turistlər üçün heybə, kilim, palaz, namaz qılmaq üçün kiçik xalça və s. istehsal edir. Əl ilə kəstar üsulla toxunan xalçalar xarici turistlərlə yanaşı, yerli vətəndaşlar üçün də öz şöhrətini saxlayır.

Lənkəran bölgəsində qamışdan toxunan çətir, palaz, baş geyimləri öz dekorativliyi ilə seçilir ki, bu da yerli və xarici turistləri cəlb edən vasitələrdən sayıla bilər. Bu regionda kənd yaşıl turizminin bir qolu da qamışdan toxunan sənətkarlıqla bağlıdır. Burada qamışdan toxunan baş geyimlərinin, kiçik səbətlərin, evciklərin, palazların, çətirlərin iri yaşayış məntəqələrində, istirahət mərkəzində satışının təşkili turizmin inkişafına təkan verməklə yanaşı, yerli istehsalın da artmasına səbəb ola bilər.

Turizm xidmət bazarının formalaşması yuxarıda qeyd olunduğu kimi bir sıra xidmət və istehsal sahələrinin əlaqələndirilməsi ilə mümkündür. Bu baxımdan turizmin təşkili zamanı turistlərə göstərilən kompleks xidmətdə bütün müəssisə və təşkilatların qarşılıqlı əlaqəsi əsasında müqavilə ilə tənzimlənir.

Azərbaycan Respublikasının müstəqillik və dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyası, neft strategiyası və beynəlxalq layihələrin respublikada aparıcı iqtisadi həlqəyə çevrilməsi, turizmin zəruriliyi, onun subyektlərinin və istehlakçıların panoramasını dəyişdi. Turizmin bazar iqtisadiyyatı şəraitində yeni mülkiyyətçiləri, kapital və resurs təminatçıları, hüquqi və fiziki şəxs kimi turizm bazarında öz turizm məhsulu və onun istifadəçisi kimi elementləri meydana çıxır. Ona görə də turizm sahəsində qərar qəbulu, planlaşma, idarəetmə və tənzimləmə, siyasəti sərbəst və bir sıra sosial, məqsədli və həmçinin global və lokal meyarların əsasında inkişafı imkanları yaranır. Turizm artıq potensial şəraitdən iqtisadi və sosial dövrüyyəyə cəlb olunan aktiv dövlət siyasətinin tərkib hissəsi kimi formalaşır və inkişaf edir.

2.2 Turizm potensialının formalaşma mənbələri və təhlili

Turizm potensialı, turizm dövryyəsinə cəlb olunan turizm məhsulu və onun inkişafına yönəldilən maddi, maliyyə və təşkilatı kadr mənbələrini və onlardan istifadə yollarını müəyyənləşdirir.

Turizm potensialının qiymətləndirilməsi onun planlaşması və davamlı inkişaf strategiyasını yerləşmə konturunu və əsas istiqamətlərini əsaslandırmağa imkan verir. Potensial qiymətləndirmə son sərəmə ilə ölçülür. Potensialı proqnozlaşdırmaq yolu ilə turizmin inkişafına şərait yaradılıb, mühit dəyişdirildi.

Azərbaycanda turizmin potensialı və inkişaf perspektivləri turizm sisteminin inkişafı, sosial-iqtisadi rolu turizm potensialının formalaşması və istifadəsi səmərəliliyi ilə ölçülür. **Turizm potensialı** dedikdə, turizmin tələblərinə uyğun olaraq istifadə edilə biləcək maliyyə resursları, infrastruktur, əmək qüvvəsi, təşkilati-idarəetmə təcrübəsi **nəzərdə tutulur**. Bir ölkənin hər hansısa sahədə potensialının öyrənilə bilməsi üçün bu sahənin amilləri dəyərləndirilməli və proqnozlaşdırılaraq əsas inkişaf yönümü təyin edilməlidir. Turizm potensialı resurs potensialını müəyyənləşdirir. Turizmin resurs xüsusiyyətləri onun sahələrarası maddi- maliyyə mübadiləsi və turizmin məhsulunun dəyəri, bölgüsü xüsusiyyətlərilə fərqlənir. Turizmə aid bir çox ədəbiyyatda turizm ehtiyatları və turizm potensialı anlayışları eyniləşdirilir. Turizm ehtiyatı, səyahət edilən ölkənin tarixi, sağlamlıq, mədəni və s. obyektləridir. Turizm ehtiyatları artıq formalaşmış potensialdır. Turizm potensialı isə yeni inkişaf edən, daha çox məhsuldar və perspektivə malik sahələrdir. Turizm potensialının formalaşmasına və dəyişməsinə təsir edən mənbələr: mülkiyyət formaları; təbii amillər; sosial- mədəni amillər; nəqliyyat sahəsinin vəziyyəti; turizm təklifi; turizm infrastruktur; turizmin inkişaf dinamikası; bank sistemi; turizmin beynəlxalq əlaqələri; turizm məhsulları; ticarət sistemi; otel sistemi və s..

Turizm dünya iqtisadiyyatının daha çox əmək tutumlu sektorlarından biridir. Dünya üzrə işləyən əhalinin 200 mln. nəfərdən çoxu və ya 8%-ə qədəri turizm sahəsində çalışır. Ayrı-ayrı ölkələrdə bu pay prta dünya göstəriciləri səviyyəsindən

yüksəkdir, məsələn Barbadosda 10%, İspaniyada 11%, Ficidə 11,4% təşkil edir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, ziyarətçilərə birbaşa xidmət göstərən turizm sənayesinə nisbətən , turizmlə əlaqəli olan iqtisadiyyatın digər sahələri (ticarət, tikinti, kənd təsərrüfatı və s.) daha çox əmək tutumlu sahələrdir. Avropa İttifaqında turizm sənayesində iş yerlərinin yaranması 4% onunla qarşılıqlı əlaqədə olan sahələrdə isə 3 dəfə çox, yəni 12% təşkil edir. Bütün dünyada turistlərə xidmət sahəsində çalışanların yarısından çoxu Asiya-Sakit okean regionunun payına düşür. Bu ölkələr üzrə əmək qabiliyyətli əhalinin 12 %-ə qədər birbaşa və ya dolay yolla turistlərə xidmət sahəsində iştirak edir.

XX əsrin sonu XXI əsrin başlanğıcında turizm sənayesinin əmək bazarında dərin dəyişikliklər baş verir. Dəyişikliklər bir çox amillərin təsiri ilə əlaqələndirilməsində ən saslari aşağıdakılardır:

- qloballaşma proseslərinin dərinləşməsi və bununla qısaqədər işçi qüvvəsinin mobilliyinin güclənməsi və işləmək üçün sərfəli sahələr arasında rəqabətliyin kəskinləşməsi, daha professional standartların yayılması;
- istehlakçələrin seçimlərinin, iqtisadi davranışlarının dəyişilməsi, məlumatlanmış, müstəqil turist təkliflərinin artıqlığından, aktiv, sərbəst, “yeni turistin” yaranması onlarla işi çətinləşdirir və xidmət göstərən personalın qarşısına daha ciddi tələblər qoyur;
- kütləvi turizmdə “yeni turizmə” keçid , istehlakçələrin fərdi tələblərinin artması tendensiyası bazarın segmentləşməsinə tələb edir. Belə olan halda turist təklifinin müxtəlifliyi turizm fəaliyyətinin yeni növlərinin yaranması və xidmətdə professionallığın artmasına gətirib çıxarır;
- turizm sənayesində yeni texnologiyaların, xüsusilə informasiya texnologiyalarının yayılması əməyin xarakterinin dəyişməsinə, işçilərin vəzifə öhdəliklərinin, onların bilik, bacarıqlarının yenidən baxılmasına gətirib çıxarır.

Hal- hazırda demək olr ki, dünyanın bütün ölkələrində işçi qüvvəsinin ixracı və idxalının tənzimlənməsi həyata keçirilir. Bu yerli məşğulluq bazarını xarici işçi qüvvəsinin axınından mehafizə edir, bir tərəfdən yerli əhali arasında işsizlik

probleminin aradan qaldırılmasına kömək edir, digər tərəfdən isə xarici işçi qüvvəsinin əməyinin rəşional istifadəsini təmin edir.

Onu da qeyd edək ki, turizm sənayesində bir xüsusiyyət də vardır ki, burada əmək prosesində qadınların üstünlük təşkil etməsidir. Bütün iqtisadi sahələrə nisbətən turizm xidmətində qadınların payı yüksəkdir və bu göstərici artmaqda davam edir.

Xüsusilə qeyd etmək lazımdır ki, turizm potensialında əmək resursları önəmli yer tutur. Kadrların peşəkarlıq səviyyəsi, sayı turizmin inkişafına birbaşa təsir göstərir. Turizmin əmək potensialı, beynəlxalq biliklərə yiyələnən, müasir tələblərə uyğun kadrların hazırlanması və onların bu sahədə əməyə cəlb olunmasıdır.

Ölkəmizdə turizm sahəsində çalışan işçilərin də sayı durmadan artır. Xüsusən, burada dövlət sektoru ilə bərabər, özəl sektorun da inkişafı önəmli bir səviyyəyə çatıb. Bunu aşağıdakı cədvəldən daha aydın görmək olur:

Cədvəl 2.2.

Turizm fəaliyyəti ilə məşğul olan işçilərin sayı (nəfər)

	2010	2011	2012	2013	2014
İşçilərin sayı (kənar əvəzçilər də daxil edilməklə)	1418	1541	1730	1729	1794
ondan:					
turizm fəaliyyəti ilə məşğul olanlar	1 159	1279	1473	1 515	1567
işçilərin ümumi sayından:					
dövlət müəssisələrində	15	17	18	24	14
qeyri-dövlət müəssisələrində	1403	1524	1712	1705	1780
o cümlədən:					
Xüsusi	1345	1476	1596	1592	1675
Xarici	23	23	28	33	28
Birgə	35	25	88	80	77

Mənbə: www.stat.qov.az.-2015

Cədvəldən görüldüyü kimi turizm fəaliyyəti ilə məşğul olan işçilərin sayı (nəfər) ildən ilə artır. İşçilərin sayı bütövlükdə 2010-cu ildə 1418 nəfər olduğu halda, 2014-cü ildə bu rəqəm 1794 olmuşdur.

Azərbaycan turizm sisteminin inkişafı üçün böyük potensiala sahibdir. Qeyri-neft sektorunun inkişafı planında turizm hökumət tərəfindən əsas prioritet sahələrdən biri kimi seçilib. Xüsusilə Azərbaycanın regionlarında turizm xidmətinin və bu sahə ilə məşğul olan sahibkarların inkişafı üçün şərait vardır və əgər lazımı diqqət ayrılırsa ölkə bu sahədən böyük gəlir qazana bilər. Azərbaycanda turizmin potensial göstəricisi əhali sayı, turizmin maddi-texniki bazası, turizm sahəsinə ayrıla biləcək maliyyə vəsaitlərinin həcmi ilə müəyyələndirilə bilər. Dövrüyyə vəsaitləri turizmdə pul vəsaiti ilə ölçülür. Bu pul vəsaitinin mənbəyi isə yaradılan yeni mənfəətdir. Turizmin iqtisadi və sosial inkişafının əsas iqtisadiyyatı olaraq resurslardan istifadə etmək yolları, onun səmərəliliyi iqtisadi potensialın yüksəldilməsinə təsir edir. Rəqabət mühiti şəraitində gəlirli turist obyektləri və hüquqi şəxslər öz fəaliyyətinin genişlənməsinə, özünə maliyyələşmə imkanı yaradır. Məhsul istehsal edən və ya xidmət göstərən hər bir müəssisənin məqsədi mənfəət əldə etməkdir. Mənfəət iki amildən asılıdır: fəaliyyət nəticəsində əldə edilən gəlir və bu fəaliyyət nəticəsində edilən xərclər (sərf olunmuş maliyyə, maddi və əmək ehtiyatları).

Məhsulun qiyməti bazar qanununa uyğun formalaşdırıldığı halda istehsalat xərcləri müəssisənin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin necə aparılmasından asılıdır. Müəssisə rəhbərliyi öz ehtiyatlarından nə dərəcədə savadlı istifadə edirsə, onun gəliri də bir o qədər çox olar.

Hər bir təşkilatın mühasibat hesablarında qeydə alınmış gəlir əks edilir. Lakin eyni zamanda əldən çıxmış gəlirlər də olur: əldən çıxmış gəlirlər imkanların düzgün istifadə edilməməsi səbəbindən yaranır. Misal üçün, bankda istifadəsiz qalmış vəsaitlərin depozitə qoyulması və ya başqa şirkətin səhmlərinə qoyulması imkanının əldən verilməsi. Daha bir misal: işçilər tərəfindən müştərilərə xidmətin düzgün göstərilməməsi və ya aşağı səviyyədə göstərilməsi və bununla da müştərilərin itirilməsilə gəlirin azalması və s. mülkiyyət növləri üzrə mehmanxana və mehmanxana tipli müəssisələrin gəlir və xərclərinə görə aşağıda göstərilmiş cədvələ nəzər salmaq:

Mülkiyyət növləri üzrə mehmanxana və mehmanxana tipli müəssisələrin gəlir və xərcləri(min manat)

	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Müəssisələrin gəlirləri	97002,9	105888,8	114686,1	153980,9	171255,9	181 047,3
Məhsul (xidmət) istehsalına çəkilən xərcləri	82302,9	87879,9	88680,4	110684,0	145468,3	147 068,1
Müəssisələrin xərcləri	7107,8	10521,2	7739,4	7247,7	8447,7	8 611,9
o cümlədən:						
avadanlıq və inventarların əldə olunması	67,5	36,7	20,9	-	50,0	44,1
içkilərin və yeməklərin hazırlanması üçün alınmış mallara çəkilən xərclər	427,0	715,9	572,3	979,8	1291,0	902,9
bütün növ yanacaq və enerji xərcləri	230,6	179,1	194,0	402,0	500,2	667,1
suyun alınmasına çəkilən xərclər	14,0	27,2	28,9	89,6	156,7	134,4
əsas fondların amortizasiyası	215,1	710,1	626,5	565,2	-	488,7
icarə ödənilməsi	25,2	81,7	82,3	62,3	79,9	91,1
əmək haqqı	1293,7	1760,3	1607,6	2276,3	3159,7	3 674,8
bütün növ sosial sığortalar üzrə ayırmalar	228,1	386,7	342,5	517,7	738,1	832,0
əsas vəsaitlərin cari təmirinə sərf olunan xərclər	714,1	1151,1	150,2	86,9	48,1	80,9
digər xərclər	3892,5	5472,4	4114,2	2267,9	2424,0	1 695,9

www.stat.qov.az.-2015

Mülkiyyət növləri üzrə mehmanxana və mehmanxana tipli müəssisələrin gəlir və xərclərinə görə cədvəldən görüldüyü kimi mehmanxanaların istismarından 2009-cu ildə əldə edilən gəlir 97002,9 manat, 2014-cü ildə -181047,3 min manat, məhsul(xidmət) istehsalına çəkilən xərcləri 2009-cu ildə -82302,9 min manat,

müəssisələrin xərcləri isə 2009-cu ildə 7107,8 min manat olduğu halda, 2014-cü ildə 8611,9 manat təşkil etmişdir.

Turizm mənfəəti turizm məhsulunun həcmi və onun qiyməti ilə ölçülür. Turizm məhsulu artırsa onun iqtisadi potensialı genişlənir. İqtisadi potensialın formalaşmasında xalis məhsul, onun qiyməti daha əhəmiyyətlidir.

Turizmdə ÜDM aşağıdakı formula ilə qiymətləndirilir:

/2.1./

$\text{ÜDM}(t) = \text{turizm məhsulu} \times \text{qiymət}$

xalis gəlir isə

$XG = \text{ÜDM}(t) - M(t)$

M-məsrəflər.

Xalis məhsulun yüksəldilməsi turizmdə meyardır. Onun yüksəldilməsi yolları formuladan görüldüyü kimi qiymətin qaldırılması və yaxud mənfəətin aşağı salınması ilə mümkündür. Ancaq qiymətləri qaldırmaq bazar şəraitində mümkün deyil. Məsrəfləri aşağı salmaq isə hər bir turizm obyektinin, müəssisəsinin səmərəli fəaliyyətinin təşkilidir. Buna görə də turist müəssisələrini yeni texnikanın tətbiqinə, keyfiyyətli məhsul istehsalına və imkanlı müştərilərin cəlb olunmasına maraqlıdır. Azərbaycanın coğrafi iqlimi bir çox turizm növünün inkişafı üçün əlverişlidir. Qışda dağlarda və dağətəyi zonalarda qış turizmi, müalicəvi resurların mövcudluğu, meşə massivinin şimal və cənub-şərq hissədə özünəməxsusluğu, təbii qoruqlar, nadir ağac və heyvan növləri turizmin inkişafı üçün bütün imkanları ehtiva edir. Abşeronda Şıx və Dəvəçi, Dəvəçi rayonunda Qalaaltı, Culfa rayonunda Turşsu müalicəvi suları, Culfada Duzdağ, Talış dağlarında, Böyük Qafqazın cənub və şimal-şərq ətəklərində termal bulaqlar, palçıq vulkanları, Naftalanın müalicəvi neft Azərbaycanında müalicəvi turizmin inkişafı üçün geniş imkanlar yaradır. Bu müalicəvi mərkəzlər yerli turistlər tərəfindən rəğbətlə qarşılır. Palçıqdan əsəb sistemi, duz mağaralarında tənəffüs yolu və s. xəstəliklərin müalicəsi üçün insanlar istifadə edirlər. Bu sahələrin beynəlxalq aləmdə tanınması ölkəyə müalicəvi məqsədlərlə gələn turistlərin sayını çoxaldacaqdır.

Sanatoriyalar, istirahət müəssisələri və turizm bazaları (ilin əvvəlinə)

	2008	2009	2010	2014
Sanatoriya, istirahət müəssisələrinin və turizm bazaların sayı, cəmi (1-2 günlük daxil edilmədən)	75	75	75	75
onlarda çarpayıların sayı	12 140	11 277	11 659	12 215
Sanatoriya və müalicə pansionatlarının sayı	32	33	33	33
onlarda çarpayıların sayı	8 315	8 377	8 393	8 368
Sanatoriya və müalicə pansionatlarının ümumi sayından uşaq sanatoriya və müalicə pansionatlarının sayı	15	14	14	14
onlarda çarpayıların sayı	1 360	1 320	1 320	1 320
Sanatoriya-profilaktoriya sayı	4	4	4	4
onlarda çarpayıların sayı	65	65	65	65
İstirahət evlərinin və pansionatların sayı	13	13	13	13
onlarda yerlərin sayı	1 255	1 112	1 030	1 578
Turist bazalarının və digər istirahət müəssisələrinin sayı	26	25	25	25
onlarda yerlərin sayı	2 505	1 723	2 171	2 204

Mənbə: www.stat.gov.az.-2015

Sanatoriyalar, istirahət müəssisələri və turizm bazaları (ilin əvvəlinə) adlı cədvəldə müəssisələrin 2008 – 2014 cü illərdə o qədər də nəzərə çarpacaq bir dəyişiklik yoxdur. Sanatoriya və müalicə pansionatlarının sayının, sanatoriya və müalicə pansionatlarının ümumi sayından uşaq sanatoriya və müalicə pansionatlarının sayı, sanatoriya-profilaktoriya sayı, istirahət evlərinin və pansionatların sayı, turist bazalarının və digər istirahət müəssisələrinin sayında demək olar ki dəyişiklik yoxdur, onlarda çarpayıların sayında cüzi dəyişiklik vardır. Azərbaycanda 6000-dən çox tarixi abidə var. Bu abidələr arasında islam dövrünə, xristianlığa, atəşpərəstliyə, qədim dinlərə aid ziyarətgahlar da var ki, bunların bərpası və tanınması turist sayında artıma səbəb ola bilər. Qobustan mağaralarındakı qayaüstü rəsmlər turistlər tərəfindən maraqla qarşılır və bu ölkənin qədimliyinə dəlalət edir. Təsadüfi deyildir ki, qədim zamanlarda Böyük İpək Yolunun böyük bir hissəsi Azərbaycandan keçmişdir. Böyük İpək yolu üzərində

qədim karvansaraylar, hamamlar, qalalar, ibadətgahlar, qəsrlər hələ də qalır. Lakin bu abidələrin çoxu diqqətdən kənar qaldığı üçün yaxşı vəziyyətdə deyillər. Təəssüf ki, bəzi tarixi abidələrimiz Rusiya işğalı dövründə və erməni terroru nəticəsində məhv olmuşdur. Bir çox abidə isə uzunmüddətli baxımsızlıqdan dağılmışdır. Xüsusilə Bakı şəhərindəki bəzi tarixi abidələr tikintilər aparılan zaman qanunsuz şəkildə məhv edilmişdir. Tarixi abidələrin bərpası və tanıtılması tarixə marağı olan turistlərin cəlb olunmasında əhəmiyyətli rol oynayacaqdır. Tarixi abidələrimizdən “İçərişəhər”, Qız Qalası, Şəki Xan Sarayı, Möminə Xatun Məqbərəsi UNESCO tərəfindən qorunur. Bu abidələrin dünyada tanıtılmasında önəmli bir addımdır.

Azərbaycanın əlverişli coğrafi mövqeyə malik olması amilini nəzərə alıqda, “İpək Yolu” kimi qədim tarixə malik yolun ölkəmizin ərazisindən keçməsi ölkənin qərb-şərq, şimal-cənub turizm marşutlarında iştirakı böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Ölkənin turizm potensialının tanıtılmasında önəmli addımlardan biri də ötən illərdə İstanbuldan Pekinə qədər “İpək Yolunda Velosiped Turu”, Rusiyadan Hindistana qədərki “XV əsr səyyahı Afanasi Nikitinin izləri ilə” layihələrində Azərbaycanın da iştirak etməsi olmuşdur.

Azərbaycanda turizm sistemini üzləşdiyi əsas problemlərdən biri də turizm günlərinin sayının az olmasıdır. Bu amil qiymətlərə də öz təsirini göstərir. Belə ki, turizm günlərinin sayının az olması səbəbindən qiymətlər yüksək qoyulur. Bu isə əlbəttə turist sayına mənfi təsir göstərir.

Turist daha ucuz ölkələrə yönəlir. Azərbaycanın 11 iqlim qurşağından 9 - da yerləşməsinə baxmayaraq bu potensialdan hələ ki, lazımınca istifadə olunmur. Əgər turizm infrastrukturunu ilin 4 fəslinə uyğun olaraq qurulsa bu zaman turist sayında artım olar, bu isə birbaşa turizmin daha da inkişafına səbəb olar.

Azərbaycanın zəngin turizm ehtiyatlarını təhlil etdikdə respublikamızda müvafiq turizm növlərinin gələcəkdə inkişafının yüksək potensiala sahib olduğunu görürük: qış turizmi (dağ-xizəkçilik); qolf turizmi; müalicəvi turizm; elmi turizm; mağara turizmi; etnoqrafik turizm; raftinq turizmi.

Azərbaycanda turizm investisiyası üçün ən çox potensiala sahib sahələr: dağ idman növlərinin inkişafı; kurort- sanatoriya; turist baza kompleksləri; müalicəvi turizm istirahət mərkəzləri; regionlarda mehmanxanalar.

Turizm potensialının tanınması üçün bir sıra tədbirlər həyata keçirilməlidir: turizm sahəsi haqqında potensial müştərilərə informasiyanın çatdırılması; turistlərin səyahət edə bilməsi üçün təhlükəsizlik və rahat çatdırılmanın təmin edilməsi; turistlərə ölkə ərazisində olarkən yardımın göstərilməsi.

Turizm sahəsində həyata keçirilən elmi texniki tərəqqi, innovasiya, təşkilatı yeniliklər, əməyin optimal təşkili, resurslardan istifadə səmərəliliyi bu sahədə potensialın artırılmasının əsas yoludur.

2.3. Azərbaycanda turizmin inkişaf nəticələrinin təhlili

Turizmin inkişafının **təhlili**, onun məqsədli proqram əsasında kompleks göstəricilər və müəyyən ardıcılıqla həll olunur. Belə ki, ümumi artım tempi iqtisadi artımın tərkib hissəsi kimi çox öyrənilir. Turizmin inkişafında daha çox qərar qəbulunun alternativliyi və resurslarla maneə fəzası daha genişdir və bir konkret amillərdən xeyli asılıdır.

Turizmin inkişafında **təhlil** metodikasında məqsədlərin, resursların, proqnozların mümkünlüyü və resursların dəyişmə meyilləri də mümkün variantları hesablanır. İlk növbədə turizmdə kiçik sahibkarlığın artım tempi, onun sahə strukturu, iş yerlərinin açılmasında rol əsas meyarlar olaraq mövcud vəziyyəti qiymətləndirmək və nə perspektiv artımda turizmin rolunu proqnozlaşdırmaq ardıcılığı ilə həyata keçirilir.

Respublikada yeni təsərrüfat formalarının, kiçik və orta sahibkarlığın əsas istiqamətlərinin formalaşmasında turizmin inkişaf tempi öz təsirini göstərir. Belə ki, hər bir turist obyektinin tikilməsi əlavə kapital qoyuluşuna, qeyri-dövlət maliyyə resurslarının turizmə axınına səbəb olur. Struktur təhlil dəyişmə meyilləri üzrə aparılır.

Təsərrüfat formaları olaraq turist birjalarında, müəssisə və turist məhsulunun istifadəçi üçün zəruri olan resursların artması və onların strukturunun dəyişməsi

vacibdir. Sahibkarlığın ilkin strukturu, onun perspektiv dəyişməsi üçün baza yaradır. Müştərək müəssisələr formasında sahibkarlıq inkişafı bəzi layihələrin uzun müddətli icarəyə götürülməsi və rekonstruksiyası sahibkarlığın inkişafına əsas verir.

Mülkiyyət münasibətlərinin mövcud vəziyyəti, onun hüquqi bazası və əmlak formalarının hüquqi və fiziki şəxs tərəfindən istifadə formaları, turizmin təsərrüfat forması kimi sahə ərazi strukturunun quruluşunu formalaşdırır. Fərdi sahibkarlıq respublikada maddi və mənəvi nemətlərin bölgüsündə və istifadəsində mühüm rol oynayır. Bu gün sahibkarlıq gəlirləri, onun istehlak üçün yaratdığı maddi nemətlər və xidmət 50%-dən çoxdur. Ümumi şəkildə qeyd etmək olar ki, turizmin xidmətinin iqtisadi mahiyyəti onun ölkə iqtisadiyyatındakı xüsusi çəkisi və təsir gücü ilə hesablanır.

Onu da qeyd edək ki, adambaşına düşən ümumi daxili məhsulun (ÜDM) artım dinamikasına ölkədə yeni iş yerlərinin yaradılması amili mühüm təsir göstərir. Belə ki, regionlarda mövcud potensialdan səmərəli istifadə etməklə iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələrinin inkişafına, iqtisadiyyatın diversifikasiyasına, tarazlı regional və davamlı sosial-iqtisadi inkişafa, istehsal müəssisələrinin fəaliyyətinin daha da genişləndirilməsinə, ixracönlü məhsul istehsalının stimullaşdırılmasına, əhalinin həyat səviyyəsinin daha da yaxşılaşdırılmasına, məşğulluğun səviyyəsinin, xüsusilə gənclərin faydalı əməklə məşğulluğunun artırılmasına nail olmaq məqsədilə

Turizm dünya iqtisadiyyatında ən gəlirli sahələrdən birini tutur. Neft, tibb, maşınqayırma sahəsindən sonra dördüncü ən gəlirli sahələrdən biridir. Buna görə də Azərbaycan Respublikası müstəqilliyini əldə etdikdən sonra bu sahəni inkişaf etdirməyi qarşına məqsəd qoymuşdur. Əlbəttə bu təbii bir haldır çünki, təkə neft sahəsi ilə inkişaf etmək olmaz və qeyri-neft sektorunun inkişafı vacibdir. Aparılan iqtisadi islahatlar hamısı buna istiqamətlənmişdir.

İqtisadi islahatların həyata keçirilməsində iqtisadi və sosial mexanizmlərin formalaşması, dinamikası və proqnozlaşdırılması, xüsusi tədqiqat obyektini kimi **təhlili**, islahatların əsaslandırılması və onun reallaşması zamanı meydana çıxan sosial **nəticələrin** qiymətləndirilməsi aktuallıq baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Müstəqillik əldə etmiş Azərbaycan Respublikasının qarşısında duran strateji məqsəd ölkənin bazar iqtisadiyyatına keçməsilə bağlı qarşıya çıxan bir sıra sosial-iqtisadi problemlərin həllində onun mütərəqqi formalarından səmərəli istifadə yollarını müəyyən etməkdir. Turizm haqqında Azərbaycan Respublikası qanunu Azərbaycan Respublikasında turizm bazarının hüquqi əsaslarının bərqərar edilməsinə yönəldilmiş dövlət siyasətinin prinsiplərini, turizm fəaliyyətinin əsaslarını müəyyən edir və turizm sahəsində meydana çıxan münasibətləri tənzimləyir, sosial-iqtisadi inkişafı təmin edən vasitələrdən biri kimi turizm ehtiyatlarından səmərəli istifadə olunması qaydasını müəyyənləşdirir.

Ölkəmizin dünyada turizm ölkəsi kimi tanınması üçün geniş imkanlar mövcuddur. Müstəqil Azərbaycanın neft strategiyasının əsasını qoyan «Əsrin müqaviləsinin» imzalanmasının 8 ili tamam olmasına iki gün qalmış – 2002-ci il sentyabrın 18-də Bakı şəhərində Bakı-Tbilisi-Jeyhan ƏİBK-nin tikintisinin təməli qoyuldu və bu layihə müvəffəqiyyətlə başa çatdırıldı. Bu layihənin davamı olaraq «Avropa-Qafqaz-Asiya» (TRASEKA) nəqliyyat dəhlizi proqramı çərçivəsində 1998-ci il sentyabr ayının 7-8-də 32 dövlətin və 13 beynəlxalq təşkilatın rəsmi nümayəndələrinin iştirakı ilə Bakı şəhərində tarixi İpək Yolunun bərpası üzrə beynəlxalq konfrans keçirildi və burada Avrasiya nəqliyyat dəhlizi üzərində yerləşən ölkələrin inkişafı, onların təbii ehtiyatlarının mənimsənilməsi, iqtisadi potensialdan daha da səmərəli istifadə olunması, ticarətin, turizmin və iqtisadi əməkdaşlığın genişlənməsi üçün etibarlı zəmin yaradan saziş imzalandı. 2007-ci il 7 fevral tarixində Azərbaycan dünya nəqliyyat-kommunikasiya sistemində mühüm töhvə kimi qiymətləndiriləcək uğura imza atdı: Möhtərəm prezidentimiz İlham Əliyev cənablarının səyi nəticəsində Tiflis şəhərində Azərbaycan, Gürcüstan və Türkiyə hökumət rəhbərləri arasında Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolu layihəsinin həyata keçirilməsi ilə bağlı əldə olunmuş razılaşma bütövlükdə Cənubi Qafqaz və orta Asiya regionlarının uzunmüddətli inkişaf strategiyasının müəyyənləşdirilməsi baxımından vacib əhəmiyyət kəsb edir. Son illər Azərbaycanda turizm sahəsində beynəlxalq əlaqələrin təşkili və inkişaf etdirilməsi, turizm imkanlarının təbliği, milli turizmin inkişafı və turizm infrastrukturlarının yeniləşməsi sahəsində konkret istiqamətlər müəyyənləşdirilib.

Azərbaycanın qədim tarixə malik olması, Xəzər dənizi sahilində yerləşməsi, tarixi abidələrlə zənginliyi, dünyanın 11 iqlim qurşağından 9-nun burada mövcudluğu və insanların qonaqpərvərliyi turizmin inkişaf etdirilməsinə geniş imkanlar yaradır. Ölkəmizdə 12 təbii və tarixi qoruq, 17 müvəqqəti qoruq və ovçuluq təsərrüfatı mövjudur. Müxtəlif regionlarda 6 mindən artıq memarlıq və mədəniyyət abidələri qorunub saxlanılır. YUNESKO tərəfindən qeydiyyatına alınan «İçəri şəhər», Qız qalası, Şəki Xan sarayı, Möminə Xatun Türbəsi və digər mədəniyyət abidələri artıq bütün dünyada məşhurdurlar. Dövlət proqramı bütün sərvətlərdən səmərəli istifadə etməklə, turizmi inkişaf etdirməyi qarşıya məqsəd qoymuşdur. Eyni zamanda Azərbaycanda turizmi inkişaf etdirmək məqsədilə aşağıdakı əsas vəzifələr qarşıya qoyulmuşdur: turizm sahəsində sahibkarlığı, ilk növbədə kiçik və orta sahibkarlığı inkişaf etdirməklə rəqabətə davamlı turizm bazarını yaratmaq; turistlərə xidmətin keyfiyyətinin yüksəldilməsini, onun beynəlxalq standartlara uyğunluğunu təmin etmək; turizm fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsini həyata keçirmək; turizmdən dövlət və yerli büdcələrə daxil olan vəsaitin həcmi artırmaq; turizmin infrastrukturunu, onun maddi-texniki bazasını möhkəmlətmək; turizm müəssisələrinin beynəlxalq turizm proqramlarında iştirakı üçün əlverişli şərait yaratmaq, xarici investorları turizm sferasına cəlb etmək. Bu vəzifələrin hər birinin yerinə yetirilməsi gərgin və məsuliyyətli əmək tələb edir.

Azərbaycanda turizm sahəsi üzrə dövlət siyasətini həyata keçirən Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi turizm sahəsində beynəlxalq əlaqələrin genişləndirilməsinə xüsusi diqqət yetirir. Azərbaycan Respublikası hökuməti ilə 16 ölkə – Türkiyə, Pakistan, Özbəkistan, Qırğızıstan, Çin, Polşa, İtaliya, Gürcüstan, Ukrayna, Rumıniya, Bolqarıstan, Belarus, Yunanıstan, Moldova, Qazaxıstan və Qətər hökumətləri arasında turizm sahəsində əməkdaşlıq haqqında sazişlər imzalanıb. Azərbaycan bir sıra beynəlxalq və regional təşkilatlarda, o cümlədən Ümumdünya Turizm Təşkilatı, İslam Konfransı Təşkilatı, İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı, Beynəlxalq İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı, Qara dəniz İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı, GUAM, MDB üzv dövlətlərinin Turizm Şurası və digər regional təşkilatlar ilə turizm sahəsində əməkdaşlıq edir. 2006-sı il İslam Konfransı Təşkilatının turizm nazirlərinin

V Konfransının Azərbaycanında keçirilməsi və Turizm üzrə Bakı Deklorasiyasının qəbul olunması Azərbaycanında turizm sektorunun inkişafı, infrastrukturun dünya standartları səviyyəsində qurulması üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Son illər beynəlxalq turizmin inkişafı, respublikamızda turizm şirkətlərinin və mehmanxanaların sayının artması, ölkəmizdə turizm sektorunun dünya standartlarına uyğun səviyyədə inkişaf etdirilməsi Azərbaycanın dünya turizm bazarına inteqrasiyası istiqamətində aparılan ardıcıl işlərdəndir. Ümumiyyətlə, sivil ölkələrin hamısında turist şirkətləri, otellər, sahibkarlar bir-birləri ilə xidmətin səviyyəsinin yüksəldilməsi sahəsində aparırlar. Belə ki, Azərbaycanında bu və bu tip məsələlərin həlli ilə turizm müəssisələri məşğul olur. Beləliklə aşağıda turizm fəaliyyəti ilə məşğul olan müəssisələrin mülkiyyət növünə görə siyahısı verilib. Cədvəl-2.1-nə diqqət yetirək:

Cədvəl 2.4.

Mehmanxana və mehmanxana tipli müəssisələrin
mülkiyyət növləri üzrə sayı

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Müəssisələrin sayı	285	320	370	452	499	508	514	530	535
O cümlədən:									
dövlət	65	61	56	64	37	34	27	27	27
Xüsusi	208	243	296	370	447	460	466	485	489
Xarici	8	11	12	12	12	11	17	13	13
birgə	4	5	6	6	3	3	4	5	6

mənbə: www.stat.gov.az.-2015

Burada, cədvəldən görüldüyü kimi 2006-cı ildə ölkədə fəaliyyət göstərən turizm şirkətlərinin sayı 285 olduğu halda, bu 2014-cü ildə onların sayı 535-dir. Azərbaycanında mehmanxanaların sayı 2007-ci ildə 320, 2008-ci ildə 370, 2009-cu

ildə 452, 2010-cu ildə 499, 2011-ci ildə 508, 2012-ci ildə 514, 2013-cü ildə 530, 2014-cü ildə bu rəqəm Azərbaycanda 535 mehmanxana və ona bərabər tutulan yerləşdirmə obyektləri mövcuddur. 2006-cı ildən bu günə kimi 535 mehmanxana və mehmanxana tipli turizm obyektı tikilərək, istifadəyə verilmişdir.

Azərbaycanda mütəmadi olaraq beynəlxalq tədbir və toplantıların keçirilməsini, respublikaya turist səfərlərinin ildən-ilə artımını nəzərə alaraq mehmanxanaların ilboyu istismarı beynəlxalq standartlara uyğun təmin olunur, qəbul edilmiş və göndərilmiş turistlərin sayı artır.

Cədvəl 2.5.

Qəbul edilmiş və göndərilmiş turistlərin sayı(nəfər)

	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Qəbul edilmiş və göndərilmiş turistlərin sayı, nəfər	59700	69923	83620	101431	91 961	92 305
o cümlədən:						
qəbul edilmiş	17009	17641	18840	23440	10 605	10 657
göndərilmiş	42691	52282	64780	77991	81 356	81 648
Qəbul edilmiş və göndərilmiş tur-günlərin sayı, adam-gün	38349	458568	544778	674435	670 367	614 009
o cümlədən:						
qəbul edilmiş	10928 2	111232	126975	135838	58 173	57 931
göndərilmiş	27419 7	347336	417803	538597	612 194	556 078

www.stat.qov.az.-2015

Burada qəbul edilmiş və göndərilmiş turistlər 2009-cu ildə 59700 nəfər, 2010-cu ildə 69923 nəfər, 2011-ci ildə 83620nəfər, 2012-ci ildə 101431 nəfər, 2013-cü ildə 91961nəfər,2014-cü ildə 91305 nəfər təşkil etmişdir. Qəbul edilmiş və göndərilmiş tur-günlərin sayı 2009-cu il 383479, 2010-cü ildə 458568, 2011-ci ildə 544778, 2012-ci ildə 670367, 2014-cü ildə 614009 təşkil etmişdir.

Ölkənin regionlarında turist zonalarının və marşrutlarının təşkil edilməsilə bağlı 7 marşrut istiqamətində proqramlar hazırlanmışdır. Bu marşrutlara aşağıdakılar daxildir:

1. Abşeron
2. Qobustan-Şamaxı-Ağsu-Göyçay-İsmayıllı-Kürdəmir-Zərdab-Ağdaş
3. Xızı-Siyəzən-Dəvəçi-Xaçmaz-Quba-Qusar
4. Qəbələ-Oğuz-Şəki-Qax-Zaqatala-Balakən
5. Gəncə-Goranboy-Xanlar-Gədəbəy-Tovuz-Qazax
6. Salyan-Masallı-Lerik-Lənkəran-Astara
7. Naxçıvan-Şahbuz-Şərur-Sədərək-Ordubad-Culfa-Babək

Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin 27 avqust 2002-ci il sərəncamı ilə «Azərbaycan Respublikasında 2002-2005-ci illərdə Turizmin İnkişafına dair Dövlət Proqramı»nın təsdiq olunması ölkəmizdə turizm ehtiyatlarından səmərəli istifadə edilməsi yollarını müəyyənləşdirdi və respublikamızın beynəlxalq turizm arenasına çıxması üçün geniş imkanlar yaratdı.

Turizm fəaliyyətinin ərazi təşkili ərazinin təbii-rekreasiya sərvətlərinin mövcudluğu şəraitində mümkün olur. Bu sərvətlərin dəyəri və ehtiyatlarından asılı olaraq, müxtəlif səviyyəli kurortların təşkilindən danışmaq olar. Bunların hər birinə hazırlıq səviyyəsi, sənədlərin təsdiqi və qərarların qəbulu xasdır. Burada təbii müalicəvi sərvətlərin axtarılması və ekspert qiymətləndirilməsi, iqlimin müalicəvi xüsusiyyətləri haqqında məlumatın olması ilk addım ola bilər. Qeyd edək ki, ərazinin turist rekreasion sənədlərinin hazırlanması işinin təşkilinin sifarişçisi qeyri-dövlət və kommertiya strukturları ola bilər.

Ölkəmizdə turizm xidməti üçün çox əlverişli şərait var. Bu ondan irəli gəlir ki, respublikamızın hər cür təbii iqlim, landşaft şəraiti, iqtisadi imkanları və turizm obyektləri mövcuddur.

Turizmin inkişaf etdirilməsi əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsində və xarici iqtisadi əlaqələrin möhkəmlənməsində də mühüm rol oynayır. Ölkəmizdə mineral suların, müalicə nefti və palçıqın olması kurort yerlərinin əhəmiyyətini

artırmaqla yanaşı, buraya turist axınını da gücləndirir. Xəzər dənizi sahilləri, Quba-Xaçmaz, Lənkəran-Astara, Şəki-Zaqatala, Gəncə-Qazax iqtisadi rayonları turizmin inkişaf etdirilməsi üçün çox yararlıdır. Məhz bu zonalara turist axını daha çoxdur. Bundan əlavə, müxtəlif arxeoloji, tarixi-memarlıq abidələri, incəsənət obyektləri də xarici turistləri cəlb edir.

2010-2014-cü illəri əhatə edən aşağıdakı cədvəldən görmək olur ki, müəssisələrin mülkiyyət növünə görə sayı il-ildən artır, qeyri-dövlət mülkiyyətində o cümlədən, xüsusi mülkiyyətdə olan turizm müəssisələrinin sayının artım dinamikası bu cədvəldə öz əksini tapmışdır.

Cədvəl 2.6.

Müəssisələrin mülkiyyət növünə görə sayı

	2010	2011	2012	2013	2014
Müəssisələrin sayı	126	141	170	197	218
ondan:					
dövlət mülkiyyəti	2	2	2	3	2
qeyri-dövlət mülkiyyəti	124	139	168	194	216
o cümlədən:					
Xüsusi	119	135	161	187	207
Xarici	3	3	3	4	5
birgə	2	1	4	3	4

www.stat.qov.az.-2015

Burada görüldüyü kimi mülkiyyət növünə görə turizm müəssisələrinin sayı 2010-cu ildə cəmi 126 olduğu halda 2011-ci ildə 141, 2012-ci ildə 170, 2013-cü ildə 197, 2014-cü ildə 218-ə çatmışdır ki, bu da respublikada turizmə olan tələbatdan xəbər verir, eyni zamanda turizmin dinamik inkişafını özündə əks etdirir.

Azərbaycan hələ də öz turizm potensialından tam yararlana bilmir. Axı Lerik, Yardımlı, Quba, Qusar, Şamaxı, Qəbələ, Lənkəran, Gədəbəy, İsmayilli, Xaçmaz kimi səfalı turizm məkanları olan yerləri bu istiqamət üzrə daha da inkişaf etdirmək mümkündür.

Cədvəl 2.7.

Mülkiyyət növləri üzrə müəssisələrin turizm fəaliyyətindən əldə etdiyi gəlir və xərcləri(min manat)

	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Müəssisələrin gəlirləri	97002,9	105888,8	114686,1	153980,9	171255,9	181 047,3
Məhsul (xidmət) istehsalına çəkilən xərcləri	82302,9	87879,9	88680,4	110684,0	145468,3	147 068,1
Müəssisələrin xərcləri	7107,8	10521,2	7739,4	7247,7	8447,7	8 611,9
o cümlədən:						
avadanlıq və inventarların əldə olunması	67,5	36,7	20,9	-	50,0	44,1
içkilərin və yeməklərin hazırlanması üçün alınmış mallara çəkilən xərclər	427,0	715,9	572,3	979,8	1291,0	902,9
bütün növ yanacaq və enerji xərcləri	230,6	179,1	194,0	402,0	500,2	667,1
suyun alınmasına çəkilən xərclər	14,0	27,2	28,9	89,6	156,7	134,4
əsas fondların amortizasiyası	215,1	710,1	626,5	565,2	-	488,7
icarə ödənilməsi	25,2	81,7	82,3	62,3	79,9	91,1
əmək haqqı	1293,7	1760,3	1607,6	2276,3	3159,7	3 674,8
bütün növ sosial sığortalar üzrə ayırmalar	228,1	386,7	342,5	517,7	738,1	832,0
əsas vəsaitlərin cari təmirinə sərf olunan xərclər	714,1	1151,1	150,2	86,9	48,1	80,9
digər xərclər	3892,5	5472,4	4114,2	2267,9	2424,0	1 695,9

www.stat.qov.az.-2015

Burada mülkiyyət növləri üzrə müəssisələrin turizm fəaliyyətindən əldə etdiyi gəlir və xərcləri(min manat) adlı cədvəldən göründüyü kimi 2009-cu ildə əldə olunan gəlir-97002,9; 2014-cü ildə 181 047,3 olmuşdur. Bu da müəssisənin gəlirlərinin ilbə il artımından xəbər verir.

III FƏSİL: Azərbaycanca turizmin inkişafının perspektiv istiqamətləri

3.1. Azərbaycanda turizmin sosial-iqtisadi səmərəsinin

yüksəldilməsi yolları

Səmərəlilik ümumi mənada son nəticə və müəyyən səmərə almaq məqsədini güdür. İqtisadi səmərə təsərrüfat fəaliyyətinin müəyyən xeyir əldə etmək deməkdir. Müəyyən məsrəflər, maddi maliyyə və informasiya resurslarının istifadəsinin əlverişli istifadə variantını tapmaq minimum məsrəflərlə maksimum səmərə əldə etmək meyarı ilə idarə olunur. Turizmin iqtisadi səmərəsi uduş və gəlir əldə etməklə baş verir:

- turizmin dövlət miqrasiyasında təşkili;
- region əhalisinə turist xidməti;
- turist firmalarının istehsal xidməti prosesi.

Turizmin səmərəsi üzrə bütövlükdə ictimai əməyin səmərəliliyinin tərkib hissəsi olmaqla maraqların subyekt və obyektlər üzrə bölgüsü prizmasından baxılır. Turizm özünün meyar və göstəricilərini özündə əks etdirir. Turizm meyarı kriteriyalı sistem olub, qoyulan məsələnin və obyektin xarakterindən, mülkiyyət münasibətindən asılı olaraq formalaşır.

Turizm meyarının qəbul edilməsi onun istehsal – xidmət prosesinin xüsusi və inteqral səmərəsini hesablamağa imkan verir. İctimai istehsal bütövlükdə cəmiyyətin marağının ödənilməsinə yönəlir. Optimal fəaliyyət nəzəriyyəsinə görə ayrı-ayrı sahələrdən səmərəliliyin qiymətləndirilməsi ümumi səmərə baxımından qiymətləndirilir. Belə ki, xüsusi səmərələr meyarı qlobal meyarlara uyğun gəlməli və ondan doğmalıdır. İctimai istehsalın ümumi meyarı cəmiyyətin marağının minimum əmək və material xərcləri ilə ödənilir. Turizm səmərəsinə sistem halda baxılır.

Sistem yanaşma ayrı ayrı meyar və göstəricilərin müxtəlif idarəetmə səviyyəsində ierarxik düzümünü və onların vahid məqsədlərinin reallaşmasında rolu ilə qiymətləndirilir.

Turizmin səmərəli idarə edilməsinin təşkili, quruluşu aşağıdakı bölmələrdən ibarətdir:

- sosial məişət infrastrukturunun sahələrarası kompleksinin diversifikasiyası sistemi;
- təsərrüfat bölümündə turizm sərbəstliyi;
- turist firmasının təsərrüfat subyekti kimi baxılması.

Turizmin ümumi iqtisadi səviyyəsində təsərrüfat meyarına 3 əsas aspektdən baxmaq olar: cəmiyyətin ümumi iqtisadiyyat səviyyəsində, sahə və firma səviyyəsində.

Sistem baxımından ümumi iqtisadi meyarlar və xüsusi meyarların reallaşması, qarşılıqlı əlaqəsi sistem kimi, eyni zamanda turizm sisteminin kompleks funksional əlaqəsi kimi baxmaq olar. Turizm səmərəsi sinergetik effektdir. Başqa sözlə turizmin səmərəsi kompleks sahələrin qarşılıqlı əlaqədə infrastrukturun industriyası, kənd təsərrüfatı və əhalinin maddi rifahı, digər məhsullara olan tələbatının ödənilməsi dərəcəsilə bağlıdır. Turizmin sosial tərəfi regionda formalaşan və inkişaf edən həyat şəraiti, həyat tərzini və insanların istehlak davranışı, dövlətin turistlərə yaradıcısı kimi bağlıdır.

Turizm ölkədə ümumi daxili məhsulun yaradılması mənbəyi kimi fəaliyyət göstərir. Bəzi ölkələrdə ümumi daxili məhsulun 7,3%-ni turizm gəlirləri təşkil edir. Turizmin səmərəsi sosial səmərə ilə ölçülür. İş yerləri, ölkəyə valyuta axını, daxili sənaye və kənd təsərrüfatı bazarının genişlənməsi onun sosial səmərəsini yüksəldir. Turizmin xüsusi çəkisi Almaniyada 4,6%, İsveçrədə 10% təşkil edir. Turizm səmərəsi birbaşa və dolayısı, "multiplikasiya" effekti kimi formalaşır.

Turizmin birbaşa ölkə iqtisadiyyatına təsiri turist xərclərinin əmtəə və xidmət istehlakına yönəldilməsi, digər tərəfdən xərclənmiş pulların ərazidə turizm gəlirlərinin və əhalinin fərdi gəlirlərinin formalaşmasında rolu ilə nəticələnir. Sadə formula aşağıdakı kimi ifadə olunur:

Xərclər-gəlirlər-xərclər-gəlirlər

Beləliklə, turizmin ölkə və region iqtisadiyyatına dolayı təsiri effekti ondan ibarətdir ki, turistlərin etdikləri xərclər müəyyən ərazidə dəfələrlə xərc-gəlir-xərc-gəlir keçir. Bu cür effekt dövriyyə multiplikasiya effekti adlanır.

Turizm ölkənin iqtisadiyyatına birbaşa və ya dolayı yolla təsir göstərir.(cədvəl 3.1.)
Bu təsiri, xüsusilə region miqyasında daha qabarıq şəkildə görmək olar:

Cədvəl 3.1.

BMÜTT-nin 2014-cü il üzrə hesabatına görə ölkəyə gələn xarici turistlərin sayı və onlardan əldə olunan gəlir (ilk 10 ölkə)

S/s	Ölkələr	Ölkəyə gələn xarici turistlərin sayı		Ölkələr	Xarici turistlərdən əldə olunmuş gəlir	
		Mln.Adam			Mln. ABŞ dolları	
		2010 il	2014 il		2010 il	2014 il
1	2	3	4	5	6	7
1.	Fransa	77.1	83.7	ABŞ	103.5	177.2
2.	ABŞ	59.8	74.8	İspaniya	52.5	65.2
3.	İspaniya	52.7	65	Fransa	46.6	55.4
4.	Çin	55.7	55.6	Çin	45.8	56.9
5.	İtaliya	43.6	48.6	Makao (Çin)	27.8	50.8
6.	Türkiyə	27.0	39.8	İtaliya	38.8	45.5
7.	Almaniya	26.9	33	Böyük Britaniya	32.4	45.3
8.	Böyük Britaniya	28.3	31.6	Almaniya	34.7	43.3
9.	Pusiya Federasiyası	20.3	29.8	Tailand	20.1	38.4
10.	Mexiko	23.3	29.1	Honq-koonq (Çin)	22.2	38.4

Mənbə:UNWTO Tourism highlights-2015 Edition (World,s Top Tourism Destinations)

Cədvəl 3.1.-dən göründüyü kimi ölkəyə xarici turistlərin gəlməsi xeyli miqdarda xarici valyutanın daxil olması deməkdir.

Cədvəl 3.2.

Ölkəyə gələn xarici turistlərin və xarici ölkələrə gedən
Azərbaycan turistlərinin sayı və valyuta miqdarı

Ölkə	Ölkəyə gələn xarici turistlərin sayı		Xarici turistlərdən əldə olunmuş gəlir	
	Min adam		Mln. ABŞ dolları	
	2010 il	2014 il	2010 il	2014 il
Azərbaycana gələn xarici turistlərin sayı; cəmi	1279.8	2159.7	657	2.432
Azərbaycandan xaricə gedən turistlərin sayı; cəmi	1819.6	3319.4	934	3.738

Mənbə: www.stat.gov.az Dövlət statistika komitəsinin 2014-cü il üzrə illik rəqəmlərə əsasən

Beynəlxalq turizmdə bir sıra inkişaf etmiş ölkələr var ki, bunlarda xaricə gedənlərin sayı gələnlərdən xeyli çoxdur. Almaniya, Yaponiya, Böyük Britaniya, ABŞ bu ölkələr sırasındadır. Azərbaycana da gələn xarici turistlərin sayı xaricə gedən turist vətəndaşlarımızdan azdır. Cədvəl 3.2.-dən görüldüyü kimi 2014-cü ildə turizm məqsədi ilə Azərbaycana gələn xarici vətəndaşların sayı bu məqsədlə ölkədən xaricə gedən vətəndaşlarımızın sayından 1161 min nəfər çoxdur. Bu isə onu bildirir ki, beynəlxalq turizmdə həmin il tədavi saldosu ölkəmiz üçün mənfə olubdur. Adi hesablama ilə müəyyən etmək olar ki, Azərbaycan turistləri xaricdə ölkəmizə gələn turistlərdən 1306 mln dollar çox xərcləmişlər. Lakin beynəlxalq turizmdə tədavi saldosu mənfə olan ölkələrin hökumətləri gəlmə turistlərin sayının artırılması məqsədi ilə dövlət səviyyəsində bir sıra tədbirlər görürlər. Bu məqsədlə yeni istirahət kompleksləri tikilir, rahat yollar salınır, beynəlxalq tədbirlər (festival, konfrans, sərgi, idman oyunları) keçirilir, ölkəyə gələnlər üçün sənədləşmə sadələşdirilir. (viza rejimi, gömrük və sərhəddən keçmə qaydaları), turistlərə xidmət səviyyəsinin yüksəldilməsi önə çəkilir.

Turizmin dolayı yolla ölkə və region iqtisadiyyatına təsiri “multiplikator” səmərəsi ilə ifadə olunur. Turizmin inkişafı ilə digər sahələrin regionun iqtisadi potensialının turizm dövriyyəsinə cəlb edilməsi güclənir. Digər sahələrin məhsul və xidmətlərinin

turizm sənayesində və turistlərin şəxsi istehlakında rolu artır. Multiplikatorun tarazlı təmiz milli məhsuldan fərqlənən həcmi ümumi daxili məhsuldan kapital istehlakını çıxdıqdan sonra investisiyanın başlanğıca görə dəyişməsinə nisbətən müəyyənləşir.

Multiplikator gəlirinin səmərəsi onun xarici turistlər hesabına regionda pul kütləsinin artmasına və əmtəə xidmət bazarında təbiətin genişlənməsinə təsisri ilə qiymətləndirilir. Gəlirlər turist firmasının satdığı turizm məhsulundan formalaşır. Region gəlirləri turist firmalarından alınan vergilərlə qiymətləndirilir.

Satıcı firmalar turistlərdən aldığı pul vəsaiti hesabına öz işçilərinin əmək haqqını verir, bu da öz növbəsində əmtəə və xidmətlərlə reallaşır.

Turizm tsiklik olaraq pul-əmtəə-pul dövriyyəsinin tamamlayır. Turistlərin xərcləri, şirkətlərin gəlirləri, dövlət və yerli orqanlara vergilər, əmək haqqı, sosial ödəmələr və yığım məqsədi ilə reallaşır. Bu da turizm dövriyyəsində olan kapitalın artımına səbəb olur.

Multiplikasiya son nəticədə “xərclər-gəlirlər” tsiklinin həcm və strukturunun artımına səbəb olur. İsveç alimlərinin rəhbərliyinə görə, multiplikator turizm istehsalından asılı olaraq fərqlənirlər. 1,2-dən 4 tama qədər dəyişir. Məsələn tutaq ki, multiplikasiya üçün 2,5%-dir. Turist sənayesinə investisiya artımının ilkin göstəricisi 40 mln manatdır. Onda turizm xidmətindən regionda 100 mln. Manat (2,5,40) təşkil edir. Turizmin başqa ölkələrə ixracı aktiv turizm idxalı-passiv turizm adlanır. Xarici turistlərin regionda istehlak etdiyi turizm məhsulunun niqdarının, ölkənin vətəndaşlarının xarici ölkələrdə istehlak etdiyi turizm məhsulunun miqdarının, ölkənin vətəndaşlarının xarici ölkələrdə istehlak etdiyi turizm məhsuluna nisbəti turizm bazarının formalaşdırır. Turizmin xüsusiyyətləri ondadır ki, istehsal olunan, turizm məhsulunun ixracı xarici turistlərin ölkədə istehlakı hesabına formalaşır. Kənara ixrac olunur. Turizm məhsulunun istehlakçısı müəyyən məsafə qət etməklə özünü təmin edən məhsulu istehlak edir. Turizm sferası ölkənin tədiyyə balansına və respublikaya gətirilən pula həmçinin pulun ölkədən axmasına təsir edir. Hər il Azərbaycandan turizm müalicə və alış üçün xarici ölkələrə səfər edilir. Müşahidələrə əsaslanaraq demək olar ki, Şimali Qafqazın mineral sularından istifadə edənlərin 10%-i Azərbaycanlıdır. Turizmin şəxsi valyutanın tədiyyə balansında rolu gətirilən valyuta

ilə onun ölkədə olan valyuta ehtiyatlarına olan nisbəti və ölkədən aparılan valyuta ehtiyatlarına olan nisbəti və ölkədən aparılan valyutaya nisbəti arasında dəyişmələr təhlil olunur.

Turizmin şəxsi valyutanın tədiyyə balansında rolu gətirilən valyuta ilə onun ölkədə olan valyuta ehtiyatlarına olan nisbəti və ölkədən aparılan valyutaya nisbəti arasında dəyişmələr təhlil olunur. Turizmin səmərəsi həmçinin iş yerlərinin açılması, əhalinin məşğulluğunun artması, zəif inkişaf etmiş rayonların iqtisadiyyatının stimullaşmasına təsir edir. İş yerlərinin artımı turizm sənayesinin xüsusiyyətləri ilə formalaşır və aqşağıdakılarda öz əksini tapır:

- əhaliyə turist xidmətinin mövsümü xarakteri, başqa respublikalardan iş qüvvəsinin cəlb edilməsi pensiyaçıların əməyindən istifadə etməyə imkan verir;
- yaerım iş günündə işləyənlərin xüsusi çəkisi artır;
- ixtisaslaşmış əməyinə əsaslanan işçilərin xüsusi çəkisinin artımı;
- turist sənayesində avtomatikləşmə kompüterləşmənin məhdudluğu.

Turizmin inkişafı bölgədə və regionda büdcə gəlirlərinin artmasına və əhali gəlirlərinə təsir edir. Turizmin inkişafı regionda təbiətin qorunması və onun təkrar istehsalı üçün zəruri olan mexanizmləri gücləndirir.

İnvestisiyanın layihələnməsi səmərəlilik meyarları üzərində qurulur. Səmərə anlayışı turizmdə qlobal və sahə prinsiplərinə əsaslanır. Qlobal səviyyədə investisiya səmərəliliyi iqtisadi effektlə müəyyənləşir. Qoyulan investisiyanın hesabına əlavə artım ölçülür. 1 faiz investisiya artımı neçə faiz ÜDM-in artımına təsir edirsə, bu elastiklik əmsalı səmərə kimi ölçülə bilər.

Səmərəlilik sahə üzrə də hesablanır. Turizm sahəsində iqtisadi -sosial səmərə əldə olunan mənfəətlə ölçülür. Belə ki, ümumi səmərə = məsrəf + kapital qoyuluşu və mənfəət. Turizmdə səmərəlilik məsrəflə mənfəət arasında nisbətə ölçülür və rentabellik səviyyəsi formalaşır. $\text{Effekt} = \text{turizm məhsulunun dəyəri}; \text{turizm sferasına gətirilmiş məsrəflər}$ sosial səmərəlilik - iş yerlərinin açılması və işləyənlərin əmək haqqısının, həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi ilə ifadə olunur.

Turizmdə iş qüvvəsi və istifadəsinin səmərəliliyi- iş qüvvəsi insanın fiziki-əqli qabiliyyəti olmaqla, maddi və mənəvi nemətlərin, xidmətin yaradılmasında istifadə olunur. Əmək prosesində iş qüvvəsinin kəmiyyəti və keyfiyyəti reallaşır, cəmiyyətin məhsuldar qüvvəsinin tərkib hissəsi kimi çıxış edir.

Əmək məhsuldarlığı əməyin nəticəsi kimi ifadə olunur, maksimum əmək məhsulunun minimum məsrəflərdə təmin olunması kimi çıxış edir. Əməyin nəticəsi vahid məhsula və xidmət çəkilən xərclər yaxud vahid zamanda istehsal olunan və yaxud göstərilən xidmətə deyilir. Beləliklə məhsuldarın əmək prosesində səmərəli kimi qəbul edilir. Və yaxud vahid zamanda göstərilən xidmətin dəyərinin kəmiyyəti ilə ölçülür. Əmək məhsuldarlığın saxta kvartı ilə görə hesablanır. Əmək məhsuldarlığı iki üsulda hesablanır. Birincisi birbaşa adam düşən istehsal və göstərilən xidmətə görə; ikincisi turist məhsulunun reallaşmasında əldə olunan gəlirlərin orta illik pensiyaçıların sayına bölmək yolu ilə.

Əmək tutumu-istehsal həcmnin əksidir. İstehsal həcmnin artımında əmək tutumunun azalmasına olan kitabı ilə hesablanır.

/3.1./

$$Y = 100x / 100 + X;$$

$$X = 100Y / 100 + Y$$

Burada Y-əmək tutumunu azalması tempi, %

Y-hasilatı artım tempi Y

Əmək tutumunun azalması təkcə texniki tərəqqi ilə deyil, iş vaxtının səmərəsi onun daha intensiv istifadəsi ilə, yaxud qeyri məhsuldar iş vaxtını azaltmaq əməyin intensivliyi yolu ilə baş verir. Turist firmalarında əmək məhsuldarlığının məhsulunun əmək tutumunun təyin edilməsi görə öz həllini tapmışdır. Bu hasilat normasının və xidməti hesablamaq üçün tətbiq olunur. İşçilərin hasilat artanda əlavə xidmət artır. Bu məhsuldarlıq aşağıdakı formula ilə ifadə olunur.

/3.2./

$$\Pi = 100 \Delta_r / \Delta_t$$

Burada-əmək məhsuldarlığının artımı hasilatı artım, %-lə

Δ_r - işçilərin sayının artımı, %-lə

Δ_t -turizm xidmətinin hasilatının artımı %-lə

Turizmdə əmək məhsuldarlığı üç əsas göstəricinin birləşdirir:

- dəyər qiymətində əmək məhsuldarlığı,
- natural ifadədə əmək məhsuldarlığı
- kompleks göstəricilər

Birinci göstərici turist sənayesində işçilərin hasilatını əks etdirir. Bu göstəriciləri regionda turist məhsulunun reallaşmasında əldə edilmək gəlirin işçilərin orta illik sayına bölməklə müəyyənləşir.

/3.3./

$$B=T/R$$

B-hasilat, vahid işçiyə əmək əldə olunan nəticə

T-turist məhsulunun reallaşmasından əldə olunan nəticə

R-turist sənayesində orta illik işçilərin siyahı üzrə sayı.

Əmək məhsuldarlığı bazar iqtisadiyyatı şəraitində əmək fəaliyyətindən asılı olaraq amillərdən də asılıdır ki, bu da öz növbəsində qiymətlərin dəyişməsi, tariflər, güzəşli göndəriş alanlarının sayının çoxalması kimi kənar amillərdən asılıdır. Əmək məhsuldarlığına hər bir işçinin sosial müdafiəsi tədbirləri onun perspektiv dövüdə yaşayışına təminat sistemi ölkədə olan ictimai böplqü sistemi və turizm regionda yaşayış üçün ətraf mühiti təsir edir. Ona görə də kompleks həyat şəraiti, müdafiə sistemində ətraf mühit, sosial mühit və təminat sistemi və əmək məhsuldarlığının artımına təsir edən amillərdir. Ona görə də əmək səmərəsinin kompleks ölçmə metodu, bir əmək məhsuldarlığının dəyər və natural dəyişmə göstəricilərini qarşılıqlı əlaqəsi kimi qiymətləndirmək olar

/3.4./

$$K_n = \sqrt{BH}$$

Burada K_n -əməyin səmərəliyinin dinamikasının kompleks göstəricisi

B-əmək məhsuldarlığın dəyişməsinin

H-əmək məhsuldarlığının dəyər göstəricisi

İş qüvvəsinin istifadəsinə turist əməyinin məhsuldarlığına amillərin xarakteri və məzmununa görə aşağıdakı qruplara bölmək olar.

-ümumi iqtisadi amillər

-turist sənayesi firmaları üzrə təsir edən amillər.

Ümumi iqtisadi amillər iqtisadiyyatın inkişafının artım templəri və investisiya qoyuluşları, elmi-texniki tərəqqi və innovasiyalar, turist sənayesinin inkişafı, infrastruktur obyektləri və işçilərin peşəkarlığı və hazırlığına dövlət dəstəyi. Turist firmaları səviyyəsində amillərə turist xidmətinin təşkili və fəaliyyətində keyfiyyət üçün reallaşan tədbirlər əməyin təşkili və iqtisadi stimullar sistemi firma səviyyəsində planlaşma, marketing və idarə etmənin təkmilləşməsi üsulları daxildir.

Turizmdə əməyin səmərəliyinin mühüm yolu, elmi-texniki tərəqqi turizm firmalarının müasir texnologiyalarından istifadəsi, yeni nəqliyyat növləri və kiçik mexanizmləri təşkil edir. Digər yol turizm fəaliyyətində məhsulun keyfiyyətini yüksəltmək turistin tələbinə və zövqünə uyğun onun təkmilləşməsi və turizm xidmətində keyfiyyət problemlərinin həlli rolunda başqa bir amil turizmdə əməyin xarakterinə uyğun stimullar sistemini tətbiqi və daha çox əmək haqqı sistemni təkmilləşməsi təşki edir. Əməyin təşkili və idarə edilməsində onun müəyyən normalarında və elmi əsaslarla təşkili və idarə olunması sosial müdafiə rıçaqlarının istifadə edilməsi ilə müasir tipli əmək prosesinin təşkili əsas rol oynayır. Turizm əməyinin səmərəliyinin turizm məhsulunun reallaşması və ondan gələn gəlirlərin artırılması ilə mümkün olur. Turizm gəlirləri təkrar istehsal və kadr potensialını gücləndirmək üçün istifadə olunur.

3.2 Turizmin inkişaf mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi

Respublika iqtisadiyyatında turizm sektoru prioritet sahəyə çevrilib. Prezident İlham Əliyevin 2011-ci ili "Turizm ili" elan etməsi Azərbaycanda turizmin inkişafına daha geniş meydan açacaq.

Zəngin tarixi irsə və əlverişli təbii şəraitə malik olan Azərbaycan turizm sahəsində böyük inkişaf perspektivlərinə malikdir. Ölkəmizdə turizmin əksər növlərinin inkişafı üçün geniş imkanlar mövcuddur. Bütün bu reallıqları nəzərə alaraq, Azərbaycanda turizmin inkişafı üçün münbit şərait yaradılmış, beynəlxalq turizm bazarına inteqrasiyanın təmin olunmasının əsası qoyulmuş, milli turizm kompleksinin rəqabətə davamlılığı yüksəlmişdir.

Prezident İlham Əliyevin ötən il imzaladığı Sərəncam əsasında respublikada "2010-2014-cü illərdə turizmin inkişafına dair Dövlət Proqramı"nın təsdiq olunması ötən ildə ölkədə bu sahədə uğurlu işlərin icrası ilə nəticələndi. Dövlət Proqramı ölkədə turizmin rastlaşdığı problemlərin həll edilməsi və turizm sahəsinin daha da inkişaf etdirilməsinin təmin edilməsində əhəmiyyətli rola malikdir. Dövlət Proqramının başlıca məqsədi Azərbaycanda yüksək iqtisadi, sosial və ekoloji tələblərə cavab verən müasir turizm sahəsinin formalaşdırılması və onun ölkə iqtisadiyyatının əsas inkişaf dayaqlarından birinə çevrilməsinin təmin edilməsidir. Dövlət Proqramına uyğun olaraq həyata keçirilən layihələrin nəticəsi olaraq turizm sektorundakı nailiyyətlər Azərbaycanda 2011-ci ildə turizmin inkişafına da böyük təkan oldu. Bu gerçəkliklərin nəticəsi və bu sahənin inkişafının daha da sürətlənməsini nəzərə alaraq, Prezident İlham Əliyevin 2011-ci ili "Turizm ili" elan etməsi Azərbaycanda turizmin inkişafına daha geniş meydan açacaq.

Qeyri-neft sahələrinin yüksəlişi ilə davamlı iqtisadi inkişafın təmin edilməsi müasir dövrdə ölkəmizdə qarşıda duran mühüm vəzifədir. Turizm öz perspektivliyinə görə qeyri-neft sahələri arasında aparıcı mövqelərdən birini tutur. Azərbaycanda turistlərin yerləşdirmə biznesi dinamik sürətdə inkişaf edir. Turizmin inkişafı və turizm

sektorunun ölkə iqtisadiyyatının aparıcı sahələrindən birinə çevrilməsi bu gün Azərbaycanda ən mühüm vəzifə olaraq qarşıda durur. Son illər Azərbaycanda əldə olunmuş sosial-iqtisadi irəliləyiş bu vəzifənin yeni imkanlara adekvat səviyyədə həllinə şərait yaradır. Azərbaycanın turizm sahəsində turizm imkanlarının təbliğ edilməsi, daxili turizmin inkişafı və turizm xidməti infrastrukturunun qurulması sahəsində böyük işlər görülmüş və hazırda bu işlər davam etdirilməkdədir. Gün-gündən inkişaf edən respublikanın iqtisadiyyatında turizm sektoru prioritet sahəyə çevrilmişdir. Ölkənin turizm sahəsinin təqdim etdiyi xidmətlərin keyfiyyət səviyyəsinin beynəlxalq standartlara uyğunluğunun təmin edilməsi, dünya turizm xidmətləri bazarında ölkə turizminin rəqabət qabiliyyətinin artırılması Dövlət Proqramı əsasında davamlı olaraq həyata keçirilir. Belə ki, turizm sahəsində normativ hüquqi bazanın və dövlət tənzimlənməsi mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi, ölkənin turizm potensialından istifadə imkanlarının genişləndirilməsi bu sahənin inkişafında mühüm rol oynayır. Dövlət Proqramına istinadən, beş il ərzində ölkənin bütün regionlarında turizm fəaliyyətinin stimullaşdırılması, turizm sahəsinə yerli və xarici investisiyaların cəlb edilməsi, turizmin müxtəlif növlərinin inkişaf etdirilməsi, mehmanxanaların və digər turizm xidməti müəssisələri şəbəkəsinin genişləndirilməsi nəzərdə tutulur.

Artıq Azərbaycan turizmi beynəlxalq səviyyədə keçirilən sərgilərdə nümayiş etdirilir. Azərbaycan dünyanın müxtəlif ölkələrində turizm sərgiləri ilə özünün sərvətlərini göstərə bilir. Fransanın Paris şəhərində "Top Resa" və Yaponiyanın Tokio şəhərində "JATA", Küveyt dövlətinin Əl-Küveyt şəhərində "KİF-2010" beynəlxalq turizm sərgilərində təmsil olunması Azərbaycanın turizm potensialını iştirakçılar və ziyarətçilər arasında təbliğ etmək məqsədi daşıyır. Bu sərgilərdə Azərbaycan müxtəlif dillərdə-fransız, yapon və ingilis dillərində reklam çap məhsulları, təbliğat vasitələrini təqdim edir. Onu da qeyd edək ki, Azərbaycan 2011-ci ilin ilk ayında, Vyanada növbəti beynəlxalq tətillər yarmarkası - "Ferien-Messe Wien 2011" -də iştirak edib. 2011-ci ildə keçirilən ilk beynəlxalq turizm yarmarkasında da zəngin proqramla təmsil olunub. Azərbaycan Prezidenti tərəfindən "Turizm ili" elan olunmuş cari ildə

ölkəmizin turizm potensialının nümayiş etdirilməsində belə beynəlxalq tədbirlər böyük əhəmiyyətə malikdir.

Sərgilərdə Azərbaycana aid guşədə müxtəlif səpkili reklam və turizm məhsulları nümayiş etdirilir. Materiallar arasında Azərbaycanın turizm imkanları, respublikanın müxtəlif regionları, mədəniyyət və tarixi ilə yanaşı, Qarabağ və Şuşa haqqında kitablar və bukletlər üstünlük təşkil edir. Azərbaycanın bu sərgilərdə iştirakının əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, yerli əhali Azərbaycanın turizm potensialı barədə ətraflı məlumatlandırılır, aktual mövsüm kataloqları əsasında insanlara tətillər seçmələrində istiqamət verilir və həmçinin, turizm mütəxəssisləri arasında təcrübə mübadiləsi aparılır. Turizm sahəsində görülən işlərin və uğurların davamı olaraq Azərbaycan bu il ərzində - 2011-ci ildə Azərbaycanda "Hilton Worldwide" hotellər şəbəkəsinə daxil olan yeni mehmanxananın cari ilin sonunda istifadəyə verilməsi nəzərdə tutulub.

2011-ci ilin "Turizm ili" elan edilməsi il ərzində bu sahədən gələn gəlirin turizm sənayesində böyük iqtisadi sıçrayışlarla, beynəlxalq siyasi və mədəni müstəvidə uğurlarla nəticələnməyə imkan verəcək. Odur ki, turizm sahəsinin inkişafına xidmət edə biləcək, beynəlxalq standartlar səviyyəsinə təkliflər irəli sürülməlidir. Buna ölkənin yeraltı və yerüstü sərvətləri imkan verir. Dövlət başçısı İlham Əliyevin dediyi kimi, Azərbaycanın gözəl təbiəti var, Xəzər dənizi, gözəl dağlar, çaylar, meşələr xalqın böyük sərvətidir. <http://webcache.googleusercontent.com>.

Turizmin idarəçiliyinin müasir şəraitdə təkmilləşmə istiqamətlərinə gəldikdə deyərək bilirik ki, turizmin idarə edilməsi kompleks sistemli məqsədyönlü fəaliyyət dairəsi olub, struktur islahatların tərkib hissəsidir. Turizm idarəetmə obyektini olaraq turizmin məqsədinə, onun əsas təşkilatı quruluşuna və kadr potensialına əsaslanır. Turizm idarəçiliyi turistlərin motivasiyasına əsasən qurulur. Bu baxımdan hər bir turist obyektində turistlərin rəyi, seçimi öyrənilir, onların özlərinin xarakteristikası, hansı ölkədən gəldikləri, turist müddəti və turistlərin sosial-demografik tərkibi, sosial statusu turist tələbatı ilə müqayisə olunur və bu idarəetmə aparıcı motiv seçilir. Turistlərin hər bir ölkəyə axını, potensial turist axını qiymətləndirməyə imkan verir.

Turizm potensialı hər bir nəfərə düşən şəraitin, maddi məsrəflərin, kadrların sosial xarakterləri ilə öyrənilir. Turist idarəçiliyi, turist agentliyi, turist operatorluğu, turist dillerləri və turizmin əsas xidmət sferasında işləyən əhalinin sayını müəyyən edir. Onların arasında əmək bölgüsünü formalaşdırır. İdarəetmə səmərəsi cari və perspektiv resursların istifadəsi və onların ehtiyatlarının artımı ilə müəyyənləşdirilir. Turizm ehtiyatları idarə etmənin resurs potensialını formalaşdırır. Ehtiyatlar plana uyğun olaraq, turistlərin sayı və hər bir tuistə düşən maddi, maliyyə, əmək məsrəflərini formalaşdırır.

Hər bir ölkədə bu nisbətlər özünəməxsus formada həll olunur. Turizm sahəsində vəzifə bölgüsü çoxukladlı təsərrüfat xarakteri daşıyır. Turist sənayesi, turist infrastrukturunu, otelçilik, turist planlaşması, turizmə maddi-xidmət sferası bir-birini əlaqəli surətdə tamamlayır. Bu etapların hər biri özünün bir sıra xarakterik göstəriciləri, meyarları və idarə etmə üsulları ilə səciyyələnir. Təbii ki, təkmilləşdirmə dedikdə, müasir şəraitdə ölkə iqtisadiyyatında baş verən struktur dəyişmələrini nəzərə alır və ölkənin perspektivinə uyğun olaraq layihələr hazırlanır. Turizm sahəsi ərazi idarə etmənin üstünlüyünü tələb edir. Həmçinin dünyəvilik prioritet istiqamət sayılır.

Turizmin qlobal problemlərini onun makroiqtisadi aspektləri, ölkə iqtisadiyyatına xüsusilə bağlanır. Məsələn, investisiya mühiti, qida təhlükəsizliyi, bütövlükdə təhlükəsizlik, sahibkarlıq mühiti, qanunvericilik bazası, turizmin region üzrə yerləşməsi straregiyası, təbii-coğrafi şəraitin üstünlüyü və onlardan istifadənin zəruriliyi makroiqtisadi problemlərdir və təkmilləşmə tələb edir. Makro səviyyədə turizmin problemləri və istiqamətləri planlaşma ilə bağlıdır. Daha çox marka planlaşmasına üstünlük verilir. Biznes planları tutulur. Sosial prioritetlər və kommersiya maraqları üst-üstə düşəndə əlverişli şərait yaranır. Davamlı və tarazlı inkişafda, büdcə gəlirlərinin formalaşmasında, vergi daxilolmalarının həcmində artımında mühüm rol oynayan turizm sektorunda zəruri infrastrukturun formalaşdırılması son illər hökumət üçün prioritet məsələlərdən birinə çevrilib. Ölkəmizin sosial-iqtisadi inkişafının sürətlənməsi, beynəlxalq əlaqələrin genişlənməsi, habelə mədəniyyət və idman sahələrində əldə olunan nailiyyətlər turizm sahəsinin davamlı inkişafını təmin edir. Azərbaycanda turizm sahəsində mövcud olan geniş

imkanlar ölkəmizin bir sıra beynəlxalq təşkilatlarla turizmin inkişafı istiqamətində əməkdaşlıq etməsinə şərait yaradır. Son illər Azərbaycanın bu sahədə əldə etdiyi nailiyyətlər beynəlxalq təşkilatlar və maliyyə qurumlarının hesabatlarında da yüksək dəyərləndirilir. Xatırladaq ki, bir müddət əvvəl Dünya İqtisadi Forumunun dünya ölkələrinin turizm sahəsində rəqabət qabiliyyətinə görə tərtib etdiyi reyting cədvəlində respublikamız irəliləyərək 7-ci onluqda qərarlaşıb. Dünya Turizm Təşkilatı (DTT) Azərbaycanda turizmin inkişafını yüksək dəyərləndirərək, xüsusən də elektron viza sistemə keçidi alqışlayıb. Təşkilatın baş katibi Taleb Rifai Azərbaycanın bu qərarının ölkədə turizm sektorunun inkişafına təkan verəcəyini bildirib. Qeyd edib ki, yeni sistemin tətbiqi Azərbaycana turist axınını gücləndirməklə, bütövlükdə ölkəmizin turistlər üçün daha sadə və əlverişli viza prosedurunun formalaşmasına imkan verəcək. Qurumun baş katibi həmçinin vurğulayıb ki, Azərbaycan regionda yüksək turizm potensialına malik ölkədir və bu sahədə ildən-ilə müsbət irəliləyişlər hiss olunur. Azərbaycanın turizm imkanlarının xarici ölkələrdə təbliği məqsədilə Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi tərəfindən müxtəlif vaxtlarda İtaliyanın “Classis Association”, “İtalian Multimedia Group Sri” şirkətlərinin, Cənubi Koreyanın “Educational Broadcasting System” dövlət televiziya kanalının, Rusiyanın “Kommersant FM” radiosunun və Yaponiyanın “Turistlərin cəlb olunmasına dair GUAM-ın vahid turizm məhsulu” layihəsi çərçivəsində kütləvi informasiya vasitələri nümayəndələrinin ölkəmizə press-turları təşkil edilmişdir. Bakı şəhərində Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi, Ümumdünya Turizm Təşkilatı (BMÜTT) və Azərbaycan Turizm Assosiasiyasının birgə təşkilatçılığı ilə “İpək yolunun tamı: kulinariya, mədəniyyət və turizm” adlı beynəlxalq konfrans keçirilmişdir. Nazirlik tərəfindən Azərbaycanın turizm imkanlarının daha səmərəli təbliğatını həyata keçirmək məqsədilə 2014-2016-cı illər üçün marketinq strategiyası hazırlanıb. Artıq marketinq strategiyasına uyğun olaraq Azərbaycan 2014-cü ildə bir neçə beynəlxalq turizm sərgisində iştirak etmişdir. Onlardan Türkiyə, Almaniya, Rusiya, Ukraynada və Digər ölkələrdə keçirilən sərgiləri qeyd etmək olar.

Bu gün Azərbaycanın turizm marşrutları üzərində rayonlarda müxtəlif turist layihələri həyata keçirilir, bölgələrimiz beynəlxalq səviyyədə təbliğ olunur. Bu sırada “Böyük İpək yolu”, “Şərab yolu”, “Xalçaçılıq”, “Aleksandr Düma Qafqazda” və “Azərbaycanda alman məskənləri” layihələrini qeyd etmək olar. Sözügedən layihələr ölkəmizə gələn turistlərin sayının artırılmasına və çoxçeşidli turizm məhsulunun yaradılmasına xidmət edir. Mühüm yeniliklərdən biri də turizm sahəsində elektron xidmətlərin təşkilidir. Bu məqsədlə yaradılmış yeni saytda (e-services.mct.gov.az) vətəndaşlara 12 növ elektron xidmət göstərilir.

Qəbul edilmiş dövlət proqramları, davamlı olaraq həyata keçirilən tədbirlər bu inkişafı şərtləndirən əsas amillərdəndir. Qeyd edək ki, Azərbaycan Respublikasında 2002-2005-ci illərdə turizmin inkişafına dair Dövlət Proqramının həyata keçirilməsi nəticəsində münbit şərait yaradılmış, beynəlxalq turizm bazarına inteqrasiyanın təmin olunmasının əsası qoyulmuş, milli turizm kompleksinin rəqabətə davamlılığı yüksəlmişdir. Ona görə də 2010-cu ildə “Azərbaycan Respublikasında 2010-2014-cü illərdə turizmin inkişafına dair” Dövlət Proqramı qəbul olundu. Bu proqramın başlıca məqsədi ölkədə turizm sahəsinin daha da inkişaf etdirilməsinin təmin olunması idi. “Azərbaycan Respublikasında 2010-2014-cü illərdə turizmin inkişafına dair” Dövlət Proqramı bir neçə istiqamətdə məqsədyönlü tədbirlərin həyata keçirilməsini nəzərdə tuturdu. Proqramın icra olunması turizm sahəsində normativ hüquqi bazanın və dövlət tənzimlənməsi mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi, ölkənin turizm potensialından istifadə imkanlarının genişləndirilməsi, turizm sahəsinə yerli və xarici investisiyaların cəlb edilməsi, turizmin müxtəlif növlərinin inkişaf etdirilməsi, yeni turizm marşrutlarının yaradılması, turizm sahəsi üçün kadr hazırlığı, Azərbaycanın milli-tarixi, mədəni və mənəvi irsinin, milli adət-ənənələrin dünyada təbliği və s. istiqamətlərdə həyata keçirilən tədbirlər öz real nəticələrini verir.

Ölkədə turizmin inkişafı üçün dünya səviyyəsində öndə gedən ölkələrin təcrübəsindən istifadəni vacib sayır:” Buna da dünya səviyyəsində öndə gedən ölkələrin təcrübəsindən istifadə etməklə nail olmaq olar. Eyni zamanda sahə üzrə professional reklamçılar yetişdirib onların əməyindən faydalanmaq mümkündür. Araşdırmalar göstərir ki, Azərbaycan üçün turizmdə ən böyük bazar Rusiya və

keçmiş SSRİ respublikaları ola bilər. Çünki, Türkiyəyə gedən turistlərin 70 faizi ruslar və ukraynalılardır. Dünyanın bütün ölkələrində rus turistləri kütləvilik təşkil edir. Cənub ölkələrindən isə turistlər əsasən qış turizminə üstünlük verirlər. Azərbaycanda bu sahədən də gəlir götürmək üçün böyük imkanlar var”.

Ölkədə həm dövlətin dəstəyi, həm də sahibkarların köməyi ilə ilin bütün fəsilərinə cavab verən turizm infrastrukturunu yaradılmalıdır; Qış turizmi yetərincə inkişaf edərsə, bu sahibkarların iqtisadi vəziyyətinə müsbət təsir edər və sonnda onlar tərəfindən xidmətlərə görə qiymətlərin aşağı salınması ilə nəticələnər. Qış turizminin inkişafı turizm obyektlərinin yalnız yay fəslində olmaqla mövsümü deyil, həm də ilboyu fasiləsiz işləməsinə imkan yaradar. İlboyu turistlərin gəlişini təmin edər. Bu da öz növbəsində ölkəyə valyuta axınının güclənməsinə səbəb olar.

Qış turizminin inkişafı ilə Azərbaycanda bir sıra qış idman növləri üzrə tədbirlərin təşkilinə hazırlıq aparılmalıdır; Bu həm ölkənin reklamı, həm də imici üçün çox vacib amillərdən biri olar. O cümlədən Azərbaycanı dünyada müasir ölkə kimi tanıdar. Müqayisə üçün bildirək ki, hər il İsveçrə və Avstriya kimi ölkələrdə müxtəlif qış idman növləri üzrə tədbirlər, turnirlər və s keçirilir. Bu da həmin ölkələrə turist və valyuta axınına səbəb olur. Həmçinin sözügedən ölkələrə öz imkanlarını və ixrac potensiallarını genişləndirməyə şərait yaradar.

Qış turizmi üçün əlverişli olan regionlarda infrastrukturun (yolların, elektrik enerjisi, qaz, su təchizatı, kanalizasiya sistemi) vəziyyəti yaxşılaşdırılmalı, bu sahədə işləmək istəyən yerli və xarici sahibkarlar üçün vergi güzəştləri tətbiq edilməlidir; Nəqliyyat vasitələri xidmət tələblərinə uyğunlaşdırılmalıdır. Avtobus dayanacaqları, metrolar xəritə-sxemlərlə, işarələrlə təmin eilməli, bu məlumatlar xarici dillərdə də mövcud olmalıdır; Köhnə və yararsız nəqliyyat vasitələri istismardan çıxarılmalıdır. Həmçinin xarici dillərdə məlumatların verilməsi də turistlərin şəhər daxilində sərbəst hərəkətini asanlaşdırar.

Turizm marşrutları üzrə mövcud olan nəqliyyat vasitələrinin sayı artırılmalı, bura yeni nəqliyyat növləri əlavə olunmalıdır. Turistlərə sərnişin nəqliyyatının müxtəlif növləri – qatar, dəniz, və çay gəmiləri, avia çarter reysləri, avtobuslar təklif edilməlidir; Nəqliyyat sisteminin inkişafı və ixtisaslaşmış turist nəqliyyatının

meydana çıxması, az vəsait sərf etməklə xarici ölkələrə turist səfərlərini daha əlverişli edib. Nəqliyyat vasitələrinin seçimi, turistin gəldiyi ölkənin coğrafi mövqeyindən, turisti göndərən ölkənin hansı məsafədə yerləşməsindən, eyni zamanda turistin sosial vəziyyətindən və onun maliyyə imkanlarından asılı ola bilər.

Azərbaycan Respublikasında keçiriləcək beynəlxalq yarışlar üçün mövcud infrastrukturunu daha da təkmilləşdirmək, idmanın və bədən tərbiyəsinin normativ hüquqi bazasını müasir tələblər səviyyəsinə çatdırmaq, bədən tərbiyəsinin daha da kütləviləşdirilməsini təmin etmək, bu sahədə həyata keçiriləcək təşkilati maliyyə və hüquqi tədbirləri qabaqcıl standartlara uyğun təşkil etmək məqsədilə, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2012-ci il 29 dekabr tarixli, 800 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan 2020: Gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyası“ nda “2015-2018-ci illərdə Azərbaycan Respublikasının bədən tərbiyəsi və idmanın inkişafı” Dövlət Proqramının hazırlanaraq həyata keçirilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Bu proqram aşağıdakı istiqamətləri əhatə edir:

Ölkədə bədən tərbiyəsi və idman hərəkətinin idarə olunması prosesinin təkmilləşdirilməsi, idman yönümlü qurumların sayının artırılması, bələdiyyələrin, regional və yerli qeyri-hökumət, ictimai və özəl təşkilatların bu sahə üzrə fəaliyyətlərinin canlandırılması və əlaqələndirilməsi;

Bədən tərbiyəsi və idman sahəsində aparılan təbliğat və təşviqat işlərinin genişləndirilməsi, daha effektiv və müasir formada təşkil edilməsi;

İnvestisiya Proqramına, Regionların sosial-iqtisadi inkişafı proqramlarına uyğun olaraq yeni idman qurğularının, xüsusən müvafiq şəhər və rayonlar üçün ənənəvi və prioritet sayılan idman növü kimi müəyyən edilmiş idman növləri üzrə təlim idman bazalarının tikintisinin planlaşdırılması və inşası.

Azərbaycanda idman turizminin qarşılaşdığı problemlər tədricən həll edilir və gələcək gələcəyə inamlı addımlar atılır. Artıq bu istiqamətdə bir sıra layihələr həyata keçirilmişdir. Belə layihələrdən ən əzəmətlisi timsalında 12-28 iyun 2015-ci il tarixləri arasında keçirilmiş 1-ci Avropa Oyunlarına ev sahibliyi etməyi göstərmək olar. Oyunlarda 50 ölkədən 20 idman növü üzrə 6000-dən çox idmançı iştirak etmişdir. İlk dəfə Azərbaycanın ev sahibliyi etdiyi bu tədbirin idman aləmində nə

qədər böyük əhəmiyyət daşdığı demək artıqdır. Eyni zamanda Avropa oyunları Azərbaycanın turizm sektoru üçün böyük imkanlar yaratmışdır. Olimpiya Oyunları ərəfəsində ölkəmizə 10 minlərlə xarici qonaq gəlmişdir. İştirakçıların sayını və əhəmiyyətini nəzərə alanda 1-ci Avropa Oyunları indiyədək Azərbaycanda keçirilmiş ən böyük tədbir olmuşdur.

“ Avropa Oyunları ölkəmizin beynəlxalq nüfuzunun, inkişaf səviyyəsinin ələxsus da iqtisadi imkanlarının göstəricisidir. Və eyni zamanda Azərbaycanın ev sahibliyində Avropanı bir araya gətirən idman və dostluq bayramıdır”, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Milli Olimpiya Komitəsinin rəhbəri İlham Əliyev ilk Avropa oyunlarını haqqlı olaraq məhz bu cür dəyərləndirib.

Avropa Oyunlarında idman yarışlarının keçirilməsi üçün nəzərdə tutulmuş 18 idman obyektı vaxtında və yüksək keyfiyyətlə, müasir beynəlxalq standartların tələblərinə uyğun tikilib və ya yenidən qurularaq istifadəyə verilmiş, yarışlar üçün tam hazırlanmışdır. 18 idman obyektindən 12- sinin daimi (o cümlədən 5 yeni obyekt – Milli Gimnastika Arenası, Bakı Olimpiya Stadionu, Su İdman Sarayı, Bakı Atıcılıq Mərkəzi, BMX Veloparkı), 6-sının isə müvəqqəti yarış obyektləri (Su Polosu Çimərlik Arenası, 3x3 basketbol Arenası, Dağ velosipedi Veloparkı, Triatlon və şosse velosipedi yarışları üçün qurğular) Olmasına baxmayaraq, Su Polosu, Çimərlik Arenası, 3x3 basketbol Arenasını özündə birləşdirən Avropa Oyunları Parkının tikinti və quraşdırma işləri çox yüksək səviyyədə aparıldığından, gələcəkdə daimi idman obyektı kimi istifadəsi nəzərdə tutulmuşdur.

Avropanın 50 ölkəsinin idmançılarının iştirak etdiyi bu möhtəşəm tədbirdə Azərbaycan 21-i qızıl, 15-i gümüş və 20-si bürünc olmaqla 56 medal qazanmış və medallar cədvəlində Rusiya Federasiyasından sonra 2-ci yeri tutmuşdur. Azərbaycan idmançılarının bundan əvvəl keçirilmiş Yay Olimpiya Oyunlarında qazandığı uğurlarla müqayisə göstərir ki, I Avropa Oyunlarında yığmamız yeni keyfiyyət səviyyəsinə qalxdı. London Tay Olimpiya Oyunlarında Azərbaycan yığması Avropa ölkələri arasında 15-ci yerə yüksəlmişdisə, Bakı 2015-də onlar gərgin mübarizədə daha yüksək – 2-ci pillədə yerini quruyub saxlaya bildi.

Bütün bunları ümumiləşdirərək, artıq başa çatmış ilk Avropa Oyunları Azərbaycan üçün bir qürur mənbəyi və gələcək üçün vizit kartıdır. Bu Oyunları keçirməklə biz özümüzlə olan inamı artırdıq, idman infrastrukturumuza investisiya qoyuruq.

3.3. Azərbaycanda turizmin inkişaf perspektivlərinin

proqnozu

Ölkəmizin turizm sahəsində böyük inkişaf perspektivləri var. “Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyası çərçivəsində 2020-ci ilədək turizm infrastrukturunun inkişaf etdirilməsi, beynəlxalq standartlara cavab verən turizm xidmət sahələri dairəsinin genişləndirilməsi, sektorun rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi və digər məsələlər nəzərdə tutulur.

Azərbaycan çox nadir təbii, mədəni, milli, etnoqrafik ehtiyatlar, zənginliklər kompleksinə malikdir. Əlverişli coğrafi mövqeyi, doqquz iqlim qurşağı, flora və faunasının müxtəlifliyi, zənginliyi, dəniz sahilində yerləşməsi, mədəni-tarixi irsi, ləziz mətbəxi, yüksək qonaqpərvərlik ənənələri ölkəmizdə turizmin inkişafı üçün böyük perspektivlər açır. Zəngin mədəni-tarixi irsi və əlverişli təbii şəraiti olan Azərbaycanın turizm sahəsində böyük inkişaf perspektivləri var. Bu sahədə aparılan işlərin nəticəsi olaraq, demək olar ki, son illər dövlətimizin qayğısı sayəsində turizm inkişafımızın prioritet istiqamətlərindən birinə çevrilmişdir. Turizmin ölkə iqtisadiyyatının mühüm hissəsinə çevrilməsi regionların infrastruktur cəhətdən inkişafını da təmin edir. Ümumiyyətlə, respublikamızın bütün rayonlarında - Qobustan, İsmayıllı, Qəbələ, Oğuz, Şəki, Qax, Zaqatala, Balakən, Lerik, Masallı, Gədəbəy, Naftalan, Şamaxı və digər adlarını sadalaya bilmədiyimiz bölgələrimizdə müasir turizm obyektləri, mehmanxanalar, istirahət zonaları tikilməkdədir. İnfrastruktur yenilənir ki, bu proses də daxili və xarici turizmin inkişaf etdirilməsi istiqamətində mühüm addımdır.

Müvafiq dövlət proqramları, o cümlədən “Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyasında da turizmin inkişaf hədəfləri dəqiq əksini tapıb. Konsepsiya çərçivəsində 2020-ci ilədək turizm infrastrukturunun inkişaf etdirilməsi, beynəlxalq

standartlara cavab verən turizm xidmət sahələri dairəsinin genişləndirilməsi, sektorun rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi, turizmin ÜDM-də xüsusi çəkisinin artırılması istiqamətində tədbirlərin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulur. Bu sahəyə dair qanunvericilik və standartların təkmilləşdirilməsi, bölgələrdə turizm fəaliyyətinin stimullaşdırılması, informasiya-təbliğat işinin gücləndirilməsi, milli, tarixi-mədəni, sosial-iqtisadi və təbii xüsusiyyətlərin nəzərə alınması yolu ilə turizm marşrutlarının yaradılması təşviq ediləcək.

Müasir, inkişaf etmiş turizm infrastrukturunun yaradılması istiqamətində həlledici rolu ölkə Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən həyata keçirilən, məqsədi ölkəmizi inkişaf etmiş infraqururura malik turizm mərkəzinə çevirmək olan siyasət oynayır. Bununla əlaqədar olaraq, ilk öncə, Azərbaycanda nümunə olan dağ turizm kompleksi Şahdağı, həmçinin Bakıda və Bakı ətrafında tikilmiş məşhur beynəlxalq brendlərin çoxsaylı iri otellərini qeyd etmək yerinə düşər. Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanda turizm sahəsində reallaşdırılan ən böyük layihələr sırasında “Şahdağ” və “Tufandağ” qış-yay turizm komplekslərinin yaradılması özünəməxsus yer tutur. Onu da qeyd etmək yerinə düşər ki, ölkəmizdə turizmin müxtəlif növlərinin inkişafına, turizm sahəsində çalışan kadrların hazırlanmasına yeni təkan verəcək “Azərbaycan Respublikasında 2007-2016-cı illər üçün turizmin inkişafına dair Dövlət Proqramı” qəbul edilib. Turizm sektorunun dinamik inkişafı üçün peşəkar kadrların hazırlanmasına diqqət artırılmaqdadır. Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin təşəbbüsü ilə Turizm Universiteti yaradılıb, ixtisaslı kadrlar hazırlanır. Həmin kadrlar dünyanın məşhur otel və mehmanxanalarında təcrübə keçirlər. Bundan əlavə, turizm sahəsi üçün əlverişli guşələrımızdən olan İsmayılıda peşə məktəbinin yaradılması da bu sahədə olan təcrübəli mütəxəssislərin yetişməsinə xidmət edir. Vətənimizdə həmişə gəzmək, istirahət etmək üçün gözəl şərait olmuşdur. Bunu görkəmli fransız yazıçısı Aleksandr Dümanın(1802-1870) fikirləri də bir daha təsdiqləyir. Tarixən Azərbaycana səyahət etmiş şəxsiyyətlər bu ölkənin mədəniyyəti və incəsənəti, ədəbiyyatı, coğrafiyası, habelə Azərbaycan xalqının qonaqpərvərliyi haqqında çox maraqlı və dəyərli fikirlər söyləyiblər. http://www.anl.az/down/meqale/iki_sahil/2014/noyabr/403618.htm.

Bu fikirləri Prezident İlham Əliyev paytaxtımızda beşulduzlu "Four Seasons Hotel Baku"nun açılışında bildirib.

Mədəni-tarixi irsə və əlverişli təbii şəraitə malik olan Azərbaycan turizm sahəsində böyük inkişaf perspektivlərinə malikdir. Ölkəmizdə turizmin əksər növlərinin (kənd, müalicə-sağlamlıq, ekoloji, mədəni, sosial, kommersiya, idman və s.) inkişafı üçün geniş imkanlar mövcuddur. Turizmin inkişafına dair dövlət proqramlarının həyata keçirilməsi nəticəsində bu sahənin dinamik inkişafı üçün münbit şərait yaradılmış, beynəlxalq turizm bazarına inteqrasiyanın təmin olunmasının əsası qoyulmuş, milli turizm kompleksinin rəqabətə davamlılığı yüksəlmişdir.

Hazırda turizm dünyada sürətlə inkişaf edən biznes sahələrindəndir. Dünya üzrə ümumi milli məhsulun 10 faizi, ixracatın 8 faizi beynəlxalq turizmin payına düşür, göstərilən xidmətlərin təqribən üçdə biri beynəlxalq turizm vasitəsilə həyata keçirilir. Dünyada əmək qabiliyyətli əhalinin 8,1 faizi turizm sektorunda və onunla bağlı iqtisadiyyat sahələrində məşğuldur.

Ölkəmizdə turistləri yerləşdirmə biznesi dinamik sürətdə inkişaf edir. Turizm sahəsində çalışanların peşə hazırlığının artırılması məqsədi ilə 2006-cı ildə Turizm İnstitutu yaradılmış, onun nəzdində müxtəlif peşələr üzrə daimi fəaliyyət göstərən kurslar açılmışdır. Ümumdünya Turizm Təşkilatının dəstəyi ilə müxtəlif təlim proqramları həyata keçirilməkdədir. Aparılan kompleks işlərin nəticəsi olaraq Azərbaycana gələn turistlərin sayı ilbəil artır, respublikamızda fəaliyyət göstərən turizm şirkətlər şəbəkəsi genişlənir.

Ötən müddətdə Azərbaycan milli mədəniyyətinin və turizm potensialının beynəlxalq aləmdə tanıtılması, ölkəmizin dünyanın mədəniyyət və turizm məkanına geniş inteqrasiya olunması, milli mədəni irsimizin, dəyər və sərvətlərimizin qorunub saxlanması, inkişaf etdirilməsi və gələcək nəsillərə olduğu kimi çatdırılması istiqamətində müəyyən nəticələrə nail olunmuşdur. Azərbaycanın qeyri-maddi mədəni irsinin qorunması, bərpası, təbliği istiqamətlərində görülən işlərin davamı olaraq Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi tərəfindən "2010-2014-cü illər üçün Xalq Yaradıcılığı Paytaxtları" proqramı təsdiq edilmişdir.

Turizm sektorunun ölkə iqtisadiyyatının aparıcı sahələrindən birinə çevrilməsi bu gün Azərbaycanda ən mühüm vəzifə olaraq qarşıda durur. Son illər Azərbaycanda əldə olunmuş sosial-iqtisadi nailiyyətlər bu vəzifənin yeni imkanlara adekvat səviyyədə yerinə yetirilməsinə şərait yaradır. "Azərbaycan Respublikasında 2010-2014-cü illərdə turizmin inkişafına dair Dövlət Proqramı" ölkədə turizm problemlərinin həlli və turizm sahəsinin daha da inkişaf etdirilməsinin təmin olunmasına xidmət edir. Dövlət proqramının başlıca məqsədi Azərbaycanda yüksək iqtisadi, sosial və ekoloji tələblərə cavab verən müasir turizm sahəsinin formalaşdırılması və onun ölkə iqtisadiyyatının əsas inkişaf dayaqlarından birinə çevrilməsinin təmin edilməsidir. Bu məqsədə nail olmaq üçün aşağıdakı əsas vəzifələrin həlli nəzərdə tutulur: Azərbaycanın tarixi, mədəni və mənəvi irsinin, adət-ənənələrinin dünyada təbliği, ayrı-ayrı regionların və şəhərlərin tarixini əks etdirən materialların nəşr etdirilməsi və yayılması, müasir informasiya və kommunikasiya texnologiyalarının tətbiq edilməsi; ölkədə turizm infrastrukturunun yüksək beynəlxalq tələblər səviyyəsində qurulmasına istiqamətlənmiş məqsədyönlü fəaliyyətin həyata keçirilməsi; turizm sahəsində normativ-hüquqi bazanın və dövlət tənzimlənməsi mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi; mehmanxanaların və digər turizm xidməti müəssisələri şəbəkəsinin genişləndirilməsi.

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanda qeyri-ənənəvi turizm növlərinin inkişaf etdirilməsinin xüsusi əhəmiyyəti vardır. Ölkəmizin turizm-rekreasiya ehtiyatlarının zənginliyi qeyri-ənənəvi turizm növlərinin inkişafına şərait yaradır. Bəs görəsən ölkəmiz üçün hansı turizm növləri qeyri-ənənəvi sayılır?

Zəngin turizm-rekreasiya ehtiyatlarının olmasına baxmayaraq, ölkəmizdə hələ ki, ekoloji turizm, kənd turizmi, macəra-ekstremal, etnik və s. turizm sahələrinin inkişafı haqqında danışmaq çətindir. Daxili turizm üçün bu adı çəkilən turizm sahələri qeyri-ənənəvi sayıla bilər. Bu sahədə mövcud olan boşluqları aradan qaldırılması üçün müvafiq tədbirlər həyata keçirilir. Lakin proses çox ləng getdiyindən istəklər layihələr çərçivəsində qalır. Regionlarda turizm infrastrukturunun təhlil olunduqda Böyük Qafqazın dağ və dağətəyi ərazilərində qeyri-ənənəvi turizm növlərinə aid məqsədyönlü şəkildə turizm klasterlərinin yaradılması xüsusi önəm daşıyır./11./.

Artıq bu bölgələrdə bəzi qeyri-ənənəvi turizm növlərinə rast gəmək olar. Məsələn, 2012-ci ilin sonunda, Qusar şəhərindən 30 kilometr şimalda, rayonundağlıq Alayan kəndi ərazisində yerləşən Şahdağ Qış-Yay Turizm Kompleksinin və 2014-cü ilin yanvarında, Qəbələ rayonunda “Tufan” Dağ-Xizək Yay-Qış İstirahət Kompleksinin istifadəyə verilməsi turistlər üçün ölkəmizdə dağ-xizək və dağ-qış idman növləri ilə məşğul olaraq imkanları yaradır. (<http://www.anspress.com/index.php?a=2&lng=az&nid=245281> (electron resurs)). Dağlıq ərazidə Eksperimental Turizmin təşkili dünya praktikasında geniş yayılmışdır.

Azərbaycan dağlarının da dağ idman növləri baxımından böyük perspektivi vardır. Hətta ölkəmizdə Hava və Eksperimental İdman Növləri Federasiyası tərəfindən dağadırmanma, qayayadırmanma, buzadırmanma və s. kimi ekstremal idmanın növləri üzrə aktiv fəaliyyət həyata keçirilir. Federasiyanın təşəbbüsü ilə paraşütdən, deltaplandan tullanma, Qaraçay və Qudyalçayda kanyoninq həyata keçirilmişdir. Təşkil edilən fəaliyyətlərin əksəriyyəti Böyük Qafqaz dağlarının payına düşür. Federasiya tərəfindən ekstremal idman növ xidmətləri üzrə təklif olunan xidmətlər ölkəmizdə dağ idman növləri inkişafına yönəldilib. Lakin daxili bazarda bu idman növünə müraciət edənlərin sayının az olması onu ölkəmiz üçün qeyri-ənənəvi turizm növləri sırasına daxil etmə imkanı verir.

Respublika turizm mərkəzinin Şəkidə Daşüz kəndində fəaliyyət göstərməsi ölkəmizdə hələ ki, qeyri-ənənəvi sayılan atçılıq turizminin inkişafı üçün əlverişli zəmin yaradır.

Son zamanlar ölkəmizdə paintball yarışlarının təşkili həyata keçirilir. Respublikada ilk dəfə olaraq Ağstafada Paint-Ball və Stend atçılıq mərkəzi inşa edilib. Eyni zamanda, paytaxtda Baku Paintball Center klubu fəaliyyət göstərir. Gənclərin Paintballa göstərdiyi maraq digər rayonlarda da bu tip mərkəzlərin tikilməsinə ehtiyac olduğunu təsdiqləyir və onların əyləncə mərkəzi olmaqla yanaşı yeniyetmə və gənclərin hərbi vətənpərvərlik tərbiyəsində mühüm rol oynayacaqdır.

Əlavə olaraq respublikanın Böyük Qafqaz dağlarında paraplanla tullanma, bancı-jumping, vertolyotlarda turların təşkili və s. kimi xidmətlər göstərmək, həmçinin hadisə turizmi kimi qeyri-ənənəvi turizm növlərini inkişaf etdirmək mümkündür.

Ölkəmiz üçün yeni qeyri-ənənvi turizm növlərini müəyyən edərək nəzərə almaq lazımdır ki, qeyri-ənənvi turizmə maraq göstərən turistlərdə əsasən aşağıdakı xüsusiyyətlər səciyyəvidir:

- yeniliyə marağın olması;
- kiçik qruplarda səyahətlərə üstünlük vermək;
- fərqli mədəniyyətlərə marağın olması və s. ;

Müasir dövrdə aktual problemlərdən biri gənclərimizin dünya görüşünün genişləndirilməsi məsələsidir. Xarici təcrübədə istehlakçılara məhsulu əyləncəli şəkildə təqdim etməklə, onları hiss edilmədən maarifləndirirlər. Praktikadan bəhrələnərək qeyri-ənənvi turizm növlərinin də gənclərin dünya görüşlərini artırmaqda istifadə etmək mümkündür. Məsələn, Fransanın “Astariks” əyləncə mərkəzi daha çox uşaq ailələrin istirahəti üçün nəzərdə tutulub. Tematik parklarda istifadə edilən əyləndirici personajlar kimi onların obrazlarında istifadə edirlər. Bununla da uşaqları kiçik yaşdan ölkənin tarixi ilə tanış edib, onlarda vətənpərvərlik hissini formalaşdırırlar. Başqa misal olaraq Yaponiya və Almaniya kimi ölkələrin Disney Parklarını qeyd etmək olar ki, burada adı çəkilən ölkələrin öz animasiyalarına üstünlük verilir. Almaniyada daha çox Qrim qardaşlarının nağılları tanındı. Ölkəmizdə də gələcəkdə yaradılacaq əyləncə mərkəzlərində xarici yox, öz ədəbiyyatımıza aid cırtan, qoğal, Molla Nəsrəddin, qaraca qız və s. personajlardan istifadə edilsə, daha məqsədəuyğun olar. Eyni zamanda, xaricdən gələn turistlər üçün belə mərkəzlərdə yeni obrazların istifadə edilməsi həm maraqlı, həm də cəlbedici olacaq.

Beləliklə, bölgələrimizdə qeyri-ənənvi turizm növlərinin inkişaf etdirilməsinin əhəmiyyəti aşağıdakılardan ibarətdir:

- ölkənin xarici bazarda tanındılması;
- Dövlət büdcəsinə əlavə gəlirin gəlməsini təmin edəcək;
- Regionlara pul axınıni yaradaraq onların inkişafına təkan verəcək;
- əhalinin (xüsusən də regionlarda) maariflənməsinə kömək edəcək;
- ölkədə turizmin mövsümlükdən asılılığını zəiflədəcək;
- təbii, eləcə də mənəvi dəyərlərin qorunmasına imkan yaradacaq;

- əhalinin məşğulluğunu (xüsusən bölgələrdə) artıracaq;
- təklif edilən məhsullar sayəsində istehlakçıların tələbi ödəniləcək;
- daxili bazarda təkliflərdə çeşidlilik yaranacaq.

Azərbaycan Respublikasında turizmin daha da inkişaf etdirilməsi və turizm fəaliyyəti üçün əlverişli şəraitin yaradılması zərurətini, turizm ehtiyatlarından səmərəli istifadə olunmaqla zəngin coğrafi landşafta malik ölkəmizin təbiət abidələrinin, eləcə də xalqımızın qədim mədəni-tarixi irsinin geniş miqyasda tanıtılmasını təmin etmək məqsədi ilə müvafiq tədbirlərin görülməsi nəzərdə tutulub. 2011-ci ilin ölkəmizdə "Turizm ili" elan edilməsi də bu baxımdan diqqəti çəkən məsələ olmuşdur. Ölkə başçısının "Azərbaycan Respublikasında 2011-ci ilin "Turizm ili" elan edilməsi ilə bağlı Tədbirlər Planı"nın təsdiq olunması haqqında sərəncam imzalaması qarşıya qoyulan vəzifələrin uğurla həyata keçirilməsini təsdiqlədi.

Bakıda beşulduzlu hotel komplekslərinin açılışı qarşıya qoyulan vəzifələrin uğurla həyata keçirildiyinə əyani sübutdur. Dünya standartlarına cavab verən hotel komplekslərinin istifadəyə verilməsi ölkəmizin qüdrətindən xəbər verir. Yalnız dünyanın ən inkişaf etmiş ölkələrində rast gəlinən bu cür obyektlər iş adamları, turistlər və qonaqlar üçün maksimum xidmətlər təklif edir. Ölkəmizdə qeyri-neft sektorunun inkişafına olan diqqət və qayğı respublikamızda turizmin inkişafını sürətləndirmişdir. Əldə olunan nəticələr ölkəmizdə hotel biznesiningenişləndirilməsini və keyfiyyətə yeni mərhələyə qədəm qoymasını zəruri edir.

Bu günlərdə Bakıda daha bir beşulduzlu hotel - "Four Seasons Hotel Baku"nın açılışı oldu. Klassik və müasir dizaynı ilə seçilən bu kompleksdə beynəlxalq və milli memarlıq üslubu peşəkarlıqla uzlaşdırılmışdır. "Four Seasons" özünün yeni incisi - "Four Seasons Hotel Baku"nu Xəzər dənizinin sahilində, ekoloji təmiz zonada turistlərin ixtiyarına verir. Yeni istifadəyə verilən hotelin orijinallığını artıran və daha çox diqqəti cəlb edən amillərdən biri də dizayn zamanı milliliyin diqqətdə saxlanmasıdır. Hotelin bütün zallarına və toplantı otaqlarına ecazkar Azərbaycan muğamlarının adı verilmişdir. Burada "Segah" adlı 500 nəfərlik böyük ziyafət zalı yaradılmışdır. Bu zalda xüsusi mərasimlər və digər əlamətdar tədbirlər keçirmək mümkündür. Belə mərasimlərin keçirilməsi üçün həcmcə daha kiçik bir zal - 390

nəfərlik "Rast" zalı da istifadəyə verilmişdir. Hotelin "Şur", "Çahargah", "Bayatı-Şiraz", "Humayun", "Şüştər" otaqlarında müxtəlif işgüzar görüşlərin keçirilməsi üçün bütün şərait yaradılmışdır. "Four Seasons" hotellər şəbəkəsinin dünyada sayca 90-cı hoteli "Four Seasons Hotel Baku" 27 lüks və yüksəksəviyyəli qonaqlar üçün nəzərdə tutulan iki nömrə də daxil olmaqla ümumilikdə 171 geniş otaqdan ibarətdir. Son dəbdə yaradılan hotelin fəaliyyətə başlaması ümumilikdə 350-yə yaxın yeni iş yerinin açılması deməkdir.

Prezident İlham Əliyev Bakıda beşulduzlu "Four Seasons Hotel Baku"nun açılışında bildirib: "Mən çox şadam ki, belə möhtəşəm memarlıq və sənət əsəri Bakıdadır, Azərbaycandadır. Azərbaycan buna layiqdir. Bakıya gələn qonaqlar şəhərin gözəlliyi ilə tanış olacaq, eyni zamanda bu gözəl hoteldə istirahət edəcəklər.

Ölkəmizdə hotellərin sayı getdikcə artır. Azərbaycanda son bir il ərzində bir neçə dünya şöhrətli hotellər şəbəkəsi açılmışdır. Onların sadəcə sadalanması onu göstərir ki, doğrudan da Bakı dünyanın mərkəzinə çevrilir. Son bir il, ya bir il yarım ərzində "Kempinski", "Hilton", "Sheraton", "Marriott", "Jumeirah" və nəhayət, "Four Seasons" hotellərinin açılması, növbəti aylarda "Fairmont" hotelinin açılışı Azərbaycanın nəinki turizm potensialını, ümumiyyətlə potensialını göstərir. Çünki mən başqa belə şəhər tanımıram ki, qısa müddət ərzində dünyanın aparıcı hotelləri burada öz hotellərini açsınlar. Bu, Azərbaycana olan inamın təzahürüdür. İnvestorların Azərbaycanın bugününə, gələcəyinə olan inamının təzahürüdür. Şəhərimizin sürətlə inkişaf etməsinin təzahürüdür".

Prezident İlham Əliyev ötən 9 ildə Bakı şəhərinin milli üslubda inkişaf etməsi, təmizliyi, gözəlliyi, müasirliyi ilə göz oxşaması üçün bütün zəruri tədbirləri həyata keçirmişdir. Bu illərdə həyata keçirilmiş çoxşaxəli tədbirlər sistemi həm kəmiyyət, həm də keyfiyyət göstəricilərinə görə miqyaslı, konkret və ünvanlı olması ilə diqqət çəkir. Ölkə başçısının yeni dövrün tələblərinə uyğun olaraq Bakı şəhərinin və onun qəsəbələrinin sosial-iqtisadi inkişafının daha da sürətləndirilməsi üçün konkret vəzifələr müəyyənləşdirməsi qarşıdakı dövrdə daha böyük nəticələrin əldə olunacağına əminlik yaradır. /<http://www.azerbaijan-news.az/>.

Nəticə və təkliflər

Dünya təcrübəsində olduğu kimi, Azərbaycanda da getdikcə iqtisadiyyatın əsas sahələrindən birinə çevrilən turizm bir çox xidmət sahələrini özünə cəlb edərək, bütövlükdə cəmiyyətin, demək olar ki, bütün təbəqələri üçün gəlir mənbəyi rolunu oynayır. Təsdiq edilmiş Dövlət Proqramının yerinə yetirilməsi üçün hazırlanmış tədbirlər planında regionlarda turizm infrastrukturunun yaradılması ilə bağlı təkliflər 30 bənddə öz əksini tapmışdır.

Azərbaycanda turizmin inkişaf etdirilməsi ilə bağlı Gənclər, İdman və Turizm Nazirliyinin fəaliyyət planında məhz regionlarda yeni turizm infrastrukturunun qurulması, yerli və xarici sərmayəçilərin regionlara cəlb olunması və orada yeni turizm müəssisələrinin yaradılması ilə əhalinin məşğulluğunu təmin etmək öncül istiqamət təşkil edir. Bu məqsədlə Turizm Baş İdarəsinin ölkədə turizmin inkişafı ilə bağlı seçilmiş 30 perspektivli rayon və şəhərlərə ezam olunmuş əməkdaşları tərəfindən regionlarda turizmin müxtəlif növlərinin yaradılması üçün ərazilərin öyrənilməsi və sxematik xəritələrin hazırlanması işi aparılır. Sonrakı mərhələdə Azərbaycan üzrə turizm zonalarının müəyyən edilməsi və bu zonalara sərmayələrin cəlb olunması nəzərdə tutulur. Lakin bundan əvvəl turizm zonalarından, yerli potensialdan maksimum dərəcədə səmərəli istifadəni təmin etmək, ətraf mühiti qorumaq məqsədi ilə zonaların əsasnaməsi hazırlanmalı və təsdiq edilməlidir. Zonaların istifadəsi prosesində də əsas meyar regionların inkişafı və sosial-iqtisadi vəziyyətinin yaxşılaşdırılması olacaqdır.

Azərbaycanın təbiətinin zənginliyi və rəngarəngliyi regionlarda turizmin müxtəlif növlərinin inkişafına geniş imkanlar yaradır. Kortəbii olsa da, yerli əhali artıq belə imkandan istifadə edir. Kənd turizmi ilə məşğul olaraq, ilin bütün mövsümlərində yerli və xarici turistlərə yaşayış yeri, yemək verir, hətta bəzi kəndlərdə ekskursiya xidmətləri də göstərirlər. Qeyd etmək lazımdır ki, turistləri qəbul edən kəndli ilə yanaşı, göstərilən xidmətlərə görə digər sakinlər də mənfəət əldə edirlər. Belə ki, qonşu kəndlilər istehsal etdikləri ərzaq məhsullarını, əl işlərini turistlərə satmaq imkanı qazanırlar. Bizdə olan məlumatlara görə, belə kənd evlərinin sayı hər mövsüm

artmaqdadır. Sosial rifahın yaxşılaşdırılmasında əhəmiyyətli rol oynayan bu turizm növünün dəstəklənməsi məqsədi ilə Turizm Baş İdarəsi kənd turizminin təbliğ olunması və inkişaf etdirilməsi üçün daim regionlarda treninqlər və təlim kursları təşkil edir. Kənd turizmi maddi gəlir mənbəyi olmaqdan əlavə, mədəniyyətimizin, adət-ənənələrimizin, mətbəximizin təbliğində əvəzedilməz amildir və inanırıq ki, yaxın gələcəkdə Azərbaycanın bütün bölgələrində geniş vüsət tapacaqdır.

Regionlarda mövcud olan problemləri yaxından öyrənmək məqsədi ilə respublika Prezidenti yanında fəaliyyət göstərən Sahibkarlar Şurasının nəzdində regionlarda sahibkarlığın inkişafı işçi qrupu yaradılmışdır. Turizm Baş İdarəsinin əməkdaşının da üzv olduğu qrup regionlara mütəmadi səfər edir, müxtəlif fəaliyyət növləri ilə məşğul olan sahibkarlarla yanaşı, turizm sektorunda çalışan iş adamları ilə də görüşlər keçirir. Bütün bunlar regionların sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramının yerinə yetirilməsinə töhfə verəcəkdir.

Regionların sosial-iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsində önəmli rol oynayan məqamlardan biri də turizm sahəsində fəaliyyət göstərən sahibkarların turizm infrastrukturunun yaradılmasına dair təqdim etdikləri layihələrin nəzərdə tutulmuş proqramlar üzrə maliyyələşdirilməsinə üstünlük verilməsidir. Belə layihələrin aidiyyəti qurumlar tərəfindən dəstəklənməsi regionlarda da turizm axınının güclənməsinə təsir edə biləcək turist xidmət sahələrinin yaradılmasına və inkişafına müsbət təsirini göstərəcəkdir.

Gənclər, İdman və Turizm Nazirliyi regionların turizm potensialının tədqiq və təbliğ olunması məqsədi ilə Birləşmiş Millətlər Təşkilatı ilə birgə Azərbaycanın yeddi rayonunda turist informasiya mərkəzinin yaradılması işinə başlamışdır. Turizm Təbliğat məşinının tərkib hissəsi olmaqla yanaşı, bu mərkəzlər yerlərdə turizm sahəsi üzrə mütəxəssislərin hazırlanması funksiyasını da yerinə yetirərək, regionlarda mövcud olan kadr boşluğunun aradan qaldırılmasında əvəzsiz rol oynayacaqdır.

Göründüyü kimi, Gənclər, İdman və Turizm Nazirliyi tərəfindən bu sahədə həyata keçirilən tədbirlərin əsasını regionlarda turizm sektorunun inkişaf etdirilməsi və bununla da sosial-iqtisadi vəziyyətin yaxşılaşdırılması təşkil edir. <http://azertag.az/xeber/-2015>.

2015-ci ildə ölkəmizin mövcud turizm potensialının səmərəli istifadə olunması məqsədilə turizm sahəsində ardıcıl işlər görülmüşdür.

Yeni mədəni-turizm marşrutlarının yaradılması çərçivəsində layihələrin hazırlanması üzrə işlər aparılmışdır.

Turizm sahəsində çalışan kadrların maarifləndirilməsinə və turizmin müxtəlif növlərinin inkişafına təkan verəcək «Azərbaycan Respublikasında 2007-2016-cı illər üçün Turizmin inkişafına dair Dövlət Proqramı»nın layihəsi hazırlanmış və müvafiq dövlət orqanlarına təqdim edilmişdir.

Dövlət Proqramının əsas məqsədi “Turizm haqqında” Qanunda, habelə digər müvafiq normativ-hüquqi aktlarda nəzərdə tutulmuş müddəalara uyğun olaraq turizm sahəsində dövlət siyasətinin həyata keçirilməsini, ölkənin sosial-iqtisadi inkişafını təmin edən vasitələrdən biri kimi turizm sərvətlərindən səmərəli istifadə olunmasını, turizmin ölkə iqtisadiyyatının öncül istiqaməti kimi tanınması və bu sahənin səmərəliliyinin artırılmasını təmin etməkdir.

Turizmin inkişafı sahəsində qarşıya qoyulan əsas məqsədlər Turizm ehtiyatlarının öyrənilməsi və onların genişləndirilməsi, turistlərin istirahəti, onların tələbatının ödənilməsi üçün zəruri olan xidmətlərin, ekskursiya və digər mədəni tədbirlərin çeşidinin genişləndirilməsi və müasir standartlara uyğunlaşdırılması, sanatoriya-kurort sərvətlərinin öyrənilməsi və davamlı istismarı, mehmanxanaların və digər turizm obyektlərinin tikintisinin genişləndirilməsi, turizm marşrutlarının artırılması, turizm növlərinin inkişaf etdirilməsi, prioritet turizm növü kimi mədəni turizm, ekoloji turizm və kənd yaşıl turizmi, rekreasiya turizmi sahəsində dövlət tənzimlənməsinin gücləndirilməsi, milli adət-ənənələri, Azərbaycan xalqının tarixi-mədəni irsini, ayrı-ayrı regionların və şəhərlərin tarixini əks etdirən materialların nəşr etdirilməsi və yayılması, milli sənətkarlıq və suvenir məhsullarının istehsalının və satışının genişləndirilməsi qarşıya qoyulan əsas məqsədlər sırasındadır.

Eyni zamanda Azərbaycanı turizmin inkişafı üçün əlverişli şəraitə olan ölkə kimi dünyada tanımaq məqsədilə yeni Azərbaycan Turizm əmtəə nişanının (loqosunun) və turizm sahəsində olan Azərbaycan brendlərinin reklam-təbliğat və məlumat-sorğu

fəaliyyətinin canlandırılması, beynəlxalq proqramlar çərçivəsində regional mədəni turizm marşrutlarının yaradılması və inkişaf etdirilməsi və turizm inkişafı sahəsində beynəlxalq əməkdaşlığın genişləndirilməsi prioritet istiqamətlərdəndir.

Turizm sahəsinin inkişaf istiqamətləri:

Qarşıya qoyulan məqsədlərə nail olmaq üçün ilk növbədə sadalanan tədbirlərin həyata keçirilməsi planlaşdırılır:

- fəaliyyət göstərən turizm obyektlərinin müasir tələblərə uyğun qurulması;
- turizmin inkişafında kənd təsərrüfatı və kəndin inkişafına şərait yaratmaqla müasir dövrdə iqtisadiyyatın ərazi strukturunun təkmilləşməsinə nail olmaq ;
- beynəlxalq və daxili bazarda ölkənin rəqabət qabiliyyətini artırmaqla turizm infrastrukturunu təkmilləşdirmək və turizm sənayesini inkişaf etdirmək;
- ölkə turizm-rekreasiya zonalarının hüquqi statusunu müəyyən etmək, ərazisində turizm zonalarının və turist marşrutlarının müəyyən olunmasını təmin etmək;
- turizm xidməti üzrə mütərəqqi üsulların və standartların hazırlanmasına və tətbiq edilməsinə nail olmaq;
- turizm sahəsində çalışan insanların peşə hazırlığı səviyyəsini daima artırmaq, turizm sahəsində zəngin təcrübəli ölkələrlə kadr hazırlığı sahəsində beynəlxalq əməkdaşlığı genişləndirmək ,turizm ehtiyatlarının qorunmasını təmin etmək və bu ehtiyatlardan istifadənin səmərəliliyini artırmaq.
- ölkəmizdə ekoloji turizm, kənd turizmi, macəra-ekstremal, etnik və s. turizm sahələrini inkişaf etdirmək.
- ölkədə qeyri-ənənvi turizm növlərini inkişaf etdirmək.

Bölgələrdə iş adamları tərəfindən və ya dövlət himayəçiliyi ilə turistik bazalar yaradılsa, bu, ilk növbədə on minlərlə iş yerinin açılması, kənd təsərrüfatı mallarının rahat satışı, bölgə əhəlisinin sosial rifah halının yaxşılaşması deməkdir.

Ədəbiyyat siyahısı

- 1.Ə.Q.Əlirzayev “Turizmin iqtisadiyyatı və idarə edilməsi”- Bakı-2010. İqtisad Universiteti” Nəşriyyatı.
- 2 . B.Ə. Bilalov, Ç.G.Güləliyev - “Turizmin Əsasları ” –Bakı-2015
3. “Azərbaycanda Turizmin inkişaf problemləri “ – F.İ.Qurbanov , Bakı -2007 Adiloğlu nəşriyyatı .
4. “Turizmin Əsasları “ – Soltanova H.B. və Hüseynova Ş.H. Bakı -2007 Mütərcim nəşriyyatı .
5. Turizmin Menecmenti – Bilalov B.Ə . Bakı-2005 Mütərcim nəşriyyatı .
6. Azərbaycan Hava və Ekstremal İdman Növləri Federasiyasının saytı//:www.fairex.az.(electron resurs).
7. “Turizm Fəaliyyətinin Tənzimlənməsi” , Bilalov B.Ə , Bakı -2006 , Mütərcim nəşriyyatı, 280 s.
- 8.Zeynallı Y.Q. “ Azərbaycanca turizm sistemi fəaliyyətinin və idarə olunmasının iqtisadi-coğrafi problemləri ” Bakı , Tuna , 1999.
- 9.Rəhimov S.H. Turizm -ekskursiya işinin təşkili . Bakı , “ Mütərcim ” , 2004.
- 10.Kotler F. “ Marketingin əsasları”. Bakı , “ Ergün ” , 1993.
- 11 İsmayılov Ç.N.,Zeynalova K.Z.”Klaster konsepsiyası və onun regional inkişafda əhəmiyyəti”,”H.Əliyev və Azərbaycanda coğrafiyanın inkişafı”beynəlxalq konfransın materialları Bakı-2013(səh. 80-82.)
- 12.Nəbiyev N.Ə. İqtisadiyyat , cəmiyyət və ekoloji mühit . Bakı, 2000.
13. İlqar Hüseynov , Nigar Əfəndiyeva , “Turizmin Əsasları ” –Bakı-2007
- 14.Азар В.И. Экономика и организация туризма . М. , «Экономика», 1993 .
- 15.Айзенберг М. Менеджмент рекламы. М., 1993.
- 16.Бобе Л.К. , Аренс Ф .Ц. Современная реклама .Тольятти , Изд .дом « Довгань» 1995 .
- 17.Гостиничный и туристический бизнес . М . , «Тандем», 1998 .
- 18.Джангаузова Е.А. Маркетинг в индустрии гостеприимства .М., «Академия» , 2005 .

İnternet saytları

1. <http://www.parityet.az/olke/2300.html>
2. <http://az.wikipedia.org>
3. ilkaddimlar.com
4. <http://www.radio.day.az/news/economy/54202.html>
5. http://www.azerbaijan.az/portal/Society/Tourism/tourism_01_a.html
6. <http://euroaz.wordpress.com/2011/05/01/turizm-təbliği/#more-317>
7. <http://www.milli.az/news/economy/183631.html>
8. <http://az.apa.az/news/284344>
9. <http://webcache.googleusercontent>
10. (<http://www.anspress.com/index.php?a=2&lng=az&nid=245281>) (electron resurs).

Резюме

Туризм является одним из самых широко распространенных видов отдыха. Туризм - это краткосрочная поездка с целью отдыха, религии, лечения или по делам. Слово «туризм» взято из французского слова, которое означает отдых. В последнее время, в связи с улучшением уровня жизни людей, число путешествующих значительно увеличилось. Особенно после Второй Мировой Войны и технологического развития, туризм широко распространилось во всем мире. Глобализация послужила причиной для становления туризма одним из важных частей жизни людей. Туризм разделяется на 2 типа по территории движения: внутренний и международный. Развитие международного туризма напрямую зависит от развития внутреннего туризма.

В настоящее время, 9% мирового ВВП, 1/11 рабочей силы, 6% экспорта и 30% экспорта услуг выпадает на долю туризма. По последним вычислениям, в этом секторе работают около 266 миллион людей. Ожидается что, до 2024-го года это число превысит 298 миллион. Развитие туристического система тесно связано с развитием его областей.

В область туризма входят нижеперечисленные:

- Транспорт возможны путешествия водными, воздушными и автомобильными транспортом. Основная часть туристических перевозок выполняется с помощью автомобильного и воздушного транспорта.

- Информационные технологии – информация играет важную роль в представлении туризма и привлечении туристов в страну.

- Виды услуг – услуги касающиеся еды и напитков очень важная область в туризме. Некоторые страны привлекают туристов только из- за национальной кухни.

- Размещение – услуги размещения, т.е. существование современных отелей, мотелей и гостиниц играет очень важную роль в развитии страны в области туризма.

Уровень развития туризма различается по регионам. В настоящее время, Европа занимает первое место по принятию туристов. Причиной этого является высокое развитие туристической системы и относительная легкость визового режима. В последнее время, Азия, особенно Юго-Восточная часть и Океания выдвигались вперед в туризме. Географические преимущества и благоприятный климатический режим способствуют развитию туризма в этом регионе. Многие международные и региональные организации функционируют в туристической сфере. Самый престижный из них Всемирная Организация Туризма. Мировой Совет по Туризму и Путешествию, Организация Экономического Сотрудничества и Развития, Европейский Союз тоже относятся к ним.

В Азербайджане туризм имеет древнюю историю. Древние торговые пути и транзитные проекты способствовали узнаванию страны на рубеже. Но главный период развития туризма в Азербайджане было после обретения независимости. Туризм был выбран приоритетным сектором и были реализованы некоторые государственные программы для его развития. В результате этого началось поток местных и зарубежных инвестиций в туристический сектор страны. Особенно, начиная с 2002-го года, число иностранных туристов посещающих страну значительно увеличилось. Причины этого являются постепенное узнавание Азербайджана в международной сфере, развитие туристической инфраструктура и реализованная государственная политика и программы. Государственные программы покрывающие «2002 – 2005», «2010 – 2014», «2008 – 2016» годов предпринимались и продолжают предприниматься.

Государство обращает особое внимание к развитию регионов. В последнее время некоторые меры принялись для развития зимнего туризма в регионах Губа, Гусар, а также сезонного туризма в Лянкоране, Хачмазе и других районах.

Одной из основных целей государственной туристической политики является привлечение иностранных инвестиций в страну для развития туризма.

Отели начинающие свою деятельность за последнее время, как Кэмпински, Хилтон, Марриот, Жумериах открылись за счет зарубежных инвестиций.

Туристический сектор в Азербайджане имеет высокий потенциал. Туристические центры, связанные с лечением, зимним туризмом, гастрономией, горами и историческими памятниками имеют потенциал развития. Развитие этих секторов может привести к увеличению туристического потока к ним. Представление Азербайджанского туризма за рубежом, обновление инфраструктура и возрастание количества инвестиций на этот сектор может способствовать увеличению объема туризма в экономике в будущем.

Summary

Tourism is travel for religion, recreation, health, business purposes for a limited time. The meaning of word “tourism” is travel. As living standards of people arose number of travelers increased. Especially after World Work II and advancement in technology tourism became very popular. Tourism became part of people’s life in globalized world.

Tourism can be domestic and international. Development of international tourism depends on development of domestic tourism. In modern world 9% of World GDP, 1/11 employment, 6% of export, 30% of service export in world depends on tourism. 266 million people works in tourism sector. It is expected to reach 298 million by 2024.

Development of tourism industry depends on development of its spheres. The spheres of tourism industry are:

- Transportation – water, air, land transportations are available. The main part of tourist transportation carried out by cars and airlines.
- Information technologies – plays very crucial role in promotion of tourism and attracting tourist to the destination.
- Service industries – such as foods and drinks have very important role in tourism. Some tourists prefer to travel somewhere that has great food and drinks.

- Accommodation – provides so many varieties of accommodation, for example: hotel, hostel, motel, rental homes etc. Improvement of accommodation sector in a tourism area is must.

Level of tourism differs from region to region. Most recently Europe is leading the list. The main reason for that is development of tourism industry and easiness of visa requirements. Recently Asia, more specifically Southern – East Asia and Oceania started rise very quickly. It is nature and potential give countries in this area to offer more for tourists.

There are several regional and international organization in tourism industry.

World Tourism Organization is most recognized and leading in travel and tourism.

Other organizations that work in tourism sector are: World Travel and Tourism Council, Economic Development and Cooperation Agency, European Union and etc.

Tourism in Azerbaijan dates back to ancient times. Ancient trade routes, trans-regional projects attracted many foreigners to the country. But the main development time of the tourism starts after independence. Tourism sector is prioritized by government and state programs are enforced to develop the sectors. In result, country attracted my local and foreign investments to economy. After 2002 there is huge growth in number of incoming tourist. The reason for that is, promotion of Azerbaijani tourism in international level, state policy and programs in this field. “2002-2005”, “2010-2014”, “2008-2016” States Programs have been enforced.

State pays special attention to development of regions. Lately in Gusar and Guba winter tourism complexes were opened, Lankaran and Khachmaz and other cities attracts more and more local and foreign tourists. One of the state goals in state tourism policy is attract foreign investments to tourism of the country. World class hotels lik Kempinski, Hilton, Marriot, Jumeirah was opened in Azerbaijan with help of foreign investments. Azerbaijan has great potential in tourism. Health, recreation, gastronomy, adrenalin, historical tourism types can be improved in Azerbaijan. And this improvement will be lead higher number of foreign tourists. Promotion of Azerbaijan in international level, renewals in infrastructure and more investment in this sector can lead to increase its importance and impact on country economy.

**Magistrant Süleymanov Elvin Natiq oğlunun
“Azərbaycanda turizmin inkişafının sosial-iqtisadi rolu”
mövzusunda yazmış olduğu dissertasiya işinin**

Referatı

Mövzunun aktuallığı – Turizm həm iqtisadiyyatın güclü amili, həm təsirli sosial institut, həm də cəmiyyətdə ictimai rifah və mədəniyyətin göstəricisi kimi insanın həyat səviyyəsinin yüksəlməsinə, mənəvi zənginləşməsinə kömək edir. Azərbaycan dövləti milli turizm sahəsinin inkişaf etdirilməsini iqtisadiyyatın qeyri-neft sektoru üzrə prioritet istiqaməti elan etmişdir. Son illər turizmin təşviqi ilə bağlı görülən işlər, qəbul edilən dövlət proqramları, normativ-hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsi bunu bir daha sübut edir. Dövlət və regional səviyyələrdə həyata keçirilən sosial siyasətdə turizm strateji əhəmiyyətli məsələ kimi çıxış edir.

Tədqiqatın məqsədi və vəzifələri – tədqiqat mövzusunun məqsədi Azərbaycanda turizmin sosial-iqtisadi səmərəsinin yüksəldilməsi və inkişaf potensiallarının təhlili yollarının araşdırılmasıdır. Müəyyən olunmuş məqsədə çatmaq üçün qarşıya aşağıdakı vəzifələr qoyulmuşdur:

- Azərbaycanda turizmin inkişafının mövcud vəziyyətinin araşdırılması;
- Turizm sahəsində ölkədə həyata keçirilən dövlət siyasəti və proqramlarının öyrənilməsi;
- Turizmin ölkə regionlarının və ümumi iqtisadiyyatın inkişafına təsirinin öyrənilməsi;
- Turizmin inkişaf və təkmilləşdirilməsi yollarının araşdırılması;

Tədqiqatın predmeti – Tədqiqatın predmetini Azərbaycanın turizm sisteminin inkişaf perspektivləri təşkil edir.

Tədqiqatın obyektı – Tədqiqatın obyektini isə turizm sahəsinin Azərbaycan İqtisadiyyatının sosial-iqtisadi inkişafında əsas prioritet sahə kimi seçilməsi, mövcud vəziyyəti, problemləri və inkişaf perspektivlərinin araşdırılması və təhlili təşkil edir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi – Tədqiqat işində Azərbaycan turizminin mövcud vəziyyəti sahələr və regionlar üzrə hərtərəfli araşdırılmış, inkişaf potensialı təhlil edilmişdir.

Dövlətin turizm siyasəti və onun istiqamətləri araşdırılmışdır.

Tədqiqatın informasiya bazası - Turizmin inkişaf konsepsiyası, onun qanunları, ölkə iqtisadiyyatında gələcəyə baxış konsepsiyası, turizm nazirliyinin fəaliyyət mexanizmləri və beynəlxalq turist təşkilatlarının əsas iş prinsipləri, Azərbaycanda turizm sisteminin inkişafı mövzusunda müxtəlif yerli və xarici məqalə və ədəbiyyatlardan istifadə olunmuşdur. Ölkənin turist ixrac, idxalına, yerli və xarici investisiyalarına dair və digər statistik göstəricilərinin öyrənilməsində Dövlət Statistika Komitəsinin, və s. rəsmi statistik məlumatlarından istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın praktik əhəmiyyəti – Dövlətin qeyri – neft sektorunun inkişafında turizmin prioritet sahə kimi seçilməsini nəzərə aldıqda bu mövzunun araşdırılması, təhlili, Azərbaycanın regional və beynəlxalq turizm bazarında xüsusi mərkəzlərdən birinə çevrilməsi perspektivləri gələcəkdə elmi konfranslarda iştirak üçün, həmçinin Turizm sistemini öyrənilməsi və təkmilləşdirilməsində istifadə oluna bilər.

İşin strukturu – Dissertasiya işinin birinci fəslində daha çox nəzəri – konseptual mövzular müzakirə olunmuşdur. Bu fəsildə turizm sistemi və onun sahələri araşdırılmış, turizmin iqtisadiyyata təsiri və səmərəliliyi, beynəlxalq turizm təşkilatları və onların fəaliyyətinə, müasir turizm sisteminin inkişaf problemlərinə dair məlumatlar verilmişdir. Dissertasiya işinin ikinci fəslində Azərbaycanda turizm sisteminin mövcud vəziyyəti, regionların iqtisadiyyatında rolu və yeri, bu sahədə dövlətin həyata keçirdiyi siyasət və proqramlar, onların turizm sisteminin inkişafına təsiri araşdırılmışdır. Dissertasiyanın üçüncü fəslində Azərbaycanda turizmin sosial-iqtisadi səmərəsinin yüksəldilməsi yolları, turizmin inkişaf mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi, Azərbaycanda turizmin inkişaf perspektivlərinin proqnozu ölkədə turizm potensialının və inkişaf perspektivlərinin təhlili aparılmışdır.

Ümumilikdə dissertasiya işi - mündəricat, giriş, hərəsi 3 sualdan ibarət 3 fəsil, nəticə və təkliflər, istifadə olunmuş ədəbiyyat, və dissertasiya işinin referatından ibarətdir.

İstirahətin ən geniş yayılmış növlərindən biri turizmdir. Turizm istirahət, din, müalicə, iş məqsədləri üçün qısa müddətliyinə səyahətdir. Fransız sözüdür, mənası isə səyahətdir. Son dövrlərdə insanların yaşayış səviyyəsi yaxşılaşdıqca səyahət edənlərin sayı artmışdır. Xüsusilə II Dünya Müharibəsindən və texnologiyanın inkişafından sonra dünyada turizm geniş vüsət almışdır. Qloballaşan dünyada turizm insanların həyatlarının bir hissəsi olmağa başlamışdır.

Turizmin hərəkət ərazisinə əsasən iki növü vardır: daxili və beynəlxalq.

Beynəlxalq turizmin inkişafı daxili turizmin inkişafından birbaşa asılıdır.

Hal-hazırda dünya ÜDM-in 9%-i, işçi qüvvəsindən 1/11-i, ixracın 6%-i, xidmət ixracının 30%-i turizmin payına düşür. Bu sahədə son hesablamalara görə 266 milyon nəfər çalışır. 2024-cü ilə qədər bu sayın 298 milyon nəfərə çatması gözlənilir. Turizm sisteminin inkişafı onun sahələrinin inkişafı ilə sıx əlaqədardır.

Turizmin sahələrinə aşağıdakılar daxildir:

- Nəqliyyat – su, hava, quru yolları ilə səyahət mümkündür. Turist daşımalarının əsas hissəsi avtomobil və hava nəqliyyatı ilə həyata keçirilir.
- İnformasiya texnologiyaları – Turizmin tanıtılması və ölkəyə turistlərin cəlb edilməsində informasiya önəmli rol oynayır.
- Xidmət növləri – qida və içki xidmətləri turizmdə əhəmiyyətli sahədir. Bəzi ölkələr sırf mətbəxlərinə görə turist cəlb edirlər.
- Yerləşdirmə - Ölkənin turizm sahəsində inkişafında yerləşdirmə xidmətlərinin əhəmiyyəti çox böyükdür. Ölkədə müasir standartlara cavab verən otel, hostel, motel sistemləri.

Turizmin səviyyəsi regionlar üzrə fərqlənirlər. Hal-hazırda turizm qəbulunda Avropa ilk sıradadır. Bunun səbəbi turizm sisteminin inkişafı və viza rejiminin nisbətən asanlıığıdır. Son dövrlərdə Asiya, xüsusilə də Cənub-Şərqi və Okeaniya bölgəsi turizmdə ön plana çıxmışdır. Coğrafi – iqlimin əlverişliliyi, geniş imkanların mövcudluğu bu bölgənin getdikcə bu sahədə inkişafına gətirib çıxardacaq. Turizm sahəsində bir çox beynəlxalq və regional təşkilatlar fəaliyyət göstərirlər. Bunlardan ən nüfuzlusu Ümumdünya turizm təşkilatıdır. Digər sıralarda isə Dünya Səyahət və Turizm Şurası, İqtisadi İnkişaf və Əməkdaşlıq Təşkilatı, Avropa İttifaqı durur.

Azərbaycanda turizm qədim tarixə malikdir. Qədim ticarət yolları, tranzit layihələr Azərbaycanın tanınmasına imkan yaratmışdır. Lakin Azərbaycanda turizmin əsas inkişaf dövrü müstəqillikdən sonraya təsadüf edir. Dövlət tərəfindən bu sahə prioritet sahə seçilmiş, bu sahənin inkişafı məqsədilə dövlət proqramları həyata keçirilmişdir. Bunların nəticəsi olaraq ölkənin turizm sahəsinə yerli və xarici investisiyaların axını başlamışdır. Xüsusilə 2002-ci ildən etibarən ölkəyə gələn xarici turistlərin sayında nəzərə çarpacaq dərəcədə artım olmuşdur. Bunun səbəbləri Azərbaycanın getdikcə beynəlxalq aləmdə tanınması, turizm infrastrukturunun inkişaf etdirilməsi və həyata keçirilən dövlət siyasəti, proqramlarıdır. “2002-2005”, “2010-2014”, “2008-2016”-ci illərə aid Dövlət proqramları həyata keçirilmişdir və keçirilməyə davam edir.

Regionların inkişafına dövlət tərəfindən xüsusi diqqət ayrılmışdır. Son dövrlərdə Quba, Qusar bölgələrində qış turizminin inkişafı, Lənkəran, Xaçmaz rayonları başda olmaqla bir çox rayonda mövsümi turizmin inkişafı üçün tədbirlər görülmüşdür. Dövlətin turizm siyasətinin məqsədlərindən biri də ölkədəki turizm sahəsinin inkişafı üçün xarici investisiyanın cəlb edilməsidir.

Son dövrlərdə açılan Kempinski, Hilton, Marriot, Jumeriah otelləri xarici investisiyaların hesabına açılmışdır.

Turizm sahəsi Azərbaycanda yüksək potensiala sahibdir. Müalicə, qış turizmi, gastronomiya, dağ, tarixi abidələrlə bağlı turizm sahələri inkişaf potensialına sahibdir. Bu sahələrin inkişafı turist axınının artmasına gətirib çıxara bilər. Azərbaycan turizminin xaricdə tanınması, infrastrukturun yenilənməsi və daha çox investisiya qoyulması bu sahənin gələcəkdə iqtisadiyyatda payının çoxalmasına imkan yaradacaqdır.

